

Tilburg University

De universiteitsbibliotheek in het databankenrecht

Prins, J.E.J.; Schellekens, M.H.M.; Aalberts, B.P.; van Waelsden, P.B.J.M.; Geleijnse, H.

Publication date:
2000

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

Prins, J. E. J., Schellekens, M. H. M., Aalberts, B. P., van Waelsden, P. B. J. M., & Geleijnse, H. (2000). *De universiteitsbibliotheek in het databankenrecht*. (ITeR; No. 28). Kluwer.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

ITER

*De universiteitsbibliotheek
in het databankenrecht*

*Corien Prins
Maurice Schellekens
Babette Aalberts
Hans Geleijnse
Paul van Waelsden*

28

NATIONAAL PROGRAMMA INFORMATIETECHNOLOGIE EN RECHT

KLUWER

De universiteitsbibliotheek in het databankenrecht

Een juridisch perspectief op de vraag naar de noodzaak en wenselijkheid van een bibliotheek als informatieproducent

J.E.J. Prins, MHM Schellekens, B.P. Aalberts, H. Geleijnse, P. van Waalsden

Kluwer, Deventer 2000

Onderzoeksrapporten die recentelijk in de ITeR-reeks zijn verschenen (een lijst van alle publicaties van de ITeR-reeks staat achterin deze uitgave):

- ICT en straffoemeting: de conferentie van 23 april 1998 (ITeR, nr. 22, 1999)
- ICT en rechtvaardige strafoplegging bij zeden- en opiumzaken (ITeR, nr. 22, 1999)
- Electronic Highway of Electronic Subway? (ITeR, nr. 23, 1999)
- Toepassing van privacyregels op elektronische berichten. Privacy voor Internetberichten (ITeR, nr. 24, 1999)
- Toepassing van privacyregels op elektronische berichten. Privacy voor EDI-berichten (ITeR, nr. 24, 1999)
- Knowing the law. Legal information systems as a source of knowledge (ITeR nr. 25, 1999)
- Constitutionele convergentie van pers, omroep en telecommunicatie (ITeR nr. 26, 2000)
- Verdeling van het spectrum (ITeR nr. 27, 2000)

In de ITeR-reeks worden de resultaten van het Nationaal Programma voor Informatietechnologie en Recht gepubliceerd. Meer informatie over ITeR en de in het kader van ITeR lopende onderzoeksprojecten is te vinden op de Website: <http://www.nwo.nl/iter>

Programmabureau ITeR, Postbus 93120, 2509 AC Den Haag,
telefoon 070 3151950, fax 070 3832841, e-mail iter@nwo.nl

Het is mogelijk om een abonnement op de ITeR-reeks te nemen. ITeR-onderzoekers, rechtenstudenten, leden van de NVvIR en van de VMC, alsmede bestuursleden en waarnemers van de stichting JURIX krijgen 50 procent korting op de abonnementsprijs. Abonnementenregistratie: Kluwer/Libresso, Postbus 23, 7400 GA Deventer, e-mail: libresso@kluwer.nl, telefoon 0570 633155, fax 0570 621660.

ISBN 90 268 3645 7
NUGI 697/706

Omslagontwerp: Wim Goedhart

© 2000, J.E.J. Prins, M.H.M. Schellekens, B.P. Aalberts, H. Geleijnse, P. van Waelsden

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of worden openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteurs. Het gebruik van cijfers en/of tekst als toelichting of ondersteuning bij artikelen, boeken en scripties is toegestaan, mits de bron duidelijk wordt vermeld.

Voorwoord

Bibliotheken werken in toenemende mate met gedigitaliseerde informatie. Dat brengt voor bibliotheken een grote omslag mee, niet in de laatste plaats in juridisch opzicht. Het auteursrecht en het nieuwe sui generis databankenrecht, welk laatste in deze studie centraal staat, benaderen gedigitaliseerde informatie op een volledig andere manier dan papieren informatie. Het relatief jonge databankenrecht zal zijn impact op bibliotheken niet missen. Bibliotheken hebben als informatieverwerkers immers met allerlei databanken te maken: collecties, catalogi, CD-ROMs, woordenboeken, encyclopedieën enzovoorts. Tegelijkertijd bestaat onduidelijkheid over de preciese implicaties die het databankenrecht voor bibliotheken zal hebben. Uit deze onduidelijkheid over de betekenis van het databankenrecht voor bibliotheken, kan de behoefte aan onderzoek verklaard worden.

In ITeR-verband is door twee groepen onderzoek verricht naar de positie van bibliotheken onder het databankenrecht. Het onderzoeksrapport dat thans voor u ligt is tot stand gekomen aan de Katholieke Universiteit Brabant. Het zusteronderzoek is verricht aan het Amsterdamse Instituut voor Informatierecht. Richt het zusteronderzoek zich vooral op de positie van bibliotheken als informatie-consumenten, het onderhavige onderzoek richt zich op de positie van de universiteitsbibliotheek als producent van informatie. Beter gezegd, er is vanuit juridisch perspectief verkend of bibliotheken er goed aan doen zich te gaan profileren als informatieproducenten.

Binnen de KUB is het onderzoek verricht door het Centrum voor Recht, Bestuur en Informatisering en de universiteitsbibliotheek. Corien Prins, Maurice Schellekens en Babette Aalberts zijn vanuit hun juridische expertise bij de uitvoering van het onderzoek betrokken. Hans Geleijnse en Paul van Waelsden hebben belangrijke bijdrage geleverd vanuit de bibliotheekpraktijk. Tevens is de onderzoeksgroep dank verschuldigd aan Prof.mr. A.A. Quaedvlieg voor zijn commentaar bij dit rapport.

Tilburg,
Maurice Schellekens

Inhoud

Voorwoord *v*

1. Inleiding *1*

- 1.1 Inleiding *1*
- 1.2 Probleemstelling en doelstelling *4*
- 1.3 Opzet en indeling van de studie *6*
- 1.4 Gehanteerde definities *7*

2. De rol en positie van universiteitsbibliotheken *11*

- 2.1 Inleiding *11*
- 2.2 De geschiedenis van de universiteitsbibliotheek *11*
- 2.3 Naar een virtuele bibliotheek: noodzaak en behoeften *15*
- 2.4 ICT: verschuivingen en veranderingen in het takenpakket *18*
- 2.5 Bibliothecaire databanken *19*
- 2.6 Conclusies *21*

3. Juridische implicaties onder het databankenrecht *23*

- 3.1 Inleiding *23*
- 3.2 De collectie als databank *24*
 - 3.2.1 De papieren collectie *24*
 - 3.2.2 De papieren collectie in het auteursrecht *25*
 - 3.2.3 De papieren collectie in het sui generisrecht *29*
 - 3.2.4 De elektronische collectie *33*
 - 3.2.5 De elektronische collectie in het auteursrecht *34*
 - 3.2.6 De elektronische collectie in het sui generisrecht *36*
- 3.3 De bibliotheek als rechthebbende op de databank *37*
 - 3.3.1 Het auteursrechtelijk regime *37*
 - 3.3.2 Het sui generis regime *40*
- 3.4 Consumenten ten behoeve van produceren: verzamelen voor de collectievorming *41*
 - 3.4.1 De papieren collectie in het auteursrecht *41*
 - 3.4.2 De papieren collectie in het sui generis recht *41*
 - 3.4.3 De elektronische collectie in het auteursrecht *42*
 - 3.4.4 De elektronische collectie in het sui generisrecht *44*

3.5	De papieren bibliotheek: beschikbaarstellen van de collectie	44
3.5.1	Het auteursrechtelijk regime	45
3.5.2	Het auteursrecht en raadpleging ter plaatse	45
3.5.3	Het auteursrecht en gebruik ter plaatse	46
3.5.4	Het auteursrecht en raadpleging op afstand	51
3.5.5	Het auteursrecht en gebruik op afstand	53
3.5.6	Het sui generisregime	54
3.5.7	Het sui generisrecht en raadpleging ter plaatse	55
3.5.8	Het sui generisrecht en gebruik ter plaatse	56
3.5.9	Het sui generis recht en raadpleging op afstand	57
3.5.10	Het sui generisrecht en gebruik op afstand	57
3.6	De virtuele bibliotheek: beschikbaarstellen van de collectie	59
3.6.1	Het auteursrechtelijk regime	60
3.6.2	Het auteursrecht en raadpleging ter plaatse	60
3.6.3	Het auteursrecht en gebruik ter plaatse	64
3.6.4	Het auteursrecht en raadpleging op afstand	65
3.6.5	Het auteursrecht en gebruik op afstand	66
3.6.6	Het sui generisregime	68
3.6.7	Het sui generisrecht en raadpleging ter plaatse	68
3.6.8	Het sui generisrecht en gebruik ter plaatse	70
3.6.9	Het sui generisrecht en raadpleging op afstand	72
3.6.10	Het sui generisrecht en gebruik op afstand	73
3.7	Ontsluiten van de collectie	74
3.7.1	De papieren collectie	74
3.7.2	De virtuele collectie	79
3.8	Conclusie	83
4.	Toekomstige taken, bevoegdheden en privileges	85
4.1	Inleiding	85
4.2	Optie 1. Aanpassing databankenwet: nieuwe privileges	87
4.3	Optie 2. Nieuwe taken; de bibliotheek maakt een vuist	91
4.4	Een recht op toegang?	98
4.5	Tenslotte: de politiek aan zet	100
	Samenvatting	101
	Bijlage	109
	Literatuurlijst	113
	Summary	117
	Auteurs	123

De universiteitsbibliotheek in het databankenrecht

*Een juridisch perspectief op de vraag naar de noodzaak en wenselijkheid van een
bibliotheek als informatieproducent*

J.E.J. Prins, M.H.M. Schellekens, B.P. Aalberts, H. Geleijnse, P. van Waalsden

1. Inleiding

1.1 Inleiding

‘Wie van het traditionele document slechts een digitaal evenbeeld maakt, wie vasthoudt aan het eeuwenoude publicatiemodel, wie denkt dat traditionele instituties als uitgeverijen en bibliotheken min of meer ongewijzigd het digitale tijdperk kunnen binnentreden, heeft niet begrepen dat de basis daarvan - het document zelf - uit beeld is verdwenen.’, aldus John Mackenzie Owen in zijn essay over het einde van het gedrukte document.¹ Niet alleen hij, maar diverse anderen met hem wijzen ons op de veranderende rol van en relatie tussen uitgeverijen, bibliotheken en eindgebruikers in de informatiemaatschappij.² De ontwikkeling van het Internet en andere voorzieningen op basis van informatie- en communicatietechnologie (ICT) maken het mogelijk dat steeds meer informatie geraadpleegd kan worden, op elk moment van de dag en vanaf elke locatie. Voor bibliotheken voltrekken zich zo ingrijpende wijzigingen. Enerzijds zijn eindgebruikers aldus in staat, buiten bibliotheken om, informatie te vergaren. Anderzijds, komen eindgebruikers welhaast om in een enorme toevloed van informatie en kan de bibliotheek voor hen als filter fungeren.

Hiernaast verandert er ook intern voor de bibliotheek het een en ander. Een blik op de drie belangrijkste taken van de bibliotheek - collectievorming, beschikbaarstelling en ontsluiting - leert dat het traditionele onderscheid tussen deze taken vervaagt.³ De toepassing van hyperlinks is een goed voorbeeld van deze convergentie van taken; collectievorming komt tot uitdrukking door het

1 J. Mackenzie Owen, Het einde van het gedrukte document: een essay, *Informatie Professional* 1999/3, p. 18.

2 Zie over de rol van uitgeverijen in het informatietijdperk: R. de Mulder, 'De rol van wetenschappelijke uitgeverijen in het Internet-tijdperk', *Rechtshulp* 1998/8-9, p. 12-18, alsmede enkele bijdragen in de bundel: Universiteit en auteursrecht. Wetenschappelijke informatievoorziening in een digitale omgeving, Amsterdam 1998.

3 Zie over deze taken nader hoofdstuk 2 van deze studie.

Inleiding

aanbrengen van een link en het ontsluiten gebeurt door het geheel van hyperlinks zodanig te structureren dat de gebruiker er gemakkelijk zijn weg in vindt naar de relevante informatie. Behalve deze convergentie ontstaat er onzekerheid over de relevantie van bepaalde taken (zoals de catalogiseertaak⁴), terwijl de bibliotheek bij de uitvoering van andere taken voor complexe problemen komt te staan (zoals de archiveringstaak). Ook verdwijnen in een informatiemaatschappij de strikte grenzen tussen primaire processen binnen een universiteit (onderwijs en onderzoek) en informatievervalsing. Dit heeft tot gevolg dat de taken van de bibliotheek in toenemende mate worden geïntegreerd in deze primaire taken. Nu reeds leert een blik op de praktijk van alle dag dat papieren tijdschriften in toenemende mate worden vervangen door een elektronische variant⁵ en jonge wetenschappers nog maar zelden een bibliotheek binnen te stappen: ze loggen in bij diverse virtuele instanties om daar de benodigde gegevens vandaan te halen.⁶

De ontwikkelingen laten vooralsnog zien dat het oude beeld van de bibliotheek als fysieke verzamel- en bewaarplaats van informatie geleidelijk naar de achtergrond verdwijnt, zonder overigens volledig te verdwijnen. Nieuwe taken op het gebied van de elektronische informatievoorziening worden aan de traditionele taken toegevoegd, terwijl op sommige terreinen ook reeds sprake is van vervanging van gedrukt materiaal door elektronisch materiaal.

Hiernaast lijken de contouren van de discussie over de toekomstige rol en positie van uitgeverijen en bibliotheken in belangrijke mate te worden bepaald door het juridisch instrumentarium dat van toepassing is op het gebruik van de documenten die zij produceren en beschikbaar stellen. Aangezien met de diverse recent doorgevoerde wetswijzigingen de rechten van de makers van documenten en producenten van informatie in sterke mate zijn uitgebreid en de traditionele beperkingen op deze rechten zijn ingeperkt, staan ook de aloude gebruiksprivileges van de bibliotheek ter discussie. De balans tussen de verschillende belangen in een informatiemaatschappij (het belang van rechthebbenden enerzijds en dat van de toegankelijkheid van informatie anderzijds) lijkt met de implementatie van de Europese databankenrichtlijn en de komst van de Richtlijn auteursrecht in de informatiemaatschappij danig te zijn verstoord.

Toch is het daarbij frappant vast te stellen (en zoals ook nader uit deze studie zal blijken), dat het toepasselijk juridisch systeem zowel in het verleden als het he-

4 Catalogisering zal immers in toenemende mate aan de bron plaatsvinden.

5 Zie het vergelijkend onderzoek naar het gebruik van papieren en elektronische tijdschriften uitgevoerd door de Katholieke Universiteit Brabant en de Universiteit Maastricht <<http://cwis.kub.nl/~dbi/project/journal/eindrep.pdf>>.

6 Zie: F. van Kolfschooten, Publiceren zonder papier, *Intermediair* 15 juli 1999, p. 13 ev.

De universiteitsbibliotheek in het databankenrecht

den niet primair relevant lijkt te zijn (geweest) voor de wijze waarop bibliotheken met hun taken omgaan en hun rol als informatieleverancier invulling geven. Primair zijn het de nieuwe technologische ontwikkelingen die de rol en de positie van de bibliotheek ter discussie stellen. Immers, juist ten gevolge van deze technologische ontwikkelingen keert het ontbreken van een expliciete juridische grondslag voor hun positie zich nu tegen bibliotheken. Een en ander resulteert in een situatie waarin bibliotheken in de problemen komen omdat zij hun traditionele taken niet meer naar behoren kunnen vervullen.

Inmiddels hebben deze problemen de aandacht van beleidsmakers. Zo verscheen in augustus 1998 een rapport van de Commissie voor cultuur van het Europees Parlement, waarin diverse adviezen staan om bibliotheken beter te positioneren bij hun onderhandelingen met uitgevers. Tevens worden de Europese Commissie en de Lid-Staten gevraagd middelen voor bibliotheken beschikbaar te stellen.⁷ Hiernaast werkt de Europese Commissie al geruime tijd aan een Groenboek over de rol van bibliotheken in het elektronische tijdperk.⁸ Het lijkt momenteel echter hoogst twijfelachtig of een dergelijk Groenboek ook daadwerkelijk door de Commissie zal worden uitgebracht.

Iedere visie op deze rol vereist welhaast vanzelfsprekend een visie op de belangentegenstelling tussen gebruikers van informatie, in dit geval de bibliotheken, en producenten van informatie, in dit geval de uitgevers. Voor de uitgever gaat het om economische belangen, controle op het gebruik van de informatie die ze produceert en - in de woorden van Ekker - 'vooral ook om het verkrijgen van relevante gebruiksinformatie die hem in staat stelt relevante nieuwe producten te genereren.'⁹ Voor de universiteitsbibliotheek gaat het om het kunnen uitvoeren van haar belangrijkste taak: de ondersteuning van de primaire processen van onderwijs en onderzoek met betrekking tot de wetenschappelijke informatievoorziening. Ondanks deze belangentegenstelling zien sommige uitgevers de bibliotheek ook als een partner.¹⁰ Los van de visie die uitgevers en bibliotheken hebben over hun wederzijdse positie tot elkaar, staan we voor de vraag in welke mate het elektronisch tijdperk de rol en positie van de bibliotheek verandert en welke invloed het recht hierop heeft resp. kan en moet hebben. Deze studie is vanuit deze vraagstelling geschreven.

7 Committee on Culture, Youth, Education and the Media, *Report on the Green Paper on the Role of Libraries in the Modern World*, 28 augustus 1998.

8 Zie: <<http://www.echo.lu/libraries/en/green.html>>.

9 E. Ekker, Gebruikslicenties (universiteiten, bibliotheken), in: . M. Haven, P. Keuchenius, G. Mom (red.), *Contracten en (multi)media*, Deventer 1999, p. 38.

10 H.J. Bruggink, De uitgever moet/zal blijven, in: P.B. Hugenholtz, J.J.C. Kabel, G.A.I. Schuijt (red.), *Universiteit en auteursrecht. Wetenschappelijke informatievoorziening in een digitale omgeving*, Amsterdam 1998, p. 55.

1.2 Probleemstelling en doelstelling

De studie kent twee centrale thema's. In het licht van de voorgaande opmerkingen beogen we met dit onderzoek allereerst na te gaan in hoeverre bibliotheken bij de uitoefening van hun taken inderdaad in de problemen komen en welke oplossingen eventueel voorhanden zijn. Dit vormt het eerste thema van de studie. Wat is de rol die de techniek speelt bij het ontstaan van de problemen en wat precies is de rol van het recht daarbij? Indien inderdaad komt vast te staan dat bibliotheken in de problemen geraken, treedt de vraag naar voren: welke wegen staan er voor bibliotheken open om tot oplossingen te komen? In hoeverre liggen deze oplossingen op de weg van het recht en in hoeverre staan er ook andere wegen open. In diverse publicaties over de toekomstige positie van de bibliotheek wordt gewezen op de mogelijkheden om zelf de rol van uitgever van bijvoorbeeld elektronische wetenschappelijke tijdschriften ter hand te nemen. We komen hiermee op het tweede thema van deze studie. De positie van bibliotheken wordt in het navolgende geanalyseerd vanuit het perspectief van de bibliotheek als *producent* van informatie. Dit suggereert overigens dat er momenteel reeds een voldoende vastomlijnd producentperspectief bestaat. Dit is echter niet het geval. Daarmee staan we voor de vraag of de onderhavige juridische analyse de huidige situatie als uitgangspunt neemt of vanuit een toekomstperspectief op het producentschap vertrekt.

Daar waar de bibliotheek nu reeds mondjesmaat als producent optreedt liggen in onze ogen geen echt interessante juridische onderzoeksvragen. Gegeven de technische ontwikkelingen alsmede de plannen van universiteitsbibliotheken kunnen dergelijke vragen in de toekomst zeker rijzen. Het is echter kwetsief of over de momenteel ontwikkelde toekomstscenario's reeds gefundeerde juridische uitspraken gedaan kunnen worden. Immers, over de exacte invulling van een toekomstig producentperspectief bestaan momenteel veel onduidelijkheden en onzekerheden. Kortom, de feitelijke basis voor een goede juridische analyse ontbreekt, waardoor een dergelijk onderzoek het risico loopt te verzanden in 'luchtfietserij'. Wij hebben er derhalve voor gekozen een andere vraag centraal te stellen: moet de bibliotheek wel 'producent' willen worden? Meer specifiek in het licht van het databankenrecht: ligt het juridisch in de rede dat de ontwikkeling richting een producentperspectief gaat? We denken dat het juist deze vraag is die op dit moment in de discussie over de toekomstige rol van de universiteitsbibliotheek leidend dient te zijn. Is deze vraag eenmaal adequaat beantwoord, dan kan de vraag aan de orde komen wat de feitelijke juridische positie van de bibliotheek als producent van informatie is. Deze laatste vraag valt zoals uit de redenering bleek, buiten het bestek van dit onderzoek.

De universiteitsbibliotheek in het databankenrecht

Met de voorgaande insteek is tevens een afstemming gerealiseerd met het tweede - door het Instituut voor Informatierecht - uitgevoerde onderzoek naar de positie van de bibliotheek. In dat onderzoek staat de positie van de bibliotheek als gebruiker van informatie centraal. Het onderzoek van de UvA is daarbij rechtsvergelijkend van aard.

Door de wenselijkheid van de positie van de bibliotheek als producent van informatie te analyseren beogen we enerzijds de problemen van de bibliotheek in een informatiemaatschappij aan het licht te brengen en anderzijds tevens een verkenning te presenteren naar de technische en juridische mogelijkheden die van belang zijn bij overwegingen rondom de toekomstige positie van de universiteitsbibliotheek.

Omwille van de noodzakelijke beperkingen van het onderzoek, kent deze studie een inperking naar het juridisch regime van waaruit de positie van bibliotheken wordt neergezet. De juridische analyse in deze studie beperkt zich namelijk tot het databankenrecht. Op 22 juli 1999 is in ons land de Europese Richtlijn betreffende de bescherming van databanken geïmplementeerd.¹¹ Met deze implementatie¹² is zowel de Auteurswet aangepast als een nieuwe wet - de Databankenwet - in werking getreden. Voor wat betreft de positionering van de bibliotheek als producent van informatie en documenten, zal derhalve gekeken worden naar de Auteurswet voor zover deze is aangepast naar aanleiding van het databankenrecht. Tevens worden de implicaties onder de Databankenwet in ogenschouw genomen. We merken hierbij op dat de analyse is gebaseerd op het Nederlandse recht en de studie geen rechtsvergelijkende component kent. We verwijzen hiervoor naar de voornoemde studie van de UvA.

Tenslotte is een beperking van deze studie gelegen in het type bibliotheek. In het onderstaande zullen wij uitsluitend de positie van de universiteitsbibliotheek belichten. Deze keuze is zowel ingegeven door de expertise van de onderzoekers als de toekomstverwachtingen ten aanzien van de mogelijkheden om de rol van producent van informatie ter hand te nemen. Juist voor universiteitsbibliotheken liggen hier - gezien hun directe contact met wetenschappers die *content* aanleveren - de meeste kansen. Andere wetenschappelijke bibliotheken (zoals de Koninklijke Bibliotheek en de bibliotheek van de KNAW) alsmede de wetenschappelijke bibliotheken die bij bedrijven als TNO behoren, blijven in deze studie buiten beschouwing. Op enkele plaatsen zal ter illustratie wel gewezen worden op activiteiten van de Koninklijke Bibliotheek. Openbare bibliotheken vallen eveneens buiten het bestek van deze studie.

11 Richtlijn van 11 maart 1996 (Pb EG L77).

12 Wet van 8 juli 1999, houdende aanpassing van de Nederlandse wetgeving aan de richtlijn 96/9/EG van het Europees Parlement en de Raad van 11 maart 1996 betreffende de rechtsbescherming van databanken, *Stb.* 1999, 303.

1.3 Opzet en indeling van de studie

In het voorgaande spraken wij reeds zijdelings over de taken van de bibliotheek. Welke zijn deze taken en in hoeverre is het takenpakket door de jaren heen aan veranderingen onderhevig geweest? Welke invloed oefenen niet alleen informatietechnologie, maar ook economische factoren en internationale ontwikkelingen uit op de traditionele taken van de universiteitsbibliotheek? Welke mogelijkheden bestaan er voor universiteitsbibliotheken tot het ontwikkelen en ter beschikking stellen van databanken en welke aspecten zijn daarbij van belang te onderkennen? Dit zijn de belangrijkste vragen die in het navolgende hoofdstuk twee aan bod komen. Met de behandeling van deze vragen geven we een beschrijving van het décor waarop de virtuele universiteitsbibliotheek haar taken vervult. Het onderscheid naar type taken van de universiteitsbibliotheek vormt tevens het aanknopingspunt voor de juridische analyse die in hoofdstuk drie wordt gepresenteerd.

In hoofdstuk drie wordt aan de hand van de - papieren en elektronische - bibliothecaire collectie als databank het toepasselijk juridisch regime geanalyseerd. Gekeken wordt naar de juridische status van de collectie (wel of geen databank en onder welke voorwaarden), de positie van de bibliotheek als rechthebbende op de databank (collectie), de juridische relevantie van het verzamelen van informatie ten behoeve van het produceren van de databank (collectie), het beschikbaar stellen van de collectie alsmede het ontsluiten daarvan. Met de analyse van deze aspecten wordt een inzicht geboden in de problemen waar de universiteitsbibliotheek voor komt te staan in een informatiemaatschappij. Wat is de betekenis van zowel de nieuwe technologische toepassingen (met name Internet), als het juridisch regime voor de relatie tussen rechthebbenden enerzijds en bibliotheken anderzijds? Met het antwoord op deze vragen kunnen we ons een beeld vormen van de problemen waar universiteitsbibliotheken bij de uitoefening van hun taken voor komen te staan

Met dit beeld maken we de stap naar hoofdstuk vier. Indien inderdaad komt vast te staan dat universiteitsbibliotheken in de problemen geraken omdat de balans tussen de belangen van rechthebbenden, enerzijds, en die van bibliotheken, anderzijds, is verstoord, staan we voor de vraag welke alternatieven voorhanden zijn om tot oplossingen te komen. Ligt een producentperspectief in de rede? Vanuit deze invalshoek staan we in hoofdstuk vier stil bij de toekomstige taken van de universiteitsbibliotheek in een informatiemaatschappij.

Hoofdstuk vijf van deze studie bevat een korte samenvatting en in de Bijlage, tenslotte, geven we ter illustratie een overzicht van de informatiediensten die ten tijde van deze studie door de bibliotheek van de Katholieke Universiteit Brabant

werden aangeboden.¹³ Het onderzoek is afgesloten op 29 september 1999. Met latere ontwikkelingen is slechts incidenteel rekening gehouden.

1.4 Gehanteerde definities

In deze studie zal een aantal termen en begrippen worden gehanteerd die wij hier kort willen toelichten.

Collectievorming

Onder collectievorming verstaan wij het geheel van activiteiten dat is gericht op het bij voortduring selecteren en verwerven van boeken, tijdschriften en andere documenten die relevant zijn uit het oogpunt van de doelstelling van de universiteitsbibliotheek. Bibliotheken kunnen deze activiteiten zelfstandig verrichten, maar ook gebruik maken van de diensten van derden (veelal leveranciers van informatie). Zo wordt bij de KUB voor het samenstellen van Online Contents gebruik gemaakt van gegevens die worden aangeleverd door de firma Swets en Zeitlinger en wordt bij DEGREE, een databank met verwijzingen naar elektronisch beschikbare working-papers op het terrein van de Economie, de informatie aangeleverd door onder andere de Economische faculteit van de KUB. In het geval van de Brabant Databank is het materiaal in eigen beheer verworven.

Ontsluiting

Met ontsluiting doelen we op de diverse activiteiten waarmee de bibliotheek volgens een bepaalde methode het (terug) vinden van documenten of in documenten opgeslagen informatie beoogt mogelijk te maken. Bij een groot aantal informatiediensten zullen bibliotheken de eenmaal verworven informatie daartoe bewerken en veredelen. De aangeleverde informatie kan worden samengevat, ondergebracht in een overzicht en er kunnen verwijzingen worden gemaakt naar andere informatie. In het geval van de KUB-bibliotheek wordt bijvoorbeeld voor de Kamerstukken door medewerkers van de bibliotheek zelf een verwijzingssysteem bijgehouden.

Ter beschikking stellen

Met deze term doelen we op de verschillende min of meer geïnstitutionaliseerde manieren waarop de bibliotheek haar boeken en tijdschriften aan gebruikers kan aanbieden. Traditioneel werd het boek of tijdschrift door inzage of uitleen ter beschikking gesteld. Bij elektronische ter beschikking stelling wordt door de bibliotheek gebruik gemaakt van diverse systemen. Het kan gaan om ter be-

13 Deze bijlage werd opgesteld door drs. P. Kolkman.

Inleiding

schikking stelling van informatie in HTML,¹⁴ zoals bij het *Electronic Journal of Comparative Law*, waarbij het tijdschrift op een server van de bibliotheek wordt aangeboden. Ook kan ter beschikking stelling worden gerealiseerd met behulp van TRIX-software (hiermee worden bijvoorbeeld fulltext tijdschriftartikelen van Elsevier en Kluwer in de Online Contents Database ter beschikking gesteld).¹⁵

Collectie

We maken bij de analyse in Hoofdstuk 3 onderscheid tussen een wetenschappelijke collectie in traditionele zin (veelal een papieren collectie) en een elektronische collectie. Onder een wetenschappelijke collectie in traditionele zin verstaan wij een 'verzameling van informatieproducten in niet-elektronische vorm, bijeengebracht volgens een bepaald, aan wetenschappelijk onderzoek en onderwijs gerelateerd doel en op elektronische wijze of anderszins ontsloten'. Een traditionele collectie kan bijvoorbeeld bestaan uit boeken, tijdschriften, microfilms, parlementaire stukken, jaarverslagen van bedrijven en microfiches.¹⁶

De collectie van een wetenschappelijke universiteitsbibliotheek wordt in traditionele zin in het algemeen opgebouwd door:

- reguliere en retrospectieve acquisitie van boeken;
- abonnementen op tijdschriften;
- inkopen van bestaande collecties van elders (b.v. kloostercollecties);
- schenkingen (erfenis, ed.).

In de praktijk ligt de nadruk met name op de reguliere en retrospectieve acquisitie van boeken en abonnementen op tijdschriften.

Onder een elektronische collectie verstaan wij een verzameling van informatieproducten in elektronische vorm, welke op elektronische wijze of anderszins wordt ontsloten. De elektronische of virtuele collectie vertoont veel overeenkomsten met de collectie in traditionele zin. Informatie, afkomstig uit elektronische collecties verschilt niet van de informatie in traditionele zin. Er is zelfs veelal sprake van verdubbeling van materiaal in de bibliotheken. Een verschil met betrekking tot de traditionele collectie betreft de aard van de vastlegging,

14 HTML staat voor Hypertext Markup Language; het is de taal waarin de hypertextdocumenten op het World Wide Web zijn geschreven.

15 TRIX is een uniforme WWW-interface die toegang biedt tot verschillende databanken, onafhankelijk van het platform (= hardware en besturingssysteem) waarop die databanken 'draaien'.

16 Microfiches rekenen wij tot traditionele collecties, aangezien er geen (elektronische) kopie wordt gemaakt ten tijde van het raadplegen.

De universiteitsbibliotheek in het databankenrecht

elektronisch in plaats van handgeschreven en of gedrukt.¹⁷ Voorbeelden van elektronische collecties zijn: de CD-ROM's, zoals de juridische bibliotheek van Kluwer, de Online bestanden, zoals OPmaat, informatiebestanden op de eigen server van een bibliotheek, zoals Online Contents en diskettes.

17 Zie M. de Niet & M. Peereboom, *De virtuele bibliotheek, Definitie van kernbegrippen*, versie oktober 1996: <<http://www.konbib.nl/kb/sbo/reports/virtbib.html>>.

2. De rol en positie van universiteitsbibliotheken

2.1 Inleiding

Voor universiteitsbibliotheken en gebruikers van wetenschappelijke informatie voltrekken zich ingrijpende veranderingen. De ontwikkeling van het Internet en de moderne elektronische communicatie- en informatievoorzieningen maken het mogelijk dat steeds meer informatie geraadpleegd kan worden, op elk moment van de dag en vanaf elke lokatie. De plaats waar de informatie is opgeslagen is daarbij steeds minder relevant. Eindgebruikers zijn in staat, buiten bibliotheken om, informatie te vergaren. De meest recente resultaten van wetenschappelijk onderzoek op een groeiend aantal wetenschapsgebieden zijn via het World Wide Web raadpleegbaar lang voordat uitgevers dit materiaal hebben ontvangen en bibliotheken dit hebben kunnen catalogiseren.

Deze en andere met de komst van informatie- en communicatietechnologie (ICT) samenhangende ontwikkelingen dagen de rol en de positie van universiteitsbibliotheken uit. In dit hoofdstuk staan we stil bij deze rol en positie in verleden en heden. Vanuit dat perspectief besteden we aandacht aan de traditionele en nieuwe taken van universiteitsbibliotheken, waarbij we aan het slot van dit hoofdstuk een eerste beeld schetsen van deze bibliotheek als producent van informatie. We illustreren dit beeld met enkele voorbeelden van diensten die door de universiteitsbibliotheek van de Katholieke Universiteit Brabant worden aangeboden.

2.2 De geschiedenis van de universiteitsbibliotheek

Van oudsher is de belangrijkste taak van de universiteitsbibliotheek de ondersteuning van de primaire processen van onderwijs en onderzoek met betrekking

De rol en positie van universiteitsbibliotheken

tot de wetenschappelijke informatievoorziening.¹⁸ Deze hoofddoelstelling wordt vervolgens geconcretiseerd in een tweetal hoofdtaken van een universiteitsbibliotheek: collectievorming en dienstverlening (meer specifiek de ontsluiting en beschikbaarstelling). Ten behoeve hiervan verricht de bibliotheek meerdere activiteiten:

- het collectioneren en acquireren van informatiedragers (selectie);
- het ontsluiten (formele catalogisering en inhoudelijke ontsluiting via het toekennen van trefwoorden en andere kenmerkcodes);
- het ter beschikking stellen van het materiaal aan gebruikers (via raadpleging ter plaatse, via uitleningen van het uitleenbare materiaal, via het vervaardigen of laten vervaardigen van incidentele kopieën van tijdschriftartikelen);
- het beschikbaar stellen van informatie uit collecties aan andere bibliotheken;
- het verlenen van ondersteuning aan gebruikers bij informatieverwerving en literatuuronderzoek;
- het bewaren en archiveren van informatiedragers.

Zowel ten aanzien van collectievorming als de dienstverlening is door de jaren heen sprake geweest van een verschuiving in zowel het belang dat aan beide taken wordt toegekend, als de wijze waarop aan beide taken invulling wordt gegeven.

Kijken we naar het belang dat universiteitsbibliotheken toekennen aan collectievorming enerzijds en dienstverlening anderzijds, dan stellen we vast dat het accent aanvankelijk op de collectievorming lag. De bibliotheken waren in de eerste periode van hun bestaan sterk aangewezen op en afhankelijk van de eigen collectie. Er kon slechts in beperkte mate een beroep op andere bibliotheken worden gedaan. Tot het begin van de 20e eeuw maakten de universiteitsbibliotheken een geleidelijke ontwikkeling door en waren de collecties nog redelijk te overzien. Het accent van de dienstverlening lag bijna volledig op de eigen collectie, die zoveel mogelijk op één lokatie was geconcentreerd. Meestal werden de boeken niet uitgeleend. Wie iets wilde raadplegen moest daarvoor naar de bibliotheek, die vaak maar beperkte openingstijden kende.

Het begin van deze eeuw stond in het teken van een nieuwe ontwikkeling: het ontstaan van handboekerijen bij instituten. De wetenschappers wilden het meest actuele deel van de collectie binnen handbereik. Deze ontwikkeling moet wor-

¹⁸ Voor deze paragraaf werd gebruik gemaakt van: A.C. Klugkist, *De dienstverlening van de universiteitsbibliotheek*, in: *Ter informatie... opstellen over heden en toekomst van informatieverzorging en bibliotheekvoorziening*, NBLC 1989.

De universiteitsbibliotheek in het databankenrecht

den gezien tegen de achtergrond van een sterk toenemende informatiestroom. De boekerijen begonnen naar aard en omvang in de loop der tijd te veranderen. Ze groeiden uit tot algemene vakcollecties met daarnaast zwaartepuntscollecties, overeenkomend met de specialismen die in het wetenschappelijk onderzoek tot ontwikkeling kwamen.

Het ontstaan van deze volwaardige decentrale of faculteitsbibliotheeken had als belangrijkste reden de verhoging van de dienstverlening. Ze kenden meestal een open opstelling van de meest relevante vakliteratuur, die direct toegankelijk was voor de betrokken wetenschappers en studenten. Dit in tegenstelling tot de centrale universiteitsbibliotheek, met een vaak grote collectie, die zich op enige afstand bevond en een gesloten opstelling kende. Ook de relatie tussen bibliotheekpersoneel en gebruikers was kort. De gebruiksgroep was beperkt en de bibliotheekstaf was daardoor vaak goed op de hoogte van de wensen van de gebruikers.

De snelle ontwikkeling van de wetenschap in deze eeuw heeft geleid tot een geweldige toename van de wetenschappelijke informatie, die nog steeds doorgaat. Deze sterk toenemende informatiestroom heeft als gevolg dat geen enkele universiteitsbibliotheek alle publikaties die verschijnen op een bepaald wetenschapsgebied kan aanschaffen. Geconfronteerd met budgetbeperkingen werd het opbouwen van een representatieve wetenschappelijke collectie alleen maar moeilijker. Daarnaast nam ook de vraag naar wetenschappelijke informatie toe. Een wetenschappelijk onderzoek overschrijdt niet alleen de grenzen van de eigen bibliotheek, maar ook de grenzen van het eigen land.

De toegenomen productie van en de vraag naar informatie hebben geleid tot veranderingen in het aan collectievorming en dienstverlening te hechten belang. Bij de collectievorming kreeg de selectie een zwaarder accent. Ook het overleg tussen de verschillende onderdelen van de universiteitsbibliotheek over de aanschaf van publikaties werd van groot belang. Tenslotte stelde de grote groei van de collecties hogere eisen aan onderhoud en bewaring.

Groei van aanbod en vraag had nog grotere gevolgen voor de dienstverlening van de universiteitsbibliotheek. Heel belangrijk werd een goede ontsluiting, zowel van de eigen collectie als van collecties elders. Een goede catalogus werd een absolute voorwaarde om de toegankelijkheid van de eigen collectie aan de gebruikers te kunnen garanderen. Tot ver in de jaren tachtig betrof dit een kaartcatalogus. Deze bestond meestal uit een alfabetische en een onderwerpscatalogus. Nieuwe titels werden op twee plaatsen ingevoegd. De bibliotheekautomatisering leidde ertoe dat in de jaren tachtig een overgang merkbaar was naar de geautomatiseerde catalogus.

Naast ontsluiting van de eigen collectie heeft de universiteitsbibliotheek tot taak de gebruiker toegang te verschaffen tot de wereldliteratuur van wetenschappelij-

De rol en positie van universiteitsbibliotheken

ke publikaties. Dit vereist uitgebreide kennis van de secundaire literatuur. Het opsporen van bronnen wordt meestal niet gedaan door de wetenschapper, maar behoort tot de professionaliteit van de bibliotheek-medewerker. Ook hier is een verschuiving merkbaar van het handmatige zoekwerk naar gebruik van de computer.

Tenslotte is er een groeiende aandacht voor de informatiebehoefte van de student. In de concurrentieslag om de studenten is het belangrijk uitstekende faciliteiten te bieden en maatregelen te treffen om een zo hoog mogelijk rendement te bereiken. Dat leidt tot een andere waardering van het belang van de bibliotheek binnen een universiteit.

De kwaliteit van de dienstverlening van de universiteitsbibliotheek wordt in eerste instantie bepaald door de (wijze van) beschikbaarstelling van de wetenschappelijke informatiedragers. De meest voorkomende vorm van beschikbaarstelling is wanneer de wetenschapper persoonlijk naar de universiteitsbibliotheek gaat, de catalogi raadpleegt en bepaalt welke publikaties hij wil bestuderen. Deze documenten kan hij dan ter plekke inzien (tijdschriften en andere niet-uitleenbare materialen) of ter uitlening meenemen. De kwaliteit van de catalogus en de manier van opstelling bepalen de snelheid waarmee hij het gevraagde in handen krijgt.

Het zal ook voorkomen dat de gebruiker materialen wil inzien die niet in de eigen collectie aanwezig zijn. In dat geval kan een werk uit een andere universiteitsbibliotheek worden aangevraagd via het interbibliothecair leen-verkeer. Men vult hiervoor een aanvraagformulier in, de aanvraag wordt door de bibliotheek-medewerker gelokaliseerd en opgevraagd. Na enige tijd staat ook dit materiaal voor de gebruiker ter beschikking, hetzij in originele vorm hetzij als kopie.

Als gevolg van de technologische ontwikkelingen zijn er veranderingen opgetreden in de wijze van dienstverlening en collectievorming. Door de introductie van ICT kan de gebruiker directe toegang verkrijgen tot de primaire literatuur. Door middel van bijvoorbeeld de on-line catalogus kan de gebruiker zonder tussenkomst van de bibliotheekmedewerker publikaties opzoeken en aanvragen. En door het netwerk van universiteiten kan hij ook op de eigen werkplek literatuur zoeken en on-line aanvragen bij de andere universiteitsbibliotheken. Het accent van de bibliotheken verschuift naar het adviseren, instrueren en assisteren van de gebruiker bij het zoeken. De bemiddeling tussen de gebruiker en de enorme hoeveelheid informatie wordt daarbij steeds belangrijker. Met de integratie van verschillende onderdelen van de bibliotheekautomatisering en de standaardisering van de gegevensopslag zijn we aangekomen in het digitale tijdperk en daarin worden de eerste stappen gezet op weg naar een virtuele biblio-

theek die zich profileert met nieuwe taken en diensten.¹⁹ Welke factoren hebben concreet tot het ontstaan van deze diensten en taken geleid?

2.3 Naar een virtuele bibliotheek: noodzaak en behoeften

We kunnen verschillende, overigens veelal sterk op elkaar inwerkende factoren onderscheiden:

1. de behoefte van gebruikers aan bepaalde diensten;
2. nieuwe technologie die beschikbaar is gekomen;
3. de noodzaak voor de bibliotheek in te spelen op veranderingen in de informatieomgeving en te overleven in het elektronisch tijdperk;
4. de noodzaak voor de bibliotheek niet achter te blijven bij ontwikkelingen welke zijn ingezet door andere bibliotheken.

Ad 1 Behoeft gebruiker

We moeten allereerst opmerken dat de factor 'behoefte' enigszins genuanceerd moet worden: soms biedt de bibliotheek een nieuwe service aan, waaraan op het moment van introductie alleen behoefte is bij geavanceerde gebruikers, aangezien veel gebruikers zich er (nog) geen voorstelling van kunnen maken. Een klassiek voorbeeld hiervan is de vervanging van de kaartcatalogus door de online publiekscatalogus (1985) en de geleidelijke vervanging van gedrukte tijdschriften door elektronische tijdschriften (1995). Beide nieuwe diensten hebben te maken gehad met aanzienlijke aanloop- en acceptatieproblemen. Als de service echter eenmaal loopt, blijkt de waardering groot en wordt vaak vanuit de gebruikers de behoefte aan 'meer' en 'beter' gearticuleerd.

Andere voorbeelden van enkele nieuwe diensten en taken die uit een *behoefte* zijn ontstaan zijn:

- Ondersteuning en instructie.

Enerzijds stellen we vast dat de wetenschapper steeds veeleisender wordt en hij of zij beter is geïnformeerd. Anderzijds bieden bibliotheken zoveel diensten en producten aan dat goede instructie, voorlichting en ondersteuning van vitaal belang zijn. Wil een student of medewerker van een universiteit optimaal gebruik kunnen maken van de bibliotheekdiensten, dan zal hij of zij goede, liefst individuele, instructie moeten krijgen. Daarna kan hij zelf uitmaken welke diensten of producten voor hem relevant zijn.

19 Zie hierover tevens: R.J. Heckart, *Imagining the Digital Library in a Commercialized Internet*, *The Journal of Academic Librarianship*, 1999/4, p. 274-280.

De rol en positie van universiteitsbibliotheken

- **Maatwerk en attentering.**

Door de hoeveelheid informatie en de beschikbaarheid van nieuwe technologie is er ook een toenemende behoefte aan maatwerk, aan persoonlijke attenteringsservice of zogenaamde 'current awareness service'. Wetenschappers willen op de hoogte worden gehouden van nieuwe literatuur op hun interessegebied. De technologie maakt het mogelijk dit proces te automatiseren. Dit proces zal in de toekomst nog veel geavanceerder toepassingen mogelijk maken. Waar nu de attentering beperkt blijft tot een enkele bron, zal het in de toekomst mogelijk zijn literatuur uit diverse bronnen in één zoekgang te combineren.

- **Het ontsluiten en bijhouden van Internetbronnen.**

Door de explosief toegenomen hoeveelheid informatie op het Internet, raken gebruikers het overzicht kwijt. Bibliotheken hebben het tot hun taak gerekend hierin ordening aan te brengen. Relevante Internetbronnen op een bepaald vakgebied worden door bibliotheken ontsloten en bijgehouden als een nieuwe service aan hun gebruikers

- **Een groeiende relatie met onderwijsprocessen.**

Naast toenemende instructie aan studenten binnen het curriculum is sprake van groeiende gebruik van de mogelijkheden van de elektronische bibliotheek voor taken en opdrachten vanuit het onderwijs.

Ad 2 Nieuw beschikbare technologie

Bij al de voornoemde nieuwe diensten is de verwevenheid met de nieuwe technologie groot. Het voorbeeld van de in de jaren '90 gestarte dienstverlening in Nederlandse bibliotheken inzake een Online Contents database van tijdschriftartikelen is hier een treffend voorbeeld van, waarbij de bibliotheek van de KUB een pioniersrol heeft gespeeld.

In de zeventiger en tachtiger jaren werd de bibliotheek van de KUB veelvuldig geconfronteerd met wensen vanuit de gebruikers over te gaan tot het ontsluiten van tijdschriftartikelen. Boeken werden op dat moment zorgvuldig gecatalogiseerd en van trefwoorden voorzien. Deze werkzaamheden bleven voor tijdschriften achterwege bij gebrek aan geld en personeelsformatie. Wetenschappers waren aangewezen op veelal gedrukte bibliografieën waar op systematische wijze tijdschriftartikelen waren ontsloten. Grote manco's daarbij waren het feit dat deze pas lang na het verschijnen van het tijdschrift beschikbaar waren en het feit dat er geen koppeling aanwezig was tussen een bepaalde referentie van een artikel en het in de desbetreffende bibliotheek aanwezige bezit.

Doordat eind jaren '80 niet alleen betrouwbare scanners maar ook redelijk betrouwbare pakketten voor 'optical character recognition' beschikbaar kwa-

De universiteitsbibliotheek in het databankenrecht

men, besloot de bibliotheek de inhoudsopgave van haar tijdschriften te scannen en deze informatie in een database op te nemen welke vervolgens on-line ter beschikking kon worden gesteld.

Ad 3 Noodzaak in te spelen op de veranderingen in de informatieketen.

Een aantal nieuwe diensten en taken is ontstaan uit deze noodzaak. De meest treffende verandering is dat wetenschappelijke communicatie en disseminatie van informatie in de elektronische omgeving op zich zelf directer en zonder traditionele distributeurs (zoals uitgevers en bibliotheken) kan verlopen. Feit is ook dat wereldwijd steeds meer vraagtekens worden gezet bij een situatie waarin universiteiten meermalen moeten betalen voor wetenschappelijke producten van leden uit de eigen universitaire gemeenschap: vele wetenschappelijke auteurs produceren hun werk in dienst van de universiteit en dragen zulks in het algemeen gratis over aan een wetenschappelijke uitgever, de selectie van artikelen geschiedt door editorial boards veelal eveneens uit de universitaire wereld gerekruteerd, artikelen worden in veel disciplines bovendien beoordeeld door reviewers uit dezelfde beroepsgroep.

Van belang daarbij is dat de oorspronkelijke doelstelling van het wetenschappelijke tijdschrift - het bevorderen van wetenschappelijke communicatie en de verspreiding van wetenschappelijke informatie - is vertroebeld, omdat de uitgevers kwalitatief hoogstaande wetenschappelijke informatie gebruiken als lucratieve groeimarkt. Prijsstijgingen van 10% per jaar zijn de afgelopen tien jaar niet abnormaal geweest. Deze prijsstijgingen hebben geleid tot opzegging van tijdschriftabonnementen en tot verarming van bibliotheekcollecties.

Het complex van de voornoemde ontwikkelingen heeft tot nieuwe taken geleid:

- Ondersteuning electronic publishing door wetenschappers.

Een groeiend aantal universiteiten gaat ertoe over de wetenschappelijke output van de eigen medewerkers op het Internet te plaatsen en te garanderen dat deze informatie vrij toegankelijk is voor de academische wereld. Op specifieke vakgebieden ontstaan grote digitale archieven van pre-prints en research papers.

- Self publishing.

De sterk toenemende prijs van tijdschriftabonnementen heeft sommige universiteiten doen besluiten tot het zelf publiceren van een tijdschrift. Een voorbeeld in Nederland is het 'Electronic Journal of Comparative Law (EJCL)'. In het kader van een IWI-project hebben de universiteiten van Maastricht, Utrecht en Tilburg dit elektronische tijdschrift ontwikkeld. Het is voor eenieder gratis te raadplegen op het Internet.

De rol en positie van universiteitsbibliotheken

- Samenwerking bibliotheken.

De verschuiving van het papieren tijdschrift naar het elektronische tijdschrift heeft ook de relatie tussen bibliotheken en uitgevers veranderd. Dit heeft geleid tot de totstandkoming van zogenaamde 'licensing principles', waarin bibliotheken hun uitgangspunten hebben geformuleerd ten aanzien van de voorwaarden waarop zij willen beschikken over elektronische informatie. Deze 'licensing principles' hebben wereldwijd weerklank gevonden en gelden momenteel voor bibliotheken over de hele wereld als een belangrijke toetssteen voor onderhandelingen met uitgevers.

Bibliotheken werken steeds vaker met elkaar samen in consortia teneinde gezamenlijk sterker te staan en betere voorwaarden te kunnen bedingen bij uitgevers. Dit maakt de bibliothecaris van nu meer een licentie-manager dan een collectie-manager.

Ad 4 De noodzaak niet achter te blijven bij andere bibliotheken

Dit laatste punt is evident. In een situatie van groeiende competitie worden universiteiten en daarmee bibliotheken mede afgerekend op de diensten die zij verlenen. Onderlinge vergelijkingen worden steeds belangrijker, waarbij niet meer alleen wordt gelet op de gedrukte collecties maar ook op de elektronische diensten die ter beschikking worden gesteld.

2.4 ICT: verschuivingen en veranderingen in het takenpakket

In de voorgaande paragraaf stond het bredere spectrum van factoren die het functioneren van de universiteitsbibliotheek beïnvloeden centraal. Kijken we nu specifiek naar de invloed van ICT op de eerdergenoemde taken van de universiteitsbibliotheek, dan vallen diverse veranderingen in de uitvoering van deze taken op. De meest markante daarvan zijn de volgende:

- gebruikers kunnen van (een deel van) de inhoud van de bibliotheek kennisnemen zonder de bibliotheek te bezoeken. Bibliotheekgebruik is niet meer synoniem aan bibliotheekbezoek. Daarbij kan informatie worden geraadpleegd, gedownload en geprint op elk moment van de dag en vanaf elke locatie;
- bij de organisatie van de wetenschappelijke informatievoorziening legt de bibliotheek steeds meer nadruk op het verschaffen van toegang tot infor-

De universiteitsbibliotheek in het databankenrecht

matie. Er vindt een geleidelijke verschuiving plaats van 'ownership' naar 'access';

- deze verschuiving heeft verre gaande gevolgen. Terwijl in de gedrukte wereld tijdschriften en andere documenten in eigendom werden verworven, ziet de bibliotheek zich nu genoodzaakt gebruikslenties af te sluiten met betrekking tot elektronisch materiaal. Op dit moment gaat het daarbij in de regel nog voornamelijk om elektronische versies van hetgeen ook wordt gedrukt;
- in de gedrukte wereld hebben bibliotheken traditioneel ook een archief-functie. In de digitale wereld is archivering een nog niet opgelost vraagstuk, terwijl tegelijkertijd duidelijk is dat het aantal locaties dat zich met elektronische archivering zal bezig houden of bezig zal kunnen houden zeer beperkt is. Individuele bibliotheken kunnen zich, door financiële, technische en juridische beperkingen, in elk geval niet meer garant stellen voor een 'eeuwig-durende toegang' tot de desbetreffende informatie;
- in steeds meer disciplines zoeken wetenschappelijke medewerkers wegen om hun eigen publicaties elektronisch beschikbaar te stellen buiten het kanaal van de traditionele uitgevers om. In veel gevallen wordt daarbij een beroep gedaan op de universiteitsbibliotheek om het materiaal te ontsluiten en op coherente wijze op te slaan en toegankelijk te maken.

Met dit laatste punt komen we bij de positie van de universiteitsbibliotheek als producent en uitgever van informatie: het centrale thema van deze studie. We noemden hiervoor reeds het elektronisch tijdschrift EJCL. Een blik op het verleden leert echter dat universiteitsbibliotheken zich al langer begeven op het terrein van het in-huis vervaardigen van informatieproductie. Het betreft dan primair databanken, oftewel elektronische collecties.

2.5 Bibliothecaire databanken

Een blik op de ontwikkeling en inzet van databanken ten behoeve van de elektronische beschikbaarstelling van wetenschappelijke informatie leert dat een drietal onderscheidingen gemaakt dient te worden:

A. De traditionele vormen van bibliotheekautomatisering in de zeventiger en tachtiger jaren hebben er toe geleid dat vele heterogene databestanden zijn opgebouwd welke door de lokale bibliotheek worden beheerd en al dan niet zelfstandig worden onderhouden. De belangrijkste zijn:

De rol en positie van universiteitsbibliotheken

- De lokale on-line publiekscatalogus met bibliografische beschrijvingen van boeken en tijdschriften (op holding-niveau) welke in de lokale bibliotheek, aanvankelijk uitsluitend fysiek, aanwezig zijn. Deze OPC is in feite een subset van de Centrale Catalogus, welke wordt beheerd door de Koninklijke Bibliotheek en door Pica. De centrale catalogus is tot stand gekomen en wordt onderhouden via een praktijk van 'gemeenschappelijk catalogiseren'. De 'landelijke' titels worden voorzien van lokale kenmerken.
- Het opslag- en uitleensysteem van bibliotheken, als onderdeel van het Lokaal Bibliotheeksysteem, bevat een lenersbestand, dat in veel gevallen een koppeling heeft met de lokale studenten- en personeelsadministratie. Naast 'interne' leners zijn ook externe leners in dit bestand opgenomen.
- Het acquisitiesysteem legt onder meer bestellingen vast en bevat aldus een bestand van titels welke in bestelling zijn c.q. geleverd zijn. Het gaat hierbij om boeken en seriële publicaties.

Het beheer, onderhoud en gebruik van bovengenoemde bestanden vindt in Nederland veelal plaats met behulp van systemen welke worden geleverd c.q. ter beschikking gesteld door Pica. Alle Nederlandse wetenschappelijke bibliotheken werken samen aan de Gemeenschappelijke Geautomatiseerde Catalogus (GGC) en aan het systeem van de Nederlandse Centrale Catalogus/Interbibliothecair Leenverkeer (NCC/IBL).

De grote meerderheid van de Nederlandse universiteitsbibliotheken gebruikt Pica als Lokaal Bibliotheeksysteem (LBS), een minderheid heeft voor uiteenlopende alternatieven gekozen.

B. In aanvulling hierop zijn bibliotheken in de jaren '80 begonnen eigen lokale databestanden aan te leggen en te onderhouden met betrekking tot informatie welke lokaal aanwezig is of wordt gegenereerd. Deze lokale bestanden worden afzonderlijk ontsloten, voorzien van trefwoorden en veelal ook abstracts. Enkele voorbeelden op de KUB zijn:

- De excerpta Informatica database met bibliografische beschrijvingen, trefwoorden en abstracts van boeken, tijdschriftartikelen, congresverslagen en papers op het gebied van de toegepaste informatica.
- De Brabant databank met bibliografische beschrijvingen en trefwoorden van boeken, tijdschriftartikelen, pamfletten en andere informatiedragers op het gebied van de geschiedenis en cultuur van Noord-Brabant.
- De Attent database met bibliografische beschrijvingen, trefwoorden, en soms de abstracts en full text van research papers op het terrein van de economische wetenschappen.

C. Een bijzondere positie wordt ingenomen door de Online contents database van de KUB. Deze database bevat bibliografische beschrijvingen van de 1700-1800 belangrijkste wetenschappelijke tijdschriften waar de KUB op geabonneerd is. Deze beschrijvingen zijn deels aangevuld met abstracts. Vanuit het bibliografische record met abstract kan de gebruiker de elektronische versie van de full-text oproepen indien deze via een licentie toegankelijk danwel gratis op het Internet beschikbaar is. Ruim 90% van de bibliografische beschrijvingen wordt aangeleverd door Pica, die daartoe landelijk een overeenkomst heeft gesloten met Swets en Zeitlinger, die deze beschrijvingen produceert. Een kleine 10% van de beschrijvingen wordt door medewerkers van de bibliotheek zelf geproduceerd.²⁰ De abstracts worden deels aangeleverd door de desbetreffende uitgever en deels geproduceerd door medewerkers van de bibliotheek. De applicaties voor het beheer en het gebruik van deze database zijn grotendeels door de KUB zelf gebouwd.

2.6 Conclusies

Uit de analyse in dit hoofdstuk wordt duidelijk hetgeen in hoofdstuk 1 reeds ter introductie tot deze studie is gesteld: onder invloed van de diverse (technologische) veranderingen verdwijnt het oude beeld van de bibliotheek als fysieke verzamel- en bewaarplaats van informatie geleidelijk naar de achtergrond. Dit beeld verdwijnt echter niet volledig. In feite worden nieuwe taken op het gebied van de elektronische informatievoorziening aan de traditionele taken toegevoegd, terwijl op sommige terreinen ook sprake is van vervanging van gedrukt materiaal door elektronisch materiaal. Hoe de universiteitsbibliotheek er in de toekomst uit zal zien en wat haar rol en taken precies zullen zijn is op dit moment moeilijk met zekerheid aan te geven.

Wel duiden de ervaringen tot dusverre er op, dat veel in beweging is en ter discussie staat, maar dat de missie van de bibliotheek ook of wellicht juist in de

20 De feitelijke ontwikkelingen ter zake vormen een specifiek probleem. De bibliografische gegevens worden thans gescand door Swets en Zeitlinger, een van 's werelds grootste tijdschriftenagenten, in Lisse. Deze gegevens worden opgenomen in SwetsScan, een commercieel product van Swets zelf, maar tevens doorverkocht aan Pica. Pica heeft een contract met Swets over het gebruik van deze gegevens door haar klanten. Doorlevering van de gegevens vindt vervolgens thans alleen plaats aan de KUB en aan de KB in Den Haag. Probleem is dat Swets in een recent contract stringentere voorwaarden stelt aan het gebruik van deze gegevens door Pica en haar deelnemers dan in het eerste contract, waardoor exploitatie van deze database wordt beperkt. Conclusie is dat bibliotheken zich behoorlijk afhankelijk van Swets hebben gemaakt en de vraag rijst of het op andere wijze genereren van deze gegevens (door de bibliotheek zelf invoeren) niet opnieuw overwogen moet worden.

De rol en positie van universiteitsbibliotheken

elektronische omgeving overeind blijft. Kortom, wanneer we spreken over de universiteitsbibliotheek in een informatiemaatschappij, dan behoren tot de kerntaken van deze bibliotheek:

- de organisatie van de informatievoorziening, via selectie en ontsluiting;
- het garanderen van een brede toegankelijkheid tot informatiebronnen;
- de ondersteuning van gebruikers bij het efficiënt en effectief zoeken naar informatie.

Immers, zonder de functies, die thans worden vervuld door bibliotheken en uitgevers, zou de wetenschappelijke informatieketen (auteur - uitgever - bibliotheken - gebruiker) snel in een informatiechaos veranderen. De zoekmogelijkheden op het Internet lijken onbeperkt, maar leveren vooralsnog een beeld op van een ongeorganiseerde informatielava, die vraagt om selectie, validatie, ontsluiting, controle en archivering.²¹ Of de huidige bibliotheken en uitgevers die intermediaire functie ook in de toekomst zullen kunnen vervullen, hangt af van hun eigen innovatievermogen, maar bovenal van de eisen en het gedrag van de gebruiker en van de werking van de markt. Het is juist tegen deze achtergrond dat zich dan ook de mogelijkheden voor nieuwe diensten van universiteitsbibliotheken aandienen. We noemen de volgende:

- de ondersteuning van electronic publishing door wetenschappers;
- gebruikersinstructie inzake nieuwe elektronische mogelijkheden;
- geavanceerde current awareness service;
- nieuwe wijzen van integratie van elektronische informatie- en communicatiemiddelen in het onderwijs.

Vanuit dit perspectief nemen we de stap naar het volgende hoofdstuk. In hoeverre beïnvloedt ons huidige Nederlands recht de hiervoor beschreven positie van de bibliotheek en ontwikkelingen die daarbij optreden? In hoeverre ook is dit recht van invloed op de mogelijkheden voor nieuwe diensten van universiteitsbibliotheken?

21 Zie ook: VVBAD, Vrije toegang tot informatie, ook in een digitale omgeving: de rol van bibliotheken, *Bibliotheek- & archiefgids*, 1998/3, p. 87-90.

3. Juridische implicaties onder het databankenrecht

3.1 Inleiding

Centraal bij de juridische analyse in dit hoofdstuk staan de drie hoofdtaken van de bibliotheek, te weten, de collectievorming, beschikbaarstelling van informatie en de ontsluiting ervan. Alhoewel het ontsluiten van documenten en informatie een handeling is die in de bibliothecaire praktijk veelal plaatsvindt voorafgaand aan het beschikbaarstellen daarvan, wordt in het onderstaande een andere volgorde van behandeling aangehouden (achtereenvolgens collectievorming, beschikbaarstelling en ontsluiting). De ontsluiting wordt als laatste behandeld omdat het juridisch het meest complex is. Door plaatsing aan het einde van het hoofdstuk wordt de beschrijving vereenvoudigd.

We evalueren de drie genoemde taken onder het databankenrecht. Desalniettemin grijpen we in dit hoofdstuk vanwege met name de nieuwheid van het sui generis recht en omdat de implicaties die het voor een bibliotheek zal hebben (nog) onduidelijk zijn, regelmatig terug op het auteursrecht. Daarmee bestaat al langer ervaring binnen de bibliotheek. Vanwege de verwantschap tussen het auteursrecht en het nieuwe sui generis recht zijn de ervaringen met het auteursrecht een waardevolle gids bij het vaststellen van de sui generis-rechtelijke implicaties voor de omgang met informatie binnen de bibliotheek.

De evaluatie zal voor de traditioneel - papieren - omgeving en de elektronische omgeving afzonderlijk plaatsvinden. Alhoewel de collectie als zodanig het centrale aanknopingspunt van de analyse is, bezien we in het onderstaande waar relevant ook handelingen met betrekking tot de losse onderdelen van de collectie.

De opzet van het hoofdstuk volgt in hoofdzaak de wijze waarop de problematiek in het voorgaande is geschetst. In de paragrafen 3.2 tot en met 3.4 wordt nader ingegaan op de eerste taak van de bibliotheek: de collectievorming. Para-

graaf 3.5 behandelt de beschikbaarstelling van de collectie aan het publiek. In paragraaf 3.6 wordt tenslotte ingegaan op de ontsluiting van collecties. Er kan dan teruggegrepen worden op wat reeds eerder in het hoofdstuk aan de orde is gekomen.

3.2 De collectie als databank

3.2.1 De papieren collectie

Zoals we in hoofdstuk 1 aangaven, verstaan we onder wetenschappelijke collecties in traditionele zin 'verzamelingen van informatieproducten in niet-elektronische vorm, bijeengebracht en geselecteerd met een bepaald doel en op elektronische wijze of anderszins ontsloten'. Kan een dergelijke collectie worden aangemerkt als een databank onder de databankenwet? Voor het antwoord op de vraag zal bezien moeten worden of de twee juridische beschermingsregimes, het auteursrecht en het sui generis recht, van toepassing zijn op de bibliotheekcollecties in traditionele zin. Gegeven de definitie van een databank in de Databankenwet, spelen de volgende overwegingen hierbij een rol:

- Hoe ontstaan collecties?
- Wie is er verantwoordelijk voor collectievorming?
- Hoe gaan de collectievormers te werk?

Hoe ontstaan collecties?

De universitaire bibliotheekcollecties ontstaan door het selecteren van bepaalde items uit een wereldwijd aanbod van informatie met het oog op de behoeften van de primaire gebruikersgroep: de studenten en wetenschappelijk onderzoekers.²² De collectie wordt opgebouwd in directe relatie tot de wetenschapsgebieden die op de desbetreffende universiteit onderwerp zijn van onderwijs en onderzoek. Selectie speelt een belangrijke rol in het proces van collectievorming. Selectie is in feite de praktische uitvoering van het beleidsplan voor de collectievorming.²³ Relevantie voor de ontwikkeling van het vakgebied, gebruik in het onderwijs, gebruik in langer lopende onderzoeksprojecten zijn logische criteria die een rol spelen in het beleidsplan voor de collectievorming. Daarnaast geeft het budget een financiële randvoorwaarde en vindt regelmatig een afweging plaats tussen relevantie en prijs.

22 T. Bakker, *De vakreferent: een onmiskenbare schakel in de informatiestroom*, <<http://www.konbib.nl/kb/vak/publ/vakrefer.htm>>.

23 T. Bakker, <<http://www.konbib.nl/kb/vak/publ/vakrefer.htm>>.

De universiteitsbibliotheek in het databankenrecht

Wie zijn verantwoordelijk voor de collectievorming?

In het verleden waren de (afdelings)bibliothecarissen en vakreferenten de primaire 'collectievormers'. Op veel universiteiten is dit nog steeds gebruikelijk.

Hoe gaan collectievormers te werk?

Kijken we naar de wijze waarop de collectie bij de bibliotheek van de Katholieke Universiteit Brabant vorm krijgt, dan is de procedure als volgt:

- Budgetverdeling vindt plaats door de bibliothecaris op advies van de bibliotheek adviescommissie. Binnen de faculteit geeft het bestuur vervolgens de verdeling van het budget over de departementen aan;
- Ten behoeve van de besluitvorming inzake aanschaf worden adviezen, verzoeken en suggesties vanuit de faculteiten in overweging genomen. Boeken worden besteld op basis van concrete voorstellen van contactpersonen in de vakgroepen. Tijdschriften worden alleen dan nieuw in abonnement genomen indien daarvoor in de regel een ander tijdschrift wordt opgezegd;
- De bibliothecaris (of de door hem gemandateerde persoon) beslist wat wordt aangeschaft of in abonnement wordt genomen dan wel opgezegd.

3.2.2 De papieren collectie in het auteursrecht

Kan de papieren collectie worden aangemerkt als een auteursrechtelijk beschermd werk? De Nederlandse Auteurswet (Aw) beschermt werken van letterkunde, wetenschap of kunst. Voor het ontstaan van het auteursrecht zijn geen verdere formaliteiten gesteld. De Auteurswet geeft in artikel 10 Aw een opsomming van werksoorten, die object van het auteursrecht kunnen zijn. De opsomming is niet limitatief, getuige de slotzin van het eerste lid van artikel 10 Aw, hetgeen betekent dat een databank onder het werkbegrip valt.

Inmiddels is met de implementatie van de Databankenrichtlijn een aanpassing van art. 10 Aw doorgevoerd. Ingevoegd is een nieuw derde lid van art. 10 Aw waarin wordt aangegeven dat 'verzamelingen van werken, gegevens of andere zelfstandige elementen, systematisch of methodisch geordend, en afzonderlijk met elektronische middelen of anderszins toegankelijk' als werk worden aangemerkt. Kan een papieren collectie - gegeven deze formulering - worden aangemerkt als een databank? Daartoe zullen we de verschillende in de definitie geformuleerde eisen dienen na te lopen.

Zelfstandigheid

Allereerst moeten de (verschillende) onderdelen van een databank zelfstandig zijn. Uit de overwegingen wordt niet geheel duidelijk wat de betekenis is van het vereiste van zelfstandigheid.²⁴ Een verzameling filmbeelden, die tezamen een

24 Kamerstukken II, 1997/98, 26108, nr.3, p.7.

Juridische implicaties onder het databankenrecht

speelfilm vormt is op grond van dit criterium geen databank en ook de afzonderlijke hoofdstukken van een gedrukt literair werk komen niet in aanmerking voor het predikaat 'zelfstandigheid'.²⁵ Aldus zijn boeken, tijdschriften en geluidsdragers op zich die in de bibliotheek aanwezig zijn in het algemeen geen databanken in de zin de van databankenwet. Slechts bepaalde traditionele informatiedragers, zoals woordenboeken of encyclopedieën, kunnen wel als databanken worden aangemerkt.

Systematische of methodische ordening

Naast de eis van zelfstandigheid van de onderdelen, moet gelden dat de inhoud van de verzameling systematisch of methodisch geordend is. Volgens overweging 21 heeft de in de richtlijn vastgelegde bescherming betrekking op databanken waarin werken, gegevens of andere elementen systematisch of methodisch geordend zijn. Het materiaal hoeft echter niet op materieel geordende wijze opgeslagen te zijn. Indien de traditionele collectie op titel of onderwerp geselecteerd is, spreekt men van een systematische of methodische ordening. Een schoenendoos met losse aantekeningen is dus bijvoorbeeld géén databank.²⁶ Een boekenkast 'zomaar op willekeurige wijze' gevuld, lijkt ook geen databank. Bij elkaar gebracht, maar ongesorteerd materiaal is eveneens geen databank. Ongesorteerd materiaal voorzien van een index is daarentegen wel een databank. Bij een papieren bibliotheekcollectie zal een goede ordening met behulp van een catalogus voldoende zijn om deze collectie als databank in de zin van de Richtlijn aan te merken.

Afzonderlijk met elektronische middelen of anderszins toegankelijk

Een volgend element van de definitie is dat de collectie afzonderlijk met elektronische middelen of anderszins toegankelijk moet zijn. Met 'afzonderlijk' wordt bedoeld dat de opgeslagen gegevens, werken of andere elementen per stuk kunnen worden opgevraagd: de databank moet met andere woorden geheel te doorzoeken zijn.²⁷ Uit de woorden 'elektronische middelen of anderszins toegankelijk' blijkt dat de bescherming zowel elektronische als niet-elektronische databanken betreft.²⁸ In de bibliotheek is het voor een ieder mogelijk om zich toegang tot de kast verschaffen en de boeken en tijdschriften afzonderlijk van elkaar uit de kast te raadplegen en of te lenen. Aan de derde eis is in dit geval dan ook voldaan.

25 Zie bijvoorbeeld, P.B. Hugenholtz, De Databankrichtlijn eindelijk aanvaard: een zeer kritisch commentaar, *Computerrecht* 1996, p.133.

26 P.B. Hugenholtz, De Databankrichtlijn eindelijk aanvaard: een zeer kritisch commentaar, *Computerrecht* 1996, p.133.

27 P.B. Hugenholtz, De Databankrichtlijn eindelijk aanvaard: een zeer kritisch commentaar, *Computerrecht* 1996, p.133.

28 Kamerstukken II, 1997/98, 26108, nr.3, p.8.

De collectie: een beschermaardige databank?

Een belangrijke eis die aan auteursrechtelijke werken wordt gesteld is de eis dat het werk een 'eigen persoonlijk karakter' moet hebben. Er zijn derhalve oorspronkelijkheidscriteria geformuleerd door de doctrine en de rechtspraak. In het Explicator-arrest²⁹ en het Heertje/Hollebrand-arrest³⁰ spreekt de Hoge Raad over 'werken die als vruchten van scheppende aard een eigen of persoonlijk karakter bezitten'. In het Screenoprints-arrest³¹ omschrijft de Hoge Raad een werk in auteursrechtelijke zin als een 'werk met een eigen, oorspronkelijk karakter, dat het persoonlijk stempel van de maker draagt'. In dit arrest wordt voor het eerst een zwaardere formulering gebruikt.³² Hoewel de formulering werd bekritiseerd, handhaafde de Hoge Raad hem getuige het arrest Kluwer/Lamoth.³³ In dit arrest spreekt de Hoge Raad van een 'voortbrengsel met een eigen, oorspronkelijk karakter, dat het persoonlijk stempel van de maker draagt'. In het arrest Van Dale/Romme³⁴ heeft de Hoge Raad de formulering nog eens herhaald.

In het arrest Van Dale/Romme neemt Romme het volledige trefwoordenbestand uit de elfde druk van het Grote Van Dale woordenboek over. Rechtbank en Hof beantwoorden de vraag of het trefwoordenbestand een auteursrechtelijke beschermd werk is bevestigend. De Hoge Raad casseert het arrest en overweegt (rechtsoverweging 3:4): 'Bij de beoordeling van het middel moet worden vooropgesteld dat, wil een werk kunnen worden beschouwd als een werk van letterkunde, wetenschap of kunst als bedoeld in artikel 1 Auteurswet in verbinding met artikel 10 Auteurswet, vereist is dat het een eigen, oorspronkelijk karakter bezit en het persoonlijk stempel van de maker draagt'. In casu is volgens de HR noodzakelijk dat de selectie van in dit geval de verzameling van trefwoorden de persoonlijke visie van de maker tot uitdrukking brengt. De Hoge Raad vindt dat uit hetgeen het Hof heeft overwogen niet valt op te maken dat het hier om zulk een selectie gaat. De Hoge Raad casseert de beslissing van het Hof en verwijst de zaak naar het Hof Den Haag, dat beslist dat er wél sprake is van een auteursrechtelijk beschermd werk.³⁵

29 HR 27 januari 1961, NJ 1962, 355.

30 HR 5 januari 1979, NJ 1979, 399.

31 HR 29 november 1985, NJ 1987, 880.

32 Sinds 1985 spreekt de Hoge Raad ook wel van de 'werktoets'. Met de werktoets wordt bedoeld dat het werk een eigen oorspronkelijk karakter heeft en het de persoonlijke stempel van de maker draagt.

33 HR 1 juni 1990, NJ 1991, 377, m.nt DWFV.

34 HR 4 januari 1991, NJ 1991, 608, m.nt DWFV.

35 Hof 's Gravenhage, 1 april 1993, *Computerrecht* 1994, p.165, m.nt.Hugenholtz. Voor een kritische analyse van de van Dale/Romme rechtspraak, zie M.H. Elferink, *Verwijzingen in wetgeving: over de publiekrechtelijke en auteursrechtelijke status van normalisatienormen* (diss. Leiden), Leiden: E.M. Meijers Instituut 1998, p.160-163.

Juridische implicaties onder het databankenrecht

De Databankenrichtlijn vereist dat een databank een eigen intellectuele schepping van de maker is. In artikel 3 lid 1 van de Databankrichtlijn wordt bepaald dat de selectie of de rangschikking van de stof hieraan moet voldoen. Het criterium van artikel 3 lid 1 komt overeen met dat van artikel 2 lid 5 van de Berner Conventie en artikel 10 lid 2 van het TRIPS Verdrag.³⁶ Het criterium van artikel 3 van de Richtlijn komt niet geheel overeen met het van Dale/Romme criterium van de Hoge Raad. De vraag op welke plaats en wijze in de Nederlandse wetgeving op dit punt aan de richtlijn uitvoering gegeven moet worden, heeft de (auteursrechtelijke) pennen in beweging gebracht. De Memorie van Toelichting schrijft 'dat het criterium dat de richtlijn stelt voor de auteursrechtelijke bescherming van de maker van de databank mogelijk niet geheel overeenstemt met dat van de Nederlandse rechtspraak'.³⁷

Volgens Hugenholtz is het Nederlandse Van Dale/Romme - criterium zwaarder dan het criterium van de Richtlijn omdat de Hoge Raad een persoonlijke visie en een persoonlijk stempel eist.³⁸ In een ander artikel stelt Hugenholtz dat menig schrijver in het 'roemruchte' Van Dale/Romme arrest een extra strenge oorspronkelijkheidseis leest.³⁹ Speyart is van mening dat het Van Dale/Romme criterium zeer nauw aansluit bij de bewoordingen van artikel 3 lid 1 van de Richtlijn.⁴⁰ Hoewel Speyart betwijfelt of de uitleg, die het Hof Den Haag aan het Van Dale/Romme criterium van de HR heeft gegeven, richtlijnconform zou zijn lijkt volgens hem het Van Dale/Romme criterium 'door de beugel te kunnen'.⁴¹

In de Memorie van Toelichting wordt opgemerkt dat het niet de bedoeling is dat de lidstaten een criterium hanteren dat afwijkt van het in de richtlijn gebruikte criterium.⁴² Overweging 16 stelt niet voor niets dat bij de vaststelling of een databank in aanmerking komt voor auteursrechtelijke bescherming geen andere criteria mogen worden gehanteerd dan oorspronkelijkheid in de zin van intellectuele schepping van de maker. Met name mogen geen kwalitatieve criteria worden toegepast. Een uitdrukkelijke bepaling ter uitvoering van de richtlijn is evenwel niet nodig.⁴³ In de rechtspraak⁴⁴ is bepaald dat de nationale rechter bij

36 Kamerstukken II, 1997/98, 26108, nr.3.

37 Kamerstukken II, 1997/98, 26108, nr.3, p.20.

38 P.B. Hugenholtz, De Databankrichtlijn eindelijk aanvaard: een zeer kritisch commentaar, *Computerrecht* 1996-4, p.133.

39 P.B. Hugenholtz, Het Wetsvoorstel Implementatie Databankrichtlijn, *IER*1998, p.246.

40 H.M.H. Speyart, De databank-richtlijn en haar gevolgen voor Nederland (II), *Informatierecht/AMI*, 1996, p.178.

41 H.M.H. Speyart, De databank-richtlijn en haar gevolgen voor Nederland (II), *Informatierecht/AMI*, 1996, p.178. Vgl. hierover tevens: Vereniging voor Auteursrecht, *Rapport van de studiecommissie Databanken*, januari 1999, p.21-24

42 Kamerstukken II, 1997/98, 26108, nr.3, p.21.

43 Kamerstukken II, 1997/98, 26108, nr.3, p.21. Zie ook: Hof Arnhem, 5 augustus 1997 (Denda/KPN), *Informatierecht/AMI*1997, p. 214.

de toepassing van nationaal recht en met name bij de bepalingen van een speciaal ter uitvoering van de richtlijn vastgelegde wet, het nationale recht dient uit te leggen in het licht van de bewoordingen en het doel van de richtlijn. Met andere woorden, indien het criterium in de Nederlandse rechtspraak een andere is dan dat van de richtlijn, zal de Nederlandse rechter het criterium van de richtlijn moeten hanteren.

Van belang is verder dat naast de bescherming die wordt verleend aan oorspronkelijke werken, het Nederlandse auteursrecht tevens een beschermingsvorm kent voor werken die niet aan dit vereiste voldoen: de zogenaamde onpersoonlijke geschriftenbescherming. In diverse uitspraken heeft de Hoge Raad uitgemaakt dat voor deze bescherming is vereist dat er sprake is van opschriftstelling en dat het geschrift openbaar gemaakt is of is bestemd om openbaar gemaakt te worden.

Op basis van het voorgaande kunnen we vaststellen dat indien bij de creatie van papieren collectie qua selectie of rangschikking sprake is van een eigen intellectuele schepping, deze collectie kan profiteren van auteursrechtelijke bescherming. De vraag is of collecties aan dit vereiste voldoen. Doorgaans ontstaan de wetenschappelijke bibliotheekcollectie door het selecteren van bepaalde items vanuit een wereldwijd aanbod van informatie met het oog op de behoeften van de primaire gebruikersgroep, de studenten en wetenschappelijk onderzoekers. De collectie wordt opgebouwd in directe relatie tot de wetenschapsgebieden die op de desbetreffende universiteit onderwerp zijn van onderwijs en onderzoek. Selectie speelt een belangrijke rol in het proces van collectievorming. Dit selectieproces pleit vóór auteursrechtelijke bescherming. Selecteren van bibliografische gegevens is een intellectuele prestatie die bescherming verdient. Tegen auteursrechtelijke bescherming pleit echter dat de werkzaamheden van een vakreferent doorgaans zijn gericht op volledigheid en functionaliteit (waarbij functionaliteit de laatste jaren in toenemende mate domineert) in plaats van originaliteit en creativiteit. Indien de volledigheid en functionaliteit zwaarder wegen dan originaliteit en creativiteit is er naar huidig Nederlands recht echter nog 'geen man over boord', aanzien het Nederlandse auteursrecht voorziet in een aanvullende beschermingsregime ten aanzien van openbaargemaakte niet oorspronkelijke geschriften. De collectie kan dan op grond van deze geschriftenbescherming profiteren van bescherming. Overigens zij opgemerkt dat de geschriftenbescherming - gedeeltelijk - heeft moeten wijken voor het nieuwe sui generis recht. Op de verhouding tussen de geschriftenbescherming en het sui generis recht wordt hierna nader ingegaan.

3.2.3 De papieren collectie in het sui generisrecht

Een blik op het hedendaagse proces van collectievorming leert, zoals hiervoor opgemerkt, dat - enkele uitzonderingen daargelaten - niet zozeer originaliteit en

44 Vgl. onder meer: HvJ EG 8 oktober 1987, zaak 80/86, *Jur*1987, p.3969, *NJ* 1988, 1029.

Juridische implicaties onder het databankenrecht

creativiteit, maar veeleer volledigheid en functionaliteit de bepalende factoren zijn. Het streven naar functionaliteit staat zelfs veelal haaks op de vereisten van oorspronkelijkheid en de creativiteit. Dit betekent dat veel collecties niet aan de voorwaarden voor auteursrechtelijke bescherming zullen voldoen. Desalniettemin zal, ook bij een papieren collectie, een aanzienlijke investering vereist zijn om een collectie vorm te geven. Met de databankenwet is gepoogd het gat in de auteursrechtelijke bescherming te dichten door een nieuw recht te introduceren waarmee de substantiële investering van de maker van een databank wordt beschermd. Irrelevant is daarbij of de inhoud of de verzameling als zodanig auteursrechtelijke bescherming geniet.

De papieren collectie een databank?

In Overweging 17 van de richtlijn is te lezen dat onder de term databank moet worden verstaan iedere verzameling van literaire, artistieke, muzikale of anderzootige werken, of van enig materiaal, zoals tekst, geluid, beeld, cijfers, feiten, gegevens. Echter niet iedere verzameling van werken, elementen of gegevens is een databank in de zin van het databankenrecht. In artikel 1 sub a van de Databankenwet vinden we de criteria die de kwalificatie van de databank onder het sui generis regime bepalen. Onder een databank in de zin van de Databankenwet wordt verstaan een 'verzameling van werken, gegevens of andere zelfstandige elementen die systematisch of methodisch geordend en afzonderlijk met elektronische middelen of anderszins toegankelijk zijn en waarvan de verkrijging, controle of de prestatie van de inhoud in kwalitatief of kwantitatief opzicht getuigt van kwalitatief opzicht getuigt van een substantiële investeringen'. Kan een papieren collectie - gegeven deze eisen - worden aangemerkt als een databank onder de Databankenwet? Voor wat betreft de toetsing aan de criteria zelfstandigheid, systematisch of methodisch geordend en afzonderlijk met elektronische middelen of anderszins toegankelijk verwijzen we naar paragraaf 3.2.2. We gaan hier uitsluitend in op het specifiek voor sui generis bescherming gestelde criterium.

De papieren collectie een beschermwaardige databank?

Voor de vraag of een databank ook bescherming kan verkrijgen onder het sui generis systeem is van belang of voldaan is aan het vereiste van substantiële investering.

Substantiële investering

De producent van de databank kan uitsluitend een beroep op bescherming doen indien sprake is van een substantiële investering ten behoeve van de creatie van de databank. In Overweging 40 van de Richtlijn wordt het begrip investering nader toegelicht: een investering kan behalve in geld ook bestaan in tijd, moeite

en energie. Een investering moet betrekking hebben op de verkrijging, controle en presentatie van de inhoud van de databank. De Richtlijn stelt als zodanig 'dat de fabricage van databanken aanzienlijke menselijke, technische en financiële inspanningen vergt, terwijl zij kunnen worden gekopieerd of geraadpleegd voor een fractie van de kosten die moeten worden besteed om deze producten zelfstandig te ontwikkelen.' De overwegingen spreken niet met zoveel woorden over de term substantiële investering: waaraan men bij deze term moet denken wordt in de overwegingen in het midden gelaten.⁴⁵ In de Memorie van Toelichting is echter wel een aantal factoren genoemd dat onder omstandigheden een rol zou kunnen spelen bij de interpretatie van het begrip. Zo wordt genoemd de verhouding tussen de totale omvang van de databank en het deel dat opgevraagd of gebruikt wordt en de verhouding tussen de in de databank geïnvesteerde bedragen en de waarde in het economische verkeer van het opgevraagde dan wel het gebruikte deel van de databank.⁴⁶ Een andere factor is de contractuele afspraak tussen de producent en de gebruiker.

Een collectie in een universiteitsbibliotheek komt niet zomaar tot stand. De bibliotheek zal veelal aan de investeringseis voldoen aangezien zowel de selectie ten behoeve van de collectie, als het verzamelen en controleren van gegevens een substantiële hoeveelheid uren en kennis met zich meebrengt. Zo is de bibliotheek zelfs wanneer sprake is van een schenking, momenteel zo'n vijftig tot zestig gulden per item van de collectie kwijt om de totale collectie vorm te geven. Op de vraag of een papieren collectie een databank is in de zin van de Databankenwet is, kan ons inziens een bevestigend antwoord worden gegeven.

Mocht niet aan het voornoemde criterium zijn voldaan, dan kan bescherming desalniettemin ontleend worden aan de geschriftenbescherming. Deze beschermingsvorm blijft van toepassing voor gegevensverzamelingen, waaraan geen substantiële investering ten grondslag ligt. Dit kan afgeleid worden uit het nieuwe vierde lid van art. 10 Aw, dat - kort gezegd - databanken waarin substantieel is geïnvesteerd uitsluit van bescherming als onpersoonlijk geschrift. Er is op gewezen dat deze regeling zorgt voor een curieuze situatie.⁴⁷ Indien de papieren collectie bescherming verkrijgt via het sui generis regime, en de bibliotheek als producent van de databank een beroep op het extractierecht kan doen, ontstaat dit recht op het tijdstip waarop de databank is voltooid. Het vervalt door verloop van 15 jaar na 1 januari van het jaar volgend op het tijdstip van voltooiing. Bij iedere substantiële wijziging gaat er een nieuwe beschermingstermijn van 15 jaar in. Indien echter de substantiële investering ontbreekt en de papieren collectie via de onpersoonlijke geschriftenbescherming bescherming verkrijgt, zou de 'alternatieve route' wel eens gunstiger uit kunnen pakken, vanwege de langere

45 Zie Kamerstukken II 1997/98, 26108, nr.3, p.8.

46 Op pagina 10 van de Memorie van toelichting zijn deze omstandigheden terug te vinden. In de Nota naar aanleiding van het verslag, Kamerstukken I, 1998/99, nr.227B, p.3., wordt melding gemaakt van deze omstandigheden.

47 M.J. Frequin, Extra Vangnet voor de producent van een databank, De Nederlandse implementatie van de Databank-richtlijn, *Computerrecht* 1999, p.15.

Juridische implicaties onder het databankenrecht

beschermingsduur van de onpersoonlijke geschriftenbescherming die gelijk is aan die van het auteursrecht. De bibliotheek zou er aldus baat bij kunnen hebben te stellen dat niet of nauwelijks in de databank is geïnvesteerd, waardoor de langere beschermingstermijn van de geschriftenbescherming, dat wil zeggen bescherming tot 70 jaar na de dood van de maker of uitgever in geval van artikel 7, van toepassing zal zijn.⁴⁸

Dat de alternatieve route 'gunstiger' uitpakt wordt overigens weer gemiti-geerd door het feit dat de beschermingsomvang van de onpersoonlijke geschriftenbescherming wel eens beperkter zou kunnen zijn dan die van het sui generis recht. De bibliotheek heeft conform artikel 2 lid 1 sub a Databankenwet het exclusieve recht van opvragen of hergebruiken van het geheel of een in kwalitatief of kwantitatief opzicht substantieel deel van de inhoud van de databank. De producent heeft eveneens een exclusief recht tot het verbieden van het opvragen en hergebruiken door derden van de in kwalitatief of kwantitatief opzicht niet-substantiële delen van de inhoud van de databank voor zover dit systematisch of herhaald gebeurt en in strijd is met de normale exploitatiebelangen van de bibliotheek (artikel 2 lid 1 sub b Databankenwet). De omvang van de geschriftenbescherming kan daarentegen niet zonder meer op één lijn gesteld worden met die van het auteursrecht. Of de voorschriften die de auteurswet voor werken geeft mede van toepassing zijn op onpersoonlijke geschriften moet volgens de Hoge Raad immers voor elk dezer voorschriften afzonderlijk naar de strekking ervan worden beoordeeld.⁴⁹

Wat verder van deze discussie over de merkwaardigheden van de regeling in art. 10 lid 4 Aw ook zij, wij nemen de regeling hier als uitgangspunt voor onze beschouwingen over universiteitsbibliotheken.⁵⁰ Volledigheidshalve wijzen wij er nog op dat in de literatuur twijfel is gerezen over de richtlijnconformiteit van art. 10 lid 4 Aw.⁵¹ Die vraag hangt nauw samen met de visie die men heeft op de aard van de onpersoonlijke geschriftenbescherming: is zij auteursrechtelijk of mededingingsrechtelijk van aard? De Hoge Raad sprak in het eerdergenoemde derde televisier of radioprogramma arrest van een *auteursrecht* op geschriften zonder eigen of persoonlijk karakter. Gaat men uit van een auteursrechtelijke aard dan zou men - met Hugenholtz - kunnen redeneren dat het behoud van de geschriftenbescherming voor databanken waarin niet substantieel is geïnvesteerd

48 M.J. Frequin, Extra Vangnet voor de producent van een databank, De Nederlandse implementatie van de Databank-richtlijn, *Computerrecht* 1999, p.15.

49 HR 25 juni 1966, NJ 1966, 116.

50 Vgl. Pres.Rb. 's Gravenhage, 14 januari 2000 Rolnr. KG 99/1429 (KPN/XSO), r.o.3.

51 P.B. Hugenholtz, Het wetsvoorstel implementatie databankrichtlijn, *IER*1998, p.244-247 en P.B. Hugenholtz, De databankrichtlijn eindelijk aanvaard: een zeer kritisch commentaar, *Computerrecht* 1996, p.131-138.

niet richtlijnconform is. De richtlijn harmoniseert namelijk de voorwaarden waaronder databanken auteursrechtelijk beschermd mogen worden: zij dienen een eigen intellectuele schepping van de maker te zijn. Ruimte voor andere criteria - zoals opschriftstelling - lijkt er niet te zijn.⁵² De andere visie - geschriftenbescherming is een vorm van mededingingsrecht - is minder problematisch.⁵³ De richtlijn laat wettelijke bepalingen over het recht van ongeoorloofde mededinging ongemoeid.⁵⁴

We kunnen op grond van het voorgaande vaststellen dat de universiteitsbibliotheek als verzamelaar van de papieren collecties voor veel van deze collecties bescherming toekomt uit hoofde van zowel de Auteurswet (meer specifiek de geschriftenbescherming) dan wel de Databankenwet. Dit neemt uiteraard niet weg dat derden zelfstandige rechten kunnen bezitten op delen van deze collecties (bijvoorbeeld een individueel boek).

3.2.4 De elektronische collectie

Onder een elektronische collectie verstaan wij, zoals in hoofdstuk 1 aangegeven, de verzameling van informatie produkten in elektronische vorm, welke op elektronische wijze of anderszins wordt ontsloten. Evenals bij de papieren collectie gaan we allereerst kort in op de volgende overwegingen:

- Hoe ontstaan elektronische collecties?
- Wie is er verantwoordelijk voor deze collectievorming?
- Hoe gaan de collectievormers te werk?

Hoe ontstaan elektronische collecties?

Kenmerkend voor de elektronische collectie is dat deze zich niet meer uitsluitend tussen de vier bibliotheekmuren bevindt, maar ook toegang biedt tot vele andere informatiebronnen: 'van collectie naar connectie'.⁵⁵ Alhoewel een groot deel van elektronische collecties wordt ingekocht van informatie-leveranciers en uitgevers⁵⁶, produceren universiteitsbibliotheeken ook eigen lokale elektronische collecties. In hoofdstuk 2 hebben we in dit verband de KUB-voorbeelden *Attent database*, de *Brabant databank* en *Excerpta Informatica* genoemd. Daarnaast biedt het Internet de bibliotheek nieuwe mogelijkheden voor het produceren van elektronische collecties. Zo ontsluit de KUB diverse Internet-bronnen,

52 Zie art.3 lid 1 laatste zin Databankrichtlijn en overweging 15 Databankrichtlijn.

53 Dit is onder andere verdedigd door Th.C.J.A. van Engelen, *Prestatiebescherming en ongeschreven intellectuele eigendomsrechten* (diss. Leiden), Zwolle: Tjeenk Willink 1994, p.46.

54 Zie art.13 Databankrichtlijn.

55 T.Bakker, <<http://www.konbib.nl/kb/vak/publ/vakrefer.htm>>.

56 De bibliotheek bepaalt – evenals bij papieren collecties – in overleg met facultaire vertegenwoordigers welke elektronische bestanden worden verworven.

Juridische implicaties onder het databankenrecht

via haar Internetpagina met Internet Resources. Zelf scannen van informatie is theoretisch mogelijk, maar komt in de praktijk minder vaak voor.

Wie is verantwoordelijk voor deze collectievorming?

Ook bij elektronische collecties zijn de (afdelings)bibliothecarissen en vakreferenten de collectievormers. Wel zal bij de inzet van elektronische media de ondersteuning van belang zijn. Zo zal er soms sprake zijn van technische ondersteuning van onder meer systeembeheerders.

Hoe gaan collectievormers te werke?

Collectievorming ten aanzien van elektronische collecties voltrekt zich op exact dezelfde wijze als de collectievorming bij collecties in traditionele zin. Ook in dit collectievormingsproces spelen het budget en de afweging of de elektronische collectie wel in de collectie van de bibliotheek past, een rol. Opgemerkt moet wel worden dat informatie afkomstig uit vrij toegankelijke Internet bronnen vaak minder hoge kosten met zich meebrengt.

3.2.5 De elektronische collectie in het auteursrecht

Kan een elektronische collectie worden aangemerkt als een werk in de zin van de Auteurswet? Opnieuw moeten de reeds in paragraaf 3.2.3 genoemde criteria worden nagelopen.

Zelfstandigheid

Een CD-ROM zal in het algemeen bestaan uit verschillende informatie(producten), zoals tijdschriften, krantenartikelen, rechtspraak e.d. Deze informatie maakt onderdeel uit van de elektronische collectie maar zijn ten opzichte van elkaar zelfstandige elementen. Aldus zal in dit geval voldaan zijn aan het criterium van zelfstandigheid. In een universiteitsbibliotheek worden echter ook CD-ROMs ontwikkeld die niet aan het criterium voldoen. Zo zal een cursus, aangeboden via CD-ROM of on-line, die studenten leert zoeken in een databank veelal niet aan het criterium voldoen. Evenals een boek geen databank is omdat de hoofdstukken daarvan samenhangen en derhalve zelfstandigheid ontberen, zullen de verschillende modules waarmee de student als het ware door de cursus wandelt en zo stapsgewijs leert, zelfstandigheid ontberen omdat de diverse modules een onlosmakelijk geheel vormen.

Systematische of methodische ordening

Wat de wetgever precies heeft beoogd met het criterium van een systematische of methodische ordening blijft onduidelijk. Het criterium lijkt in ieder geval niet goed overdacht. Want wanneer kan gesproken worden van een systematische of methodische ordening? Is aan dit criterium voldaan indien van een dergelijke ordening uitsluitend op het computerscherm sprake is? Zo is het materiaal in de

De universiteitsbibliotheek in het databankenrecht

ADW-databank niet systematisch geordend, maar ontstaat de ordening pas door een bepaalde wijze van zoeken in deze databank. Is hier voldaan aan het criterium of is daarvan pas sprake indien deze ordening fysiek (dat wil zeggen via de wijze waarop de informatie is opgeslagen) aanwezig is? Ons inziens zal het criterium niet te strikt moeten worden geïnterpreteerd, hetgeen betekent dat ook bij de ADW-databank sprake is van een systematische of methodische ordening.

Afzonderlijk met elektronische middelen of anderszins toegankelijk zijn.

In de meerderheid van de databanken die bij de universiteitsbibliotheek in gebruik zijn is het mogelijk om de verschillende elementen afzonderlijk te raadplegen.

De elektronische collectie een beschermwaardige databank?

Het bovenstaande betekent dat de meerderheid van de elektronische collecties die in de universiteitsbibliotheek aanwezig zijn als een databank aangemerkt kunnen worden. De vervolgvraag is of deze collecties ook beschermwaardig zijn. Met andere woorden, is bij de creatie van een elektronische collectie sprake van een eigen intellectuele schepping. Over de invulling van dit criterium is nog geen rechtspraak voorhanden. Indien we er vooralsnog van uitgaan dat dit criterium samenvalt met het vereiste van oorspronkelijkheid, kunnen we - gegeven de invulling van dit criterium in de rechtspraak - stellen dat voor auteursrechtelijke bescherming pleit dat het selecteren en het produceren van elektronische informatie een intellectuele prestatie is, die op grond van de oorspronkelijkheidseis auteursrechtelijke bescherming verdient. Tegen dit standpunt pleit dat de werkzaamheden van een vakreferent niet op originaliteit, maar op collectie-management gericht zijn: de collectie dient volledig en functioneel te zijn. Ook bij elektronische collecties geldt dat als de argumenten functionaliteit en volledigheid zwaarder wegen dan de originaliteit, de onpersoonlijke geschriftenbescherming soelaas kan bieden.⁵⁷ Immers, uit de rechtspraak wordt duidelijk dat de geschriftenbescherming ook van toepassing is verklaard op elektronische verzameling van gegevens. Een databank kan beschermd worden als geschrift zonder eigen of persoonlijk karakter, mits aan de vereisten - opschriftstelling en bestemming tot openbaarmaking- is voldaan. De president van de Rechtbank Haarlem stelt in de Webtel-uitspraak dat een gegevensbestand dat in computer-

57 Het verdient wel opmerking dat de geschriftenbescherming grotendeels opzij is gezet door het sui generis recht. Niettemin is de discussie over de geschriftenbescherming nog relevant vanwege onduidelijkheden over de verhouding tussen de twee regims. Bovendien is zij van belang voor overgangssituaties. Zie bijvoorbeeld art. III C van de Wet van 8 juli 1999, houdende aanpassing van de Nederlandse wetgeving aan richtlijn 96/9/EG van het Europees Parlement en de Raad van 11 maart 1996 betreffende de rechtsbescherming van databanken, Stb. 1999, 303.

Juridische implicaties onder het databankenrecht

leesbare vorm op een elektronisch medium is vastgelegd, in het algemeen als geschrift in de zin van de Auteurswet aangemerkt kan worden.⁵⁸ Ook het databestand van de CD-foongids van de PTT is in de rechtspraak als geschrift gekwalificeerd.⁵⁹ Concreet voor de situatie bij de universiteitsbibliotheek kunnen we op basis van deze rechtspraak vaststellen dat de Internet-pagina's met Internet-Resources die worden aangeboden, onder het regime van de geschriftenbescherming kunnen worden gebracht. Een en ander betekent dat, alhoewel veel databanken de vereiste oorspronkelijkheid ontberen en aldus niet middels het gewone auteursrecht-regime beschermwaardig zijn, de bibliotheken voor veel van de door haar samengestelde elektronische collecties (vgl. de eerdergenoemde voorbeelden van dergelijke collecties) een beroep op de onpersoonlijke geschriftenbescherming kan doen, waardoor per saldo de elektronische collectie auteursrechtelijk beschermbaar zal zijn. Mits voldaan aan de eerderbesproken criteria, is daar nu een sui generisrecht voor in de plaats gekomen.

3.2.6 De elektronische collectie in het sui generisrecht

Kan een elektronische collectie worden aangemerkt als een databank in de zin van artikel 1, lid 1 sub a Databankenwet? Voor wat betreft de toets van de criteria zelfstandigheid, systematisch of methodisch geordend en afzonderlijk met elektronische middelen of anderszins toegankelijk verwijzen we naar paragraaf 3.2.5

De elektronische collectie een beschermwaardige databank?

Voor het antwoord op deze vraag zullen we aan het criterium van de substantiële investering moeten toetsen.

Substantiële investering

Economische, materiele en intellectuele inspanningen zijn indicatoren voor het criterium van de substantiële investering. Het verzamelen van informatie, alsmede de opmaak en het verifiëren van informatie ten behoeve van bijvoorbeeld een CD-ROM kost tijd en geld. Aldus zullen de ten behoeve van de vervaardiging van de CD-ROM verrichte activiteiten aan de maatstaf van substantiële investering voldoen. Ook in het eerdergenoemde voorbeeld van de Internet-pagina's met Internet-Resources zal zeker sprake kunnen zijn van een beschermwaardige databank: voor het produceren van een dergelijke lijst met links zullen immers de nodige investeringen gedaan dienen te worden. Afgezien van de kosten gemaakt met de aanschaf van de software en hardware, zal de infor-

58 Zie President Rb. Haarlem 10 juli 1996, Zaaknr. 27409/KG ZA 96-358.

59 President Rb. Haarlem 5 december 1989, *Computerrecht* 1990, p.133., m.nt. Hugenholtz.

matie bij elkaar gezocht moeten worden, alsmede geverifieerd, vervolgens gepresenteerd en tevens onderhouden dienen te worden. In sommige gevallen wordt ook nog een beschrijving gemaakt.

Concluderende kunnen we stellen dat de universiteitsbibliotheek voor veel van de door haar vervaardigde elektronische collecties bescherming toekomt uit hoofde van zowel de Auteurswet als de Databankenwet. In tegenstelling tot de situatie bij de papieren collectie (waar op een individueel onderdeel van deze collectie - bijvoorbeeld een boek - zelfstandige rechten van derden kunnen rusten), zullen bij elektronische collecties de bestanden kunnen bestaan uit individuele gegevens, waarop geen auteursrecht rust. Voorzover de elektronische collectie meerdere deelbestanden bevat, zal op deze deelbestanden wel een zelfstandig auteursrecht of databankenrecht van een derde kunnen rusten.

3.3 De bibliotheek als rechthebbende op de databank

Indien eenmaal vaststaat dat de collectie - traditioneel of digitaal- is aan te merken als een databank in de zin van de Databankenwet behoeft de vraag wie er als rechthebbende van de databank is aan te merken een antwoord. Indien de databank in de bibliotheek tot stand is gebracht komen zowel de bibliotheek als de medewerker als potentiële rechthebbende in aanmerking. Omdat ten aanzien van deze vraag geen relevant verschil bestaat tussen de papieren databank enerzijds, en de elektronische databank anderzijds, behandelen we de beide typen collecties tezamen.

3.3.1 Het auteursrechtelijk regime

Het auteursrecht kent twee artikelen - artikel 7 Aw en artikel 8 Aw - met betrekking tot de rechtsverhouding tussen de werknemer en de werkgever ten aanzien van auteursrechtelijke werken. De artt. 7 en 8 Aw wijzen als maker een natuurlijk persoon of rechtspersoon aan die zelf aan de schepping van een werk vreemd is, namelijk de werkgever als het gaat om in dienstbetrekking vervaardigde werken (artikel 7 Aw) en de rechtspersoon in geval van werken die als van haar afkomstig zijn openbaar gemaakt, zonder vermelding van een natuurlijk persoon als maker (artikel 8 Aw).⁶⁰

De toepasselijkheid van artikel 7 veronderstelt een dienstverband en dat de in dienst verrichte arbeid bestaat in het maken van bepaalde werken, overeen-

60 L. Wichers Hoeth, *Kort begrip van het intellectuele eigendomsrecht*, Zwolle: Tjeenk Willink, 1993, p.269.

komstig de taakomschrijving van het arbeidscontract.⁶¹ In het arrest Den Hollander / Luitingh en Elout⁶² wordt er vanuit gegaan dat het dienstbegrip van artikel 7 Aw ziet op de arbeidsovereenkomst in de zin van artikel 7:1637a BW. Kenmerkend daarvoor is de gezagsverhouding: ontbreekt deze, dan is artikel 7 Aw niet toepasselijk. Een loondienstverband valt dus wel onder de reikwijdte van artikel 7 Aw, een freelance overeenkomst niet.⁶³ In deze laatste situatie blijft de werkelijke maker (de freelancer) de auteursrechthebbende van het werk. Naast de arbeidsovereenkomst van artikel 7:1637a BW is artikel 7 - blijkens de Memorie van Antwoord toepasselijk te achten op publiekrechtelijke verhoudingen, zoals ambtenaren in dienst van de Staat, provincie, gemeente en andere publiekrechtelijke lichamen.⁶⁴ Artikel 7 Aw geeft aanvullend recht: het is mogelijk om bij individuele overeenkomst of collectieve (arbeids)overeenkomst anders overeen te komen.⁶⁵ Indien van deze mogelijkheid gebruik wordt gemaakt kan degene die het werk feitelijk tot stand brengt zelf, ofschoon hij in dienst is van de werkgever, als maker van het werk worden genoemd.

Naast artikel 7 Aw kent artikel 8 Aw nog een tweede geval van fictief makerschap krachtens wetsbepaling. Indien een openbare instelling, een vereniging, een stichting of een vennootschap (gedacht kan worden aan publiekrechtelijke lichamen zoals de staat, provincies, gemeenten en waterschappen, maar ook aan privaatrechtelijke rechtspersonen en vennootschappen) een werk als van haar afkomstig openbaar maakt, dan wordt zij, op grond van artikel 8 Aw, als de maker van het werk aangemerkt, tenzij bewezen wordt dat de openbaarmaking onder de gegeven omstandigheden onrechtmatig was. Bij diegene die bij een instelling ex art 8 Aw werkzaam zijn wordt onderscheid gemaakt tussen hen die

61 J.H. Spoor en D.W.F. Verkade, *Auteursrecht*, Deventer: Kluwer 1993, nr.28.

62 HR 17 november 1967, *NJ* 1968, 163 m. nt HB. Artikel 7:1637a BW (oud) is momenteel opgenomen in art. 7:610 BW. Vgl. ten aanzien van de term 'bepaalde werken' de arresten Van der Laan-Schoonderbeek, HR 19 januari 1951, *NJ* 1952, 37 en Rooijackers-Universiteit Leiden, Hof Den Haag, 14 oktober 1987, *NJ* 1989, 220. Zie recent: G.A.I. Schuijt, Nogmaals artikel 7 Auteurswet en de wetenschappelijke werknemers, *Informatierecht/AMI* 1999, p. 101-109 m.n. noot 17 en noot 18.

63 Ook een stageovereenkomst valt niet onder de reikwijdte van artikel 7 Aw. In het vonnis Van 't Leven/ Goes is de RbM van oordeel dat een stageovereenkomst voor de toepassing van art. 7 Aw in het algemeen gesproken niet op één lijn gesteld kan worden met een dienstbetrekking. 'De positie van een stagiaire verschilt van die van een werknemer in dienstbetrekking doordat de stagiaire niet in een gezagsverhouding ten opzichte van een werkgever werkzaamheden verricht tegen een bepaalde vergoeding, doch veelmeer als gast "meeloopt: met werkzaamheden die bij de "werkgever" worden verricht teneinde daarmee de praktijkervaring op te doen'. Rechtbank Middelburg, 18 juli 1984, *NJ* 1985, 882, (stageovereenkomst).

64 J.H. Spoor en D.W.F. Verkade, *Auteursrecht*, Deventer: Kluwer 1993, nr.28. Zie ook: N. van Lingen, *Auteursrecht in hoofdlijnen*, Alphen aan de Rijn: Samsom 1998, nr.12.

65 J.H. Spoor en D.W.F. Verkade, *Auteursrecht*, Deventer: Kluwer 1993, nr.27.

De universiteitsbibliotheek in het databankenrecht

bij de instelling in dienst zijn en hen die zich verplicht hebben tot het contractueel leveren van een bijdrage.⁶⁶

In het eerste geval komt de instelling op grond van artikel 7 Aw het auteursrecht toe, mits niets anders is overeengekomen. In het tweede geval doet de instelling er verstandig aan om óf overdracht van het gehele auteursrecht óf de bevoegdheid tot veeleenvoudiging te bedingen.⁶⁷ Blijkens de Memorie van Toelichting van artikel 8 Aw is met name gedacht aan de situatie dat het werk krachtens een bijzonder opdracht door een derde - niet werknemer voor de rechtspersoon is vervaardigd. Indien in deze bijzondere opdrachtrelatie, de ontwerper niet als maker wordt vermeld en de rechtspersoon het werk openbaar heeft gemaakt als van haar afkomstig, wordt als hoofdregel de rechtspersoon als maker aange-merkt, tenzij bewezen wordt dat de openbaarmaking onder omstandigheden onrechtmatig was.⁶⁸

In het algemeen kan worden geconcludeerd dat het tot stand brengen van de databank in de zin van de gehele elektronische collectie tot de taak van werknemers van de bibliotheek wordt gerekend, overeenkomstig de taakomschrijving van het arbeidscontract. Op grond van artikel 7 Aw en artikel 8 Aw, is de bibliotheek als maker van de databank (in de zin van de gehele elektronische collectie) aan te merken en niet de feitelijke maker van de databank (de medewerker van de bibliotheek).⁶⁹ Als de databank (bijvoorbeeld de elektronische bestands-catalogus) niet door werknemers is gemaakt, maar in opdracht is uitbesteed, kan artikel 8 Aw relevant zijn. De opdrachtnemer kan namelijk contractueel met de bibliotheek overeenkomen dat hijzelf rechthebbende is. De opdrachtnemer is in elk geval als auteursrechthebbende van het werk aan te merken als hij zijn eigen naam aan de elektronische bestands-catalogus verbindt.

66 S. Gerbrandy, *Kort commentaar op de Auteurswet 1912*, Arnhem: Gouda Quint 1988, p.54.

67 S. Gerbrandy, *Kort commentaar op de Auteurswet 1912*, Arnhem: Gouda Quint 1988, p.54.

68 Zie onder meer het arrest *Textiel dessins*, Hof 's-Hertogenbosch, 19 mei 1993, *BIE* 1994, 117. In dit arrest gaat het om de vraag of het bloemendessin openbaar is gemaakt als afkomstig van de textiel fabriek Hatefa. Het Hof beantwoordt deze vraag bevestigend, aangezien Hatefa haar afnemers garandeert uitsluitend originele dessins te leveren uitsluitend onder de naam Hatefa, terwijl daaraan een label is bevestigd waarop onder meer een dessinnummers is vermeld. 'Nu niet is gesteld of gebleken dat de ontwerper zich het auteursrecht op het betreffende dessin heeft voorbehouden krachtens een daartoe strekkende overeenkomst met Hatefa, dient aldus geconcludeerd te worden dat het bloemendessin openbaar is.'

69 In de literatuur gaan kritische geluiden op dat het uitgangspunt van het auteursrecht (auteursrecht komt toe aan de werkelijke fysieke maker) niet verloren mag gaan. Zie J.H. Spoor en D.W.F. Verkade, *Auteursrecht*, Deventer: Kluwer 1993, nr.27.

3.3.2 Het sui generis regime

Het sui generis regime treft geen aparte regeling voor de werknemer als producent. In artikel 1 lid 1 sub b van de Databankenwet (ontleend aan overweging 41 van de Richtlijn) is gedefinieerd wat onder een producent moet worden verstaan. Als producent van de databank wordt diegene aangemerkt, die het risico draagt van de voor de databank te maken investering. Daarbij doet niet ter zake wie het initiatief neemt om een databank tot stand te brengen. Het sui generis geeft investeringsbescherming. Op grond hiervan kunnen producenten van databanken zich verzetten tegen het zonder toestemming opvragen of hergebruiken van de gehele databank dan wel van substantiële delen hieruit. Denkbaar is dat iemand niet zelf het risico van de investering draagt, maar in opdracht van een ander een databank tot stand brengt.⁷⁰ Daar de Databankenwet het risico voor de gedane investering bedoelt te beschermen, heeft in deze opdrachtrelatie degene die het risico draagt van de voor de databank te maken investering, bescherming van het sui generis recht. Als de opdrachtgever zelf het risico draagt, ligt het sui generis recht bij hem.⁷¹ Als daarentegen niet de opdrachtgever, maar degene die de databank feitelijk tot stand brengt het risico van de investering draagt, dan moeten de rechten aan hem toekomen.⁷²

Het lijkt onwaarschijnlijk dat een werknemer van de bibliotheek het initiatief tot het aanleggen van bijvoorbeeld een collectie neemt, de investeringen daartoe doet en daarvan het risico draagt. De bibliotheek kan in het algemeen als producent aangemerkt worden omdat zij investeringen pleegt in de mensen, middelen en organisatie, die nodig zijn voor het tot stand brengen van de elektronische collectie.

Gelet op het bovenstaande, kan worden geconcludeerd dat de bibliotheek op grond van artikel 1 lid 1 sub b van de Databankenwet als de producent van een door het sui generis recht beschermde elektronische collectie kan worden gekwalificeerd.

70 Zie: Advies Raad van State en Nader Rapport, Kamerstukken II,1997/98, 26108B, p.2.

71 Zie voor een andere mening A.A. Quaedvlieg, De producent van de databank. Het begrip producent in de databankrichtlijn en in het wetsvoorstel sui generis databankbescherming, *B/E* 1998, p.405. Ook als het risico van de investering in de databank *niet* bij de opdrachtnemer ligt, komt hem toch sui generis recht toe omdat hij eigen professionele investeringen heeft gedaan, bijvoorbeeld in het verkrijgen en verzamelen van de inhoud, bijeenbrengen van de infrastructuur en de inzet van de know how.

72 A.A. Quaedvlieg, 'De producent van de databank. Het begrip producent in de databankrichtlijn en in het wetsvoorstel sui generis databankbescherming', *B/E* 1998, p.405.

3.4 Consumenten ten behoeve van produceren: verzamelen voor de collectievorming

Wanneer een universiteitsbibliotheek wil overgaan tot de productie van een databank, heeft zij daartoe documenteninformatie etc. nodig. Op dat moment bevindt de bibliotheek zich in de positie van gebruiker (consument) van informatie. Zoals we in hoofdstuk 1 vaststelden, wordt deze informatie in vele gevallen aangeleverd door derde partijen.

In deze paragraaf zullen wij kijken in hoeverre het auteursrecht (meer specifiek het recht op openbaarmaking en het recht op verveelvoudiging) en het sui generis recht (meer specifiek het recht van opvraging en het recht van hergebruik) met het oog op 'consumenten ten behoeve van produceren' een rol spelen ten aanzien van de collecties in traditionele zin en de digitale collecties.

3.4.1 De papieren collectie in het auteursrecht

Het auteursrecht kent aan de auteur een tweetal exclusieve rechten toe: het recht op verveelvoudiging en het recht op openbaarmaking (artt. 12-14 Aw). Op grond van deze twee exclusieve rechten kan de auteur optreden tegen ongeoorloofde inbreuk op zijn werk. De beide begrippen zijn verzamelbegrippen die niet specifiek zijn omschreven en doordat ze ruim geïnterpreteerd kunnen worden potentieel ook nieuwe exploitatievormen omvatten. Kijken we naar de aankoop van boeken en tijdschriften ten behoeve van het produceren van een papieren collectie, dan stellen we vast dat dit auteursrechtelijk irrelevant is. De bibliotheek pleegt als koper van exemplaren geen openbaarmaking noch verveelvoudiging in de zin van de artt 12-14 Aw.

3.4.2 De papieren collectie in het sui generis recht

Het recht sui generis houdt in dat de producent zich kan verzetten tegen opvraging of hergebruik van de databank of een substantieel deel ervan. Onder opvraging wordt verstaan: het permanent of tijdelijk overbrengen van de inhoud van een databank of een substantieel deel ervan op een andere drager, ongeacht op welke wijze en in welke vorm. (Artikel 7 lid 2 sub a). Onder hergebruik wordt verstaan: elke vorm van het aan het publiek ter beschikking stellen van de inhoud van de databank of een substantieel deel ervan, door verspreiding van kopieën, verhuur, on-line transmissie of in een andere vorm (artikel 7 lid 2 sub b). Als we kijken naar de rol die beide rechten met het oog op 'consumenten ten behoeve van produceren' spelen ten aanzien van de papieren collecties, stellen we vast dat de aankoop van boeken ook in sui generis opzicht niet relevant is.

Immers, er is geen sprake van opvraging noch hergebruik in de zin van artikel 7 lid 2 sub a en sub b van de Databankenwet.

3.4.3 De elektronische collectie in het auteursrecht

Bij elektronische collectionering is momenteel nog veelal sprake van de aankoop van digitale werken (bijvoorbeeld een CD-ROM) en access-diensten. Deze situatie zal op korte termijn veranderen. Collectioneren zal in toenemende mate plaatsvinden via een on-line verbinding. Hierbij moet niet alleen gedacht worden aan het downloaden van de betreffende documenten van de uitgever om deze vervolgens via een server beschikbaar te stellen. Vele tijdschriften zullen via een Internetadres bereikbaar zijn, waarbij de bibliotheek alleen via haar referentiedatabank pointers aanbiedt naar het desbetreffende elders aanwezige volledige document. Zo bood de KUB bibliotheek op 1 september 1999 elektronische toegang tot 400 full text tijdschriften waarvan er nog maar 140 lokaal opgeslagen waren. Alhoewel het momenteel in de meeste van deze gevallen nog gaat om tijdschriften waar ook een gedrukt exemplaar van bestaat, zal ook dit veranderen.

Zoals hiervoor ook reeds opgemerkt, is de aankoop van een exemplaar, bijvoorbeeld een CD-ROM, auteursrechtelijk niet relevant. Het betreft geen openbaarmaking noch een verveelvoudiging in de zin van artt. 12-14 Aw.

De bibliotheek die materiaal on line verkrijgt en vastlegt teneinde dit blijvend in haar collectie op te nemen, vervaardigt daarentegen wel een verveelvoudiging.⁷³ Onder de verveelvoudiging van een werk van letterkunde, wetenschap of kunst wordt mede verstaan het vastleggen van een werk dat bestemd is om dit werk ten gehore te brengen of te vertonen, het gedeeltelijk of geheel kopiëren van het werk, het vertalen, het bewerken of nabootsen in gewijzigde vorm. (artikel 13 en artikel 14 Aw).

Het gebruik van digitale techniek brengt echter veelvuldig het ontstaan van digitale kopieën met zich mee. Het gaat daarbij niet slechts om kopieën die bewust worden gemaakt, maar tevens om kopieën die ontstaan, omdat dat nu eenmaal de manier is waarop computers technisch met gegevens omgaan. Zo kunnen op de meest onverwachte momenten slechts zeer kort bestaande elektrokopieën van gegevens ontstaan. Voor het digitale transport van gegevens is het bijvoorbeeld nodig dat gegevens kort worden vastgehouden op netwerkknooppunten. Wat is in auteursrechtelijk opzicht de betekenis van elektrokopieën die slechts tijdelijk bestaan? In de bibliotheekcontext kan bijvoorbeeld gedacht worden aan documenten die in digitale vorm via servers van de bibliotheek worden getransporteerd. Er tekent zich in de literatuur en wetgeving lang-

73 Zie artikel 1 jo artikel 13 jo artikel 14 Aw.

De universiteitsbibliotheek in het databankenrecht

zaamaan communis opinio af dat tijdelijke elektrokopieën onder omstandigheden niet onder het verveelvoudigingsrecht horen te vallen.⁷⁴ De bovengenoemde transportkopie is een voorbeeld van een dergelijke elektrokopie. Haar bestaan is van voorbijgaande aard, zij is technisch noodzakelijk en heeft in het algemeen geen zelfstandige economische betekenis. Over de vraag welke andere elektrokopieën precies wel en welke niet onder het verveelvoudigingsrecht vallen bestaat nog geen communis opinio. Over de status van de cache en proxy-cache kopie bestaat bijvoorbeeld nog grote twijfel. De Europese commissie heeft in een recent voorstel voor een auteursrechtrichtlijn gepoogd in een formulering te vatten wat elektrokopieën zijn die niet onder het verveelvoudigings- of reproductierecht vallen.⁷⁵ Het verveelvoudigingsrecht zelf wordt in art. 2 van de voorgestelde richtlijn omschreven. Vervolgens worden de volgende elektrokopieën buiten het vervoudigingsrecht geplaatst:

'Van het in artikel 2 bedoelde recht zijn uitgezonderd de in artikel 2 bedoelde tijdelijke reproductiehandelingen, zoals voorbijgaande en bijkomende reproductiehandelingen die een integrerend en onmisbaar onderdeel vormen van een technisch procédé met inbegrip van diegene die het doelmatig functioneren van transmissie systemen bevorderen, dat wordt toegepast met als enig doel een gebruik van een werk of een andere zaak mogelijk te maken, en die geen zelfstandige economische betekenis bezitten.'

Na het voorgaande zal het weinig verbazing wekken dat over de preciese betekenis van de vele elementen van deze formulering nog weinig duidelijkheid bestaat.

Wat is - in het kader van de collectievorming - het belang van bibliotheken bij de status van tijdelijke kopieën? Bibliotheken zullen in toenemende mate toegang bieden tot informatie die elders is opgeslagen. Juist bij het verlenen van access-diensten krijgt de bibliotheek te maken met tijdelijk bestaande kopieën. Zoals uit het voorgaande blijkt zal een bibliotheek zich in het algemeen over verveelvoudigingen in het kader van haar access-taken weinig zorgen hoeven maken.⁷⁶ De bibliotheek zorgt slechts voor toegankelijkheid van informatie (vooraf) zodat de bibliotheekgebruiker de informatie kan opvragen op het mo-

74 P.B. Hugenholtz, Het internet: het auteursrecht voorbij? In: *Recht en Internet* (Handelingen Nederlandse Juristen-Vereniging 1998-I), Deventer: W.E.J. Tjeenk Willink 1998, p.206-216.

75 Bij het schrijven van deze tekst is uitgegaan van het Gewijzigd Voorstel voor een Richtlijn van het Europees Parlement en de Raad betreffende de harmonisatie van bepaalde aspecten van het auteursrechten de naburige rechten in de informatiemaatschappij, COM(1999) 250 def (hierna: harmonisatierichtlijn).

76 Over de status van proxy-caching – dat overigens niet noodzakelijk is voor het verschaffen van access – bestaat zoals gezegd nog onduidelijkheid. Maar de inzet van de Europese Commissie bij de totstandkoming van de Harmonisatie-richtlijn is wel dat cache-kopieën onder de uitzondering van art. 5 lid 1 Harmonisatierichtlijn vallen.

ment dat de gebruiker de informatie nodig heeft. Bij accessdiensten loopt collectievorming naadloos over in beschikbaarstelling. Toetsing aan het openbaar-makingsbegrip geschiedt in paragraaf 3.6.2, alwaar we de beschikbaarstelling onder het auteursrechtelijke regime analyseren.

3.4.4 De elektronische collectie in het sui generisrecht

Opnieuw maken we het onderscheid tussen de aankoop van digitale exemplaren, de on-line verkrijging en access-diensten.

De aankoop van bijvoorbeeld een CD-ROM ten behoeve van produceren is in sui generis opzicht niet relevant aangezien er geen sprake is van hergebruik noch van opvraging in de zin van artikel 7 van de Databankenwet.

On-line verkrijging is aan te merken als een opvraging in de zin van artikel 7 lid 2 sub a Databankenwet. Op grond van dit artikel wordt onder opvraging verstaan, het permanent of tijdelijk overbrengen van de inhoud van een databank of een substantieel deel ervan op een andere drager, ongeacht op welke wijze of in welke vorm.

Zoals in de voorgaande paragraaf is opgemerkt, loopt bij accessdiensten het proces van collectievorming naadloos over in beschikbaarstelling. Toetsing aan opvraging en hergebruik geschiedt ditmaal in paragraaf 3.6.7, alwaar we de beschikbaarstelling onder het sui generis regime analyseren.

3.5 De papieren bibliotheek: beschikbaarstellen van de collectie

Nadat de collectie is vervaardigd, zal de universiteitsbibliotheek deze beschikbaar willen stellen. Deze tweede te analyseren bibliotheektaak staat centraal in deze paragraaf. Hierbij maken we een onderscheid tussen het auteursrecht en het sui generis recht, alsmede naar de plaats (ter plaatse en op afstand) van het gebruik en naar de aard van het gebruik (raadplegen en gebruiken). We verstaan in het onderstaande onder beschikbaarstelling ter plaatse de beschikbaarstelling binnen de muren van de bibliotheek. In de overige gevallen is sprake van beschikbaarstelling op afstand. Onder raadplegen wordt verstaan: bladeren, lezen, bestuderen en bekijken. Het gebruik van de collectie betreft handelingen als kopiëren, downloaden en printen.

We merken tenslotte op dat, alhoewel in deze studie de positie van de bibliotheek als producent van informatie centraal staat, we in de onderstaande analyse ook in zullen gaan op de situaties waarin de bibliotheek bij het beschikbaar stellen van de collectie afhankelijk is van toestemming van derden, zoals uitgevers. De reden voor deze keuze is gelegen in het feit dat een dergelijke analyse

De universiteitsbibliotheek in het databankenrecht

van belang is voor de in het volgende hoofdstuk te behandelen vraag of het voor de bibliotheek noodzakelijk is om zich meer op het zelf produceren van (elektronische) collecties te gaan toeleggen.

3.5.1 Het auteursrechtelijk regime

Allereerst toetsen we de verschillende vormen van beschikbaarstelling van een traditionele collectie aan verveelvoudigen en openbaarmaken.

3.5.2 Het auteursrecht en raadpleging ter plaatse

Het beschikbaar stellen van auteursrechtelijk beschermd materiaal voor raadpleging ter plaatse in een bibliotheek wordt traditioneel niet gezien als een vorm van openbaarmaking.⁷⁷ Materieel kan dit verklaard worden uit het feit dat bibliotheken een bijzondere functie hebben in het scheppen van een brede, laagdrempelige toegang tot informatie en zij niet op commerciële basis werken. Een dergelijke beschikbaarstelling - uitsluitend voor raadpleging binnen de muren van het bibliotheekgebouw - vormt bovendien geen bedreiging voor een commerciële exploitatie van het materiaal door de rechthebbende. Vanuit dogmatisch perspectief is het minder eenvoudig een verklaring te vinden voor het feit dat deze vorm van openbare beschikbaarstelling geen openbaarmaking is. Gezien het open karakter van 'openbaar maken', lijkt het nauwelijks anders dan als een vorm van openbaar maken aangemerkt te moeten worden.⁷⁸ In de literatuur is op uiteenlopende wijzen gepoogd een dogmatische onderbouwing te vinden voor de praktijk rond beschikbaarstelling voor raadpleging ter plaatse.⁷⁹ Quaed-

77 De Commissie Auteursrecht stelt zich op dit standpunt: 'Traditioneel valt het raadplegen ter plaatse van beschermd materiaal en het ter beschikking stellen met het oog op die raadpleging buiten het recht. Raadpleging ter plaatse is - althans voor tekst en/of afbeeldingen - algemeen geaccepteerd en voor het functioneren van wetenschappelijke instellingen essentieel.' (Advies over auteursrecht, naburige rechten en de nieuwe media, p.33. Zie ook: D.J.G. Visser, *Auteursrecht op toegang*, De exploitatierechten van de auteur in het tijdperk van digitale informatie en netwerkcommunicatie (diss. Leiden) 's Gravenhage: VUGA 1997, p.155 en Kamerstukken II 1998/99, 26108, nr.6, p.7 (Nota n.a.v. het Verslag).

78 De Memorie van Toelichting bij de Auteurswet 1912 geeft het open karakter van 'openbaar maken' duidelijk aan: 'Wat in de eerste plaats moet worden verstaan onder het 'openbaar maken' waartoe de uitsluitende bevoegdheid een essentiële is van het auteursrecht, behoeft de wet niet te bepalen. Ten aanzien van iedere soort van letterkundig, wetenschappelijk of kunstwerk geeft het woord zijn natuurlijk begrip duidelijk aan.' Zie in verband met aanbieden voor raadpleging ter plaatse ook Visser 1997(diss.), noot 103, p.110.

79 De definitie die de Auteurswet 1912 geeft van uitlenen - ... voor een beperkte tijd ... voor gebruik ter beschikking stellen ... - zou de indruk kunnen wekken dat ook het beschikbaar stellen van exemplaren voor raadpleging ter plaatse in het auteursrecht als een vorm van

Juridische implicaties onder het databankenrecht

vlieg ziet het aanbieden voor raadpleging ter plaatse door een archief als een vorm van verbreiding (art. 12 lid 1 sub 2 Aw).⁸⁰ Het verbreiden van een werk is slechts voorbehouden aan de maker, zolang het niet in druk is verschenen. Daarna kan hij de verbreiding niet meer verbieden. Visser brengt het beschikbaar stellen van geschriften voor raadpleging ter plaatse in verband met tentoonstellen. Art. 23 Aw perkt het tentoonstellingsrecht van de rechthebbende vergaand in:

'Tenzij anders is overeengekomen is de eigenaar van een teeken-, schilder-, bouw- of beeldhouwwerk of van een werk van toegepaste kunst gerechtigd dat werk zonder toestemming van dengene, wien het auteursrecht daarop toekomt, in het openbaar ten toon te stellen of, met het oogmerk het te verkopen, in een catalogus te verveelvoudigen.'

Dit artikel noemt weliswaar geen geschriften, maar de Hoge Raad heeft in zijn Dior-Evora-arrest juist in art. 23 Aw aanleiding gezien het gesloten systeem van wettelijke beperkingen open te breken.⁸¹ Analogische toepassing ten aanzien van geschriften lijkt derhalve wel verdedigbaar. Tenslotte kan men zich op het standpunt stellen dat de praktijk dogmatisch niet te verklaren is en er dus, gezien de gewenstheid en de inburgering van de huidige praktijk, in een wettelijke beperking moet worden voorzien.⁸²

3.5.3 Het auteursrecht en gebruik ter plaatse

Het fotokopiëren binnen een bibliotheek valt onder het Reprobeseluit 1974 (hierna: reprobeseluit). Het reprobeseluit staat de overheid, bibliotheken en onderwijsinstellingen toe binnen bepaalde grenzen verveelvoudigingen van ge-

uitleenen wordt gezien. Dat is echter niet de bedoeling, zoals uit overweging 13 van de Verhuur- en uitleenrichtlijn blijkt : 'Overwegende dat het duidelijkheidshalve wenselijk is, bepaalde vormen van ter beschikking stellen, zoals ... het ter beschikking stellen voor raadpleging ter plaatse, niet te beschouwen als 'verhuur' of 'uitleening' in de zin van deze richtlijn; ...'

80 A.A., Quaadvlieg, Auteursrecht, naburige rechten en archiefbeheer, in: *Archiefbeheer in de praktijk*, Alphen a/d Rijn, p.3550.

81 HR 20 oktober 1995, NJ 1996, 682 m.nt. J.H. Spoor, *Informatierecht/AMI* 1996, p. 51; *IER* 1995/6, p. 41.

82 D.J.G. Visser, *Auteursrecht op toegang*, De exploitatierechten van de auteur in het tijdperk van digitale informatie en netwerkcommunicatie (diss. Leiden), 's Gravenhage: VUGA 1997, p.156 en D.J.G. Visser, De auteursrechtelijke bibliotheek-exceptie van morgen, *Informatie Professional* 1997/2, p.27.

schriften te vervaardigen.⁸³ Hoewel het reprobesluit in zijn algemeenheid spreekt van verveelvoudigingen van geschriften moet worden aangenomen dat het uitsluitend betrekking heeft op reprografische verveelvoudigingen.⁸⁴ Het inscannen van geschriften valt niet onder het reprobesluit.

Rechthebbenden komt een vergoeding toe voor reprografische verveelvoudigingen, waarvan de hoogte in art. 7 reprobesluit is vastgesteld. Deze vergoeding wordt betaald aan de Stichting Reprorecht, die op grond van art. 7 lid 4 reprobesluit met uitsluiting van anderen belast is met de inning en verdeling van deze vergoedingen. De Stichting hoeft haar bevoegdheid niet van rechthebbenden te verkrijgen, maar ontleent deze rechtstreeks aan de wet (art. 7 lid 4). De Stichting Reprorecht wordt daarom ook wel een eigen-recht-organisatie genoemd.

De omvang van de kopieerbevoegdheid hangt af van haar grondslag; de regels voor de onderscheiden categorieën kopieerders - te weten in het algemeen belang werkzame instellingen, bibliotheken en onderwijsinstellingen - vertonen namelijk onderling verschillen. Alle drie de categorieën kunnen van belang zijn voor het kopiëren in universiteitsbibliotheken. De kopieerbevoegdheid van bibliotheken wordt in art. 3 reprobesluit uitgewerkt. Zij wordt op twee manieren begrensd: er mag slechts uit bepaalde geschriften gekopieerd worden en slechts voor bepaalde doeleinden. De geschriften die gekopieerd mogen worden zijn enerzijds geschriften waarvan, naar redelijkerwijze mag worden aangenomen, geen nieuwe exemplaren in de handel zijn en anderzijds artikelen, berichten of andere stukken uit dag-, nieuws- of weekbladen of tijdschriften. Uit deze geschriften mag slechts gekopieerd worden om de kopieën uit te lenen of om later nieuwe uitleenbare kopieën te vervaardigen.

Art. 2 reprobesluit verschaft in het algemeen belang werkzame instellingen een 'interne' bevoegdheid. Openbare en aan de overheid gelieerde wetenschappelijke bibliotheken kunnen in het algemeen als zodanig worden aangemerkt. Mogelijk kan ook een universiteit als een zodanige instelling gezien worden. De interne kopieerbevoegdheid wordt langs verschillende lijnen beperkt. De geschriften die gekopieerd mogen worden zijn dezelfde als ook door bibliotheken gekopieerd mogen worden; daarenboven mogen ook kleine stukken uit andere geschriften gekopieerd worden. Er mogen niet meer kopieën gemaakt worden dan voor de juiste vervulling van de openbare taak van de bibliotheek of univer-

83 In art. 1 sub c reprobesluit 1974 worden bibliotheken gedefinieerd als: 1. bibliotheken zonder winstoogmerk die in belangrijke mate de publieke dienstverlening tot taak hebben, 2. andere bibliotheken, doch slechts voor zover deze een functie vervullen in het leenverkeer met de onder 1. bedoelde bibliotheken.

84 Commissie Auteursrecht, Het interimrapport over het reprorecht, *Informatierecht/AMI* 1996, p.73 en Commissie Auteursrecht, Eindrapport over het reprorecht, *Informatierecht/AMI* 1997, p.97.

Juridische implicaties onder het databankenrecht

siteit noodzakelijk is. De kopieën mogen bovendien slechts worden gemaakt voor personen die tot de instelling behoren of voor derden, mits zij betrokken zijn bij de uitoefening van haar taak.

Tenslotte is denkbaar dat de kopieerbevoegdheid van onderwijsinstellingen (art. 4 reprobesluit) van belang is voor het kopiëren binnen bibliotheken. Een onderwijsinstelling, zoals een universiteit, mag voor haar studenten kopieën maken mits dit geschiedt ter noodzakelijk aanvulling van de in de leerplannen en studieprogramma's per vak voorgeschreven of aanbevolen literatuur. Het aantal kopieën mag niet groter zijn dan het aantal leerlingen of studenten dat de kopieën nodig heeft.

Vaak stellen bibliotheken in hun openbare ruimten fotokopieerapparaten op, zodat bibliotheekgebruikers tegen betaling kopieën kunnen maken. Het ligt voor de hand om aan te nemen dat deze apparaten voornamelijk gebruikt worden om kopieën te maken van in de bibliotheek beschikbaar gestelde informatie. Voor een juridische analyse van deze praktijk moet onderscheid gemaakt worden tussen de positie van de bibliotheek en de positie van de bibliotheekgebruiker.

Wat is de positie van de bibliotheekbezoeker die van de geboden mogelijkheid gebruik maakt en fotokopieën van geschriften vervaardigt? Naar de letter van de Auteurswet mag een ieder fotokopieën maken voor eigen studie, oefening of gebruik (art. 16b lid 1 Aw).⁸⁵ Voor bepaalde geschriften zullen de kopieën beperkt moeten blijven tot een klein gedeelte van het werk (art. 16b lid 2 Aw). Voor enkele richtlijnen met betrekking tot de omvang van een 'klein gedeelte' kan men aanknopen bij de regelingen die de KNUB heeft getroffen met de HBO-Raad en de VSNU met betrekking tot readers. Gaat dit alles ook op voor de kopiërende bibliotheekbezoeker? De Commissie Auteursrecht gaat ervan uit dat dit inderdaad het geval is.⁸⁶ Niettemin, moet geconstateerd worden dat de vanzelfsprekendheid van dit standpunt steeds meer onder druk komt te staan. Quaedvlieg vraagt zich bijvoorbeeld af of men er zonder meer van uit kan gaan dat de vrijstelling voor het kopiëren voor eigen gebruik nog wel steeds op zijn plaats is. Hij denkt met name aan een situatie waarin een kopieerder kan putten uit een zo omvangrijk informatie-aanbod als een bibliotheek biedt en het

85 Zo ook: Commissie Auteursrecht, Eindrapport over het reproprecht, *Informatierecht/AMI* 1997, p.95-102. Zie met name p.100. Kritisch hierover: A.A. Quaedvlieg, *Reproprecht terug van de pit-stop*. Eindrapport Commissie Auteursrecht zet repropmaterie weer op scherp, *Informatierecht/AMI* 1997, p.91-94, met name p.94. Quaedvlieg vraagt zich af of (bij openbare aanbieders) 'deze algemene vrijstelling voor natuurlijke personen nog in overeenstemming met de huidige verhoudingen' is.

86 Commissie Auteursrecht, Eindrapport over het reproprecht, *Informatierecht/AMI* 1997, p.100.

fotokopiëren zo gebruikersvriendelijk en de kwaliteit van kopieën zo goed is geworden. Quaedvlieg vindt dan ook dat de Commissie Auteursrecht de bepaling van art. 16b lid 1 Aw beter op haar deugdelijkheid had moeten toetsen. Wij denken dat art. 16b lid 1 Aw voor de bibliotheekcontext nog steeds voldoet, zoals zal blijken uit onze argumentatie over de positie van de bibliotheek rond het fotokopieren hierna.

Wat is de positie van de bibliotheek? Zij stelt auteursrechtelijk beschermd materiaal ter beschikking en biedt daarbij de gelegenheid om de inhoud van dat materiaal te fotokopiëren. Deze gang van zaken kan op verschillende manieren benaderd worden. Indien men haar benadert vanuit de logica van de exploitatierechten, dan zal men willen opmerken dat de beschikbaarstelling van beschermde werken een openbaarmaking oplevert en de kopieermogelijkheid een gebruikintensivering geeft die het gewicht van de openbaarmaking nog eens onderstreept.^{87,88} Benadert men de gang van zaken vanuit de maatschappelijke functie van de bibliotheek, dan zal men willen opmerken dat een laagdrempelige kopieermogelijkheid een essentiële is voor de toegankelijkheid van informatie. Hoe past nu de vrijstelling voor het verveelvoudigen voor eigen studie, oefening of gebruik hierin (art. 16b lid 1 Aw)? Redenerend vanuit de exploitatierechten wordt hier uitsluitend een vrijstelling aan de kopieerder gegeven en niet aan degene die materialen ter kopiëring beschikbaar stelt. Vanuit de toegankelijkheid van informatie redenerend zou men zeggen dat de vrijstelling voor eigen gebruik betekent dat het fotokopiëren in de bibliotheek ter eigen informatie niet belast wordt met auteursrechtelijke vergoedingen.⁸⁹ Beide benaderingen hebben hun waarde, maar geen van beide kan aanspraak maken op alleenheerschappij. Daar-

87 Zie voor dit perspectief bijvoorbeeld D.J.G. Visser, *Auteursrecht op toegang, De exploitatierechten van de auteur in het tijdperk van digitale informatie en netwerkcommunicatie* (diss. Leiden), 's Gravenhage: VUGA 1997, p.192-194.

88 Men zou ook kunnen zeggen dat de bibliotheek gelegenheid geeft tot verveelvoudigen. Dit zou een onrechtmatige daad op kunnen leveren. Daarvoor moet echter vaststaan dat (a) het verveelvoudigen onrechtmatig is (hetgeen alleen het geval is voorzover de grenzen van art. 16b lid 1 e.v. Aw worden overschreden), (b) de omvang van de overschrijdingen zo evident is dat van de bibliotheek verwacht kan worden dat zij het gelegenheid geven staakt (hetgeen kwestieus is) en (c) er geen omstandigheden zijn die de onrechtmatigheid wegnemen zoals controles (die in de praktijk niet voorkomen) of betaling van vergoedingen (hetgeen gebeurt). Benadering vanuit het openbaarmakingsrecht is aantrekkelijker voor rechthebbenden. Het ter kopiëring beschikbaar stellen is auteursrechtelijk relevant als openbaarmaking, en wel onafhankelijk van de (on)rechtmatigheid van de kopieerhandelingen van de bibliotheekgebruiker.

89 Vergelijk in dit verband: Commissie auteursrecht, Eindrapport over het reprorecht, *Informatierecht/AMI 1997*, p.100: 'Het zou tegen deze achtergrond [nl. kopiëren valt traditioneel onder de vrijstelling (onderzoekers)] ook niet juist zijn als de onderwijsinstelling of bibliotheek voor dit gebruik een reprovergoeding zou moeten betalen.'

om is het wellicht raadzaam om te bezien hoe de praktijk hiermee omgaat. In 1994 is een overeenkomst gesloten tussen twaalf Nederlandse universiteiten (vertegenwoordigd door de VSNU) en de Stichting Reprerecht over de fotokopieën van auteursrechtelijk beschermd materiaal die in opdracht van de universiteiten worden vervaardigd. De reprografieën ten behoeve van readers zijn uitgezonderd; zij vallen immers al onder de overeenkomst tussen de KNUB en de HBO-Raad en VSNU.⁹⁰ Volgens een telefonische mededeling van de Stichting Reprerecht vallen de kopieën die op zelfbedieningsapparaten binnen universiteitsbibliotheken worden gemaakt onder deze regeling. De universiteiten betalen jaarlijks een vergoeding aan de Stichting Reprerecht. Voor het jaar 2000 bedraagt deze vergoeding 3 miljoen gulden voor alle deelnemende universiteiten tezamen. De praktijk lijkt daarmee in ieder geval het exploitatierechtenperspectief goed voor ogen te houden.

We moeten ons echter afvragen of de toegankelijkheid van informatie ook voldoende is gewaarborgd? Het antwoord op die vraag is tot op zeker hoogte rechtspolitek van karakter. Vanuit juridisch perspectief kan men opmerken dat het betalen van een vergoeding op zich de toegankelijkheid van informatie niet hoeft te schaden. Het uitgangspunt van de free flow of information betekent immers niet dat deze informatie *gratis* toegankelijk moet zijn. Dit wordt echter anders indien de te betalen vergoedingen niet meer door de universiteiten opgebracht kunnen worden zonder ingrijpende maatregelen, zoals bijvoorbeeld een verhoging van de prijs die de bibliotheekgebruiker per kopie betaalt. Vanuit het belang van de toegankelijkheid van informatie zal ons inziens daarom met de 'repro-ontwikkelingen' ter dege rekening gehouden dienen te worden.

Hierbij speelt tenslotte nog een ander punt. Wanneer het om de afgrenzing van bepaalde gerechtvaardigde vormen van vrij gebruik ten opzichte van commerciële exploitatie gaat, wordt in toenemende mate verwezen naar de criteria zoals die zijn neergelegd in art. 9, tweede lid, Berner Conventie (te weten de verveelvoudiging doet geen afbreuk aan de normale exploitatie van het werk en de wettige belangen van de auteur worden niet op onrechtvaardige wijze geschaad). Oorspronkelijk vormden de criteria een onlosmakelijk onderdeel van de zogenaamde 3-stappen-toets van art. 9, lid 2, Berner Conventie: 1) het betreft uitsluitend bijzondere in de wet bepaalde gevallen, 2) de verveelvoudiging doet geen afbreuk aan de normale exploitatie van het werk en 3) de wettige belangen van de auteur worden niet op onrechtvaardige wijze geschaad. Kortom: art. 9, lid 2, BC is een opdracht aan de wetgever en de criteria vinden uitsluitend toepassing indien er een wettelijke beperking voorhanden is. Een blik op de recente ontwikkelingen (wij wijzen onder meer op art. 4 Databankenwet) laat zien dat de

90 De Rijksuniversiteit Leiden is geen partij bij deze overeenkomst.

criteria van art. 9, lid 2, BC ook breder (dat wil zeggen buiten de situatie van een wettelijke beperking) worden toegepast. Ze worden als het ware losgekoppeld van de specifieke context waarin de Berner Conventie ze introduceert. In het licht van deze ontwikkeling hanteren we de criteria bij de afgrenzing van gerechtvaardigd vrij gebruik door de bibliotheek ten opzichte van commerciële exploitatie. Omdat de praktijk leert dat de economische relevantie van het ter beschikking stellen van materiaal om aldus de gelegenheid te bieden het door gebruikers te laten fotokopiëren niet zo groot is, menen wij dat dergelijke veelvoudigingen geen afbreuk doen aan de normale exploitatie van het werk en de wettige belangen van de auteur (veelal de uitgevers) niet op onrechtvaardige wijze worden geschaad. Aldus komen wij tot dezelfde conclusie als de Commissie Auteursrecht, namelijk dat de vrijstelling voor eigen gebruik ook voor de kopiërende bibliotheekbezoeker dient te gelden.

Overigens erkennen we dat de voorgaande redenering rond de criteria van art. 9 lid 2 BC en art. 4 Databankenwet tamelijk fundamenteel is. Art. 4 Databankenwet stelt kortgezegd dat de gebruiker niets mag doen dat door de criteria verboden wordt. In het voorgaande draaien we dit uitgangspunt in feite om: als de criteria het niet verbieden dan mag de bibliotheek als gebruiker het gebruiken. In onze omgekeerde opvatting is art. 4 Databankenwet in feite een opstapje naar een beperking van het auteursrecht die als open norm geformuleerd is.⁹¹ Ons inziens zal de druk tot de introductie van een dergelijke beperking alleen maar toenemen. Gezien de veelal zeer specifieke omstandigheden en vormen van elektronisch gebruik van beschermde werken, lijkt het in de toekomst nauwelijks meer mogelijk deze diversiteit aan gebruiksvormen waar gewenst individueel via gebruiksrechten te regelen. Veeleer zal volstaan moeten worden met een algemene uitzonderingsregel op de exclusieve rechten, waarbij bepaalde vormen van gebruik juist verboden worden. Een diepgaande analyse van de problematiek rondom de introductie van een als open norm geformuleerde beperking ligt buiten de reikwijdte van deze studie. We stellen hier slechts specifiek ten aanzien van de positie van de bibliotheek vast dat een opstap naar een dergelijk stelsel oplossingen kan bieden.

3.5.4 Het auteursrecht en raadpleging op afstand

Voor 1995 was het uitlenen van boeken door een bibliotheek vrij van auteursrechtelijke besloemeringen. De exemplaren die een bibliotheek bezat waren door de rechthebbende of met diens toestemming in het verkeer gebracht. Het openbaarmakingsrecht van de rechthebbende was derhalve uitgeput en het uit-

91 Het fair use stelsel in de Verenigde Staten is het bekendste voorbeeld van een dergelijke open norm.

Juridische implicaties onder het databankenrecht

lenen was een van de openbaarmakingsvormen die door uitputting werd getroffen. Buiten het auteursrecht om, werd op grond van de Welzijnswet wel een vergoeding aan bepaalde rechthebbenden betaald.

Sinds de implementatie van de Verhuur- en uitleenrichtlijn in de Nederlandse Auteurswet is de situatie gewijzigd.⁹² Uitleen wordt nu als vorm van openbaarmaking in de Auteurswet 1912 genoemd (art. 12 lid 1 sub 3 Aw). Het wordt gedefinieerd als 'het voor een beperkte tijd en zonder direct of indirect economisch of commercieel voordeel voor gebruik ter beschikking stellen door voor het publiek toegankelijke instellingen'(art. 12 lid 3 Aw). De uitputting van een uitleenrecht is niet meer volledig: de rechthebbende is zijn verbodsrecht kwijt, maar behoudt een vergoedingsrecht met betrekking tot werken (d.w.z. de exemplaren) die door hem of met zijn toestemming in het verkeer zijn gebracht (art. 15c lid 1 Aw). De vergoeding dient betaald te worden aan de Stichting Leenrecht (art. 15f Aw jo. Regeling aanwijzing rechtspersoon belast met inning en verdeling vergoedingen).⁹³ Wetenschappelijke bibliotheken, de Koninklijke Bibliotheek en 'blindenbibliotheken' zijn overigens vrijgesteld van de verplichting een vergoeding te betalen (art. 15c lid 2 en 3 Aw). Het beschikbaar stellen van exemplaren in het onderling verkeer tussen bibliotheken - zoals in het kader van het interbibliothecair leenverkeer (hierna: IBL) - is niet een vorm van uitlening in de zin van de verhuur- en uitleen richtlijn (Overweging 13 Verhuur- en uitleenrichtlijn). Het feit dat een bibliotheek voor een uitlening een betaling verlangt rechtvaardigt bovendien niet zonder meer de conclusie dat zij als verhuurster in de zin van de wet wordt aangemerkt. Uit overweging 14 blijkt namelijk dat een vergoeding die uitsluitend dient om de huishoudelijke kosten van de bibliotheek te dekken, niet als een direct of indirect economisch of commercieel voordeel wordt aangemerkt. Zonder economisch of commercieel voordeel kan er uiteraard geen verhuuring zijn (art. 12 lid 2 Aw). Tenslotte zij vermeld dat in de Wet op de naburige rechten het uitleen op een overeenkomstige wijze is geregeld.

92 Wet van 21 december 1995 tot wijziging van de Auteurswet 1912 en de Wet op de naburige rechten in verband met de richtlijn van de Raad van de Europese Gemeenschappen van 19 november 1992, PbEG 1992, L 346/61 betreffende het verhuurrecht, het uitleenrecht en bepaalde naburige rechten op het gebied van intellectuele eigendom, Stb. 1995, 653, in werking getreden op 29 december 1995.

93 Regeling van 30 oktober 1996, Stcrt. 222, in werkinggetreden op 17 november 1996.

3.5.5 Het auteursrecht en gebruik op afstand

Document delivery is het op verzoek verstrekken van verveelvoudigingen voor eigen studie, oefening of gebruik. Van document delivery is bijvoorbeeld sprake indien bibliotheekgebruikers van - niet in hun eigen bibliotheek aanwezige - tijdschriftartikelen een kopie kunnen aanvragen bij een andere bibliotheek. De andere bibliotheek fotokopieert het artikel en stuurt het op naar de gebruiker. Juridisch is deze praktijk gebaseerd op art. 16b Aw. De kopie voor eigen studie, oefening of gebruik hoeft men namelijk niet zelf maken, maar mag ook in opdracht door een ander - bijvoorbeeld een bibliotheek - worden vervaardigd. Men zou zich kunnen afvragen of de regeling van art. 16b Aw wel een deugdelijke basis vormt voor een 'dienst' als document delivery. Door document delivery lijkt het (laten) kopiëren voor eigen gebruik immers een veel grotere economische impact te krijgen. De 'opdrachtnemer' is namelijk niet een specialist in het vervaardigen van kopieën, maar een specialist in het ter beschikking stellen van informatie. Dat is een relevante omstandigheid die niet is verdisconteerd in de regeling van art. 16b Aw.

De President van de Amsterdamse Rechtbank heeft in 1996 geoordeeld dat een commerciële document delivery dienst via de fax inbreuk maakte op het auteursrecht van de uitgever aan wie het auteursrecht op de geleverde documenten toekwam.⁹⁴ De vraag wat de rol van art. 16b Aw in deze was, is echter niet aan de orde gekomen.

Ons inziens kan art. 16b Aw nog steeds als deugdelijke basis voor document delivery diensten van de universiteitsbibliotheek worden aangemerkt. Kijkt men namelijk naar de dagelijkse praktijk rondom deze dienst, dan maakt ze gemeten aan het totale gebruik dat van de collectie wordt gemaakt slechts een klein deel daarvan uit.⁹⁵ Onderzoekingen hebben uitgewezen dat de kans dat een eenmaal opgevraagd artikel een tweede maal door een ander wordt opgevraagd minder dan 10% is.⁹⁶ Zowel Interbibliothecair leenverkeer als document delivery zijn en blijven derhalve een marginaal verschijnsel. Daar komt bij dat zij niet op commerciële basis worden verleend, maar op basis van wederkerigheid binnen het bibliotheekwezen. Gezien deze factoren hoeven de juridische imperfecties rond de grondslag niet zwaar te wegen; in de praktijk lijkt dan ook geen probleem gemaakt te worden van deze bibliothecaire document delivery diensten. Desal-

94 Pres. Rb. Amsterdam 25 april 1996 CR 199/4, p.158-160.

95 A.C. Klugkist, De maatschappelijke aanvaardbaarheid van het auteursrecht, *Informatierecht/AMI* 1998, p.17-21.

96 Voor de KUB-bibliotheek geldt overigens dat in de afgelopen tien tot vijftien jaar de tijdschriftencollectie met honderden abonnementen is ingekrompen, maar het aantal document delivery aanvragen bij andere bibliotheken stabiel is en zelfs een lichte teruggang vertoont.

Juridische implicaties onder het databankenrecht

niettemin is het argument van de marginaliteit van de dienst een verlegenheidsargument. Een deugdelijke juridische basis voor document delivery diensten ontbreekt.

Opvallend is overigens wel dat de discussie over document delivery uitsluitend op basis van art. 16b Aw wordt gevoerd. In feite is dit een onzuivere discussie, daar er tevens sprake is van een openbaarmakingshandeling. Een blik op de juridische status van document delivery onder het begrip openbaarmaken laat zien dat de bibliotheek ook hier geen deugdelijke basis voor haar handelen heeft. De Auteurswet kent immers geen beperkingen ten aanzien van het openbaarmakingsrecht op basis waarvan document delivery een gerechtvaardigde openbaarmaking oplevert. Kortom: de juridische imperfecties spelen niet alleen ten aanzien van de verveelvoudigingshandelingen, maar ook ten aanzien van de openbaarmakingshandelingen.

Voor de volledigheid wijzen wij er tenslotte op dat document delivery niet gebaseerd kan worden op uitputting. De geleverde documenten zijn in het algemeen namelijk door een bibliotheek vervaardigde fotokopieën. Het zijn derhalve geen documenten die door de rechthebbende of met diens toestemming in het verkeer zijn gebracht. Document delivery kan ook niet gezien worden als een vorm van uitlening of verhuring. Die worden namelijk beide gekenmerkt door het voor beperkte tijd voor gebruik ter beschikking stellen. Bij document delivery hoeven de geleverde documenten door de ontvanger niet geretourneerd te worden, zodat van een gebruik voor beperkte tijd geen sprake is.

3.5.6 Het sui generisregime

Kijken we naar de situatie onder het sui generis regime, dan dienen we de verschillende wijzen waarop een bibliotheek haar papieren (in dit geval niet-oorspronkelijke) collectie als databank aan het publiek beschikbaar stelt te toetsen aan de begrippen 'opvragen' en 'hergebruiken'. Zoals eerder in dit hoofdstuk beschreven werd, zijn boeken, tijdschriften en geluidsdragers in het algemeen geen databanken in de zin de van Databankenwet. Als het om woordenboeken of encyclopedieën gaat ligt dit uiteraard anders. De toetsing die in deze paragraaf ter hand wordt genomen heeft dan ook vooral betrekking op de vraag of het beschikbaar stellen van collecties bestaande uit boeken, tijdschriften of geluidsdragers relevant is als opvraging of hergebruik. Daarbij dient opgemerkt te worden dat het praktische belang van deze vraag enigzins beperkt wordt door het feit dat bibliotheken als samenstellers van hun collecties doorgaans zelf over het sui generis recht beschikken. De vraag naar de juridisch kwalificatie van het beschikbaar stellen is daarom met name van belang, indien bibliotheken collecties die zij in bruikleen hebben en collecties die door uitgevers zijn samengesteld

De universiteitsbibliotheek in het databankenrecht

beschikbaar stellen aan het publiek. Men zou bij het eerste kunnen denken aan collecties die zijn samengesteld door een particulier persoon of door een andere bibliotheek. Bij collecties van uitgevers kan (vooralsnog) de verzameling van kamerstukken op microfiche als voorbeeld genoemd worden.

3.5.7 Het sui generisrecht en raadpleging ter plaatse.

Het beschikbaar stellen van een collectie in traditionele zin gaat doorgaans niet gepaard met het overbrengen van de inhoud ervan op andere dragers. Van een opvraging zal in zijn algemeenheid dan ook geen sprake zijn.

Indien de originele stukken te kwetsbaar of waardevol zijn om hen aan het publiek ter beschikking te stellen, zou de bibliotheek kopieën ter beschikking kunnen stellen. Het aan de eigenlijke beschikbaarstelling voorafgaande kopiëren levert een opvraging op. Gezien het feit dat het hier gaat om een maatschappelijk waardevolle functie bestaande in het behoud van de toegankelijkheid van stukken, dienen bibliotheken dergelijke opvragingen te kunnen verrichten. Juridisch lijkt dit niet te vergezocht. Voor het analoge auteursrechtelijke probleem zou men zich namelijk kunnen beroepen op art. 3 Reprobesciluit, dat tegen vergoeding het aan uitlening voorafgaande kopiëren toelaat. We mogen veronderstellen dat ook het minder ingrijpende kopiëren voorafgaande aan het ter plekke raadplegen dan wel geoorloofd is. Ondertussen lijkt dit probleem niet van grote praktische betekenis. Op oude woordenboeken of encyclopedieën die te kwetsbaar zijn om hen aan het publiek ter beschikking te stellen rusten in het algemeen geen rechten meer.

Het voor raadpleging ter beschikking stellen is waarschijnlijk wel te zien als een hergebruikshandeling. Een dergelijke beschikbaarstelling door een bibliotheek valt echter niet onder het exclusieve hergebruiksrecht.⁹⁷ De maatschappelijke functie van bibliotheken brengt hier mede dat het hergebruiksrecht normatief wordt ingeperkt, zoals dat ook het geval is bij het openbaarmakingsrecht in het auteursrecht (par. 3.5.1). De praktijk rond beschikbaarstelling voor raadpleging ter plekke heeft in het auteursrecht nooit tot problemen aanleiding gegeven. Er is geen reden om voor het sui generis recht verandering te brengen in deze goed functionerende praktijk. Aansluiting bij hetgeen in het auteursrecht geldt ten aanzien van de inhoud van exploitatierechten is bovendien uit een oogpunt van transparantie van het intellectuele eigendomsrecht wenselijk.

Bovendien kan men er op wijzen dat het voor raadpleging ter plaatse beschikbaar stellen van traditionele databanken zoals woordenboeken en encyclopedieën nooit aanleiding heeft gegeven tot aanspraken van rechthebbenden. Daarin

97 Kamerstukken II 1998/99, 26108, nr.6, p.7 (Nota n.a.v. het Verslag).

Juridische implicaties onder het databankenrecht

lijkt ook na het in werking treden van de Databankenwet geen verandering te zijn gekomen. Er is ons inziens dan ook geen reden om met deze praktijk te breken.

3.5.8 Het sui generisrecht en gebruik ter plaatse.

We maken een onderscheid tussen de positie van de bibliotheekgebruiker en de positie van de bibliotheek zelf. De positie van de gebruiker die materialen uit de bibliotheekcollectie(s) kopieert wordt bepaald door de art. 3, 4 en 5 Databankenwet. Centraal in deze bepalingen staat het concept van de 'rechtmatige gebruiker van een databank die op enigerlei wijze aan het publiek ter beschikking is gesteld'. Is de bibliotheekgebruiker zo'n rechtmatige gebruiker? In het algemeen zal de bibliotheekbezoeker die conform de in de bibliotheek geldende huisregels toegang heeft tot de materialen van de bibliotheek als rechtmatig gebruiker aangemerkt kunnen worden. Daarbij gaan we er van uit dat de beschikbaarstelling van de materialen door de bibliotheek zelf rechtmatig is, hetgeen in de praktijk vrijwel steeds het geval zal zijn. Welke gebruiksrechten heeft de bibliotheekbezoeker als 'rechtmatig gebruiker'? Hij mag niet-substantiële delen van de collectie opvragen en hergebruiken (art.3 Databankenwet). Een enkel boek - dat door een bibliotheekbezoeker gekopieerd wordt - zal in het algemeen afgezet tegen de hele collectie als een niet-substantieel deel gelden, zodat het kopiëren daarvan uit sui generis rechtelijk oogpunt is toegestaan.⁹⁸ Het kopiëren van substantiële delen van de niet-elektronische collectie zal in de praktijk niet snel voorkomen. Naar de letter van art. 5 Databankenwet lijkt de rechtmatige gebruiker daartoe wel bepaalde mogelijkheden te hebben,⁹⁹ maar dit kan onder omstandigheden afstuiten op art. 4 Databankenwet. Dit artikel verbiedt alle handelingen van een rechtmatige gebruiker die de normale exploitatie in gevaar brengen of ongerechtvaardigde schade aan de producent toebrengen. Concluderend kan gezegd worden dat de kopiërende bibliotheekbezoeker als vanouds 'veilig' zit.

98 Behalve met het sui generis recht op de collectie moet de kopieerder natuurlijk ook rekening houden met de rechten (auteursrechten, naburige rechten, sui generis rechten etc.) die op het te kopiëren materiaal rusten en eventueel ook nog met het auteursrecht dat op de collectie rust.

99 Volgens art. 5 sub a Databankenwet mag de rechtmatige gebruiker van een voor het publiek toegankelijke niet-elektronische databank voor privé-doeleinden substantiële delen opvragen. Op basis van art. 5 sub b Databankenwet mogen substantiële delen opgevraagd worden voor wetenschappelijk onderzoek, mits de bron wordt vermeld en voorzover de opvraging door het niet-commerciële doel wordt gerechtvaardigd.

De universiteitsbibliotheek in het databankenrecht

De positie van de bibliotheek bestaat hierin dat zij collecties ter beschikking van het publiek stelt en daarbij gelegenheid geeft om materialen uit de collecties te fotokopiëren. Deze situatie lijkt veel op het ter beschikkingstellen voor raadpleging ter plekke, zij het dat kopieermogelijkheid tot een gebruiksintensivering leidt hetgeen mogelijk tot een ander oordeel over sui generisrechtelijke relevantie van de beschikbaarstelling moet leiden. We zagen in auteursrechtparagraaf 3.5.3 dat de universiteiten een vergoeding betalen voor de kopieermogelijkheid. Daarbij speelt een rol dat men er vanuit gaat dat het onredelijk is om te veronderstellen dat de vergoeding die de rechthebbende via de aanschaf van het exemplaar geniet tevens de kopieermogelijkheid afdekt.

Vooralsnog lijkt het kopiëren uit collecties of het maken van een papieren afdruk van microfiches niet in een grote omvang voor te komen, zeker niet indien men slechts die collecties meetelt waarvan een ander dan de bibliotheek zelf de rechthebbende is. Een vergoeding voor het kopiëren uit collecties zou al gauw een collectieve regeling vereisen. Ons inziens valt, gezien de geringe omvang van het kopiëren uit collecties, de overhead van een dergelijke regeling niet te rechtvaardigen. Het lijkt daarom aangewezen dat rechthebbenden de vergoeding voor het kopiëren verdisconteren in de vergoeding die zij aan de bibliotheek in rekening brengen ter zake van de levering van de collectie.

3.5.9 Het sui generis recht en raadpleging op afstand.

Een openbare uitlening van een volledige traditionele collectie zal zo snel niet voorkomen. Wel is denkbaar dat elementen van een collectie voor uitlening beschikbaar worden gesteld. Onder het sui generis recht van de Databankenwet wordt het uitlenen echter niet beschouwd als een vorm van opvragen of hergebruiken (art. 1 lid 2 Databankenwet). Deze regeling is beperkter dan de regeling die voor 1995 voor het auteursrecht gold: het sui generis recht omvat geen uitleenrecht, a fortiori kan het - niet bestaande - uitleenrecht niet uitgeput raken. 'Uitlenen' wordt overigens op identieke wijze gedefinieerd als in de Auteurswet 1912.

3.5.10 Het sui generisrecht en gebruik op afstand.

Het gaat hier met name om levering van documenten, die gekopieerd zijn uit een beschermde collectie. Deze dienst heeft zowel raakvlakken met het opvragingsrecht als met het hergebruiksrecht.

De bibliotheek vervaardigt zelf een kopie uit de collectie. In beginsel levert dit een opvraging op. De Databankenwet voorziet niet in een vrijstelling voor het in opdracht vervaardigen van een kopie voor eigen gebruik zoals dat in het auteursrecht het geval is (art. 16b lid 1 Aw). De bibliotheek zal als rechtmatige

Juridische implicaties onder het databankenrecht

gebruiker van de collectie wel zelf een kopie mogen maken (bijvoorbeeld onder art. 3 of 5 sub b. Databankenwet). Naast de vraag naar het opvragen speelt de vraag naar het hergebruik. Document delivery diensten gaan met enige vorm van beschikbaarstelling van documenten gepaard, zodat aangenomen kan worden dat van een hergebruik sprake is.¹⁰⁰ Maar is dit ook relevant onder het sui generis recht? Met andere woorden, de vraag is of een bibliotheek die document delivery diensten levert een databank in haar geheel hergebruikt dan wel niet-substantiele delen hergebruikt en in het laatste geval, of dat herhaald en systematisch gebeurt in de zin de vangnetbepaling van art. 2 lid 1 sub b Databankenwet. Voor de beantwoording van deze vraag is Pres.Rb. 's Gravenhage 14 januari 2000 rolnr. KG 99/1429 (KPN/XSO) van belang. Het ging in deze zaak om het volgende. KPN exploiteert een website onder de URL: <www.detelefoongids.nl>. Via deze website kunnen Internetgebruikers on line telefoonnummers opzoeken in de CD-foongids; bovendien kan aanvullende informatie worden geraadpleegd, zoals telexnummers, faxnummers, mobiele telefoonnummers en gegevens over bedrijven. KPN heeft daartoe een CD-foongids-databank aan haar website gekoppeld. Het softwarebedrijf XSO bouwde een eigen website, de zogenaamde i-telgids. Via deze website konden eveneens telefoonnummers opgezocht worden. Saillant detail was dat de i-tel website haar gegevens putte uit de door KPN - ten behoeve van haar eigen website - op het Internet aangesloten database. Een bijzonderheid was voorts dat de Internetgebruiker die de databank via de i-telgids benaderde de advertenties waarmee KPN haar eigen ebsite had opgesierd niet te zien kreeg. XSO kwam hiermee - naar eigen zeggen - tegemoet aan de wensen van consumenten om van advertenties verschoond te blijven. Bovendien had XSO het voor Internetgebruikers gemakkelijk gemaakt om de als zoekresultaat verkregen gegevens op te slaan of te kopiëren. In het kort geding dat zich naar aanleiding van deze casus ontspon stelde de rechter eerst vast dat er inderdaad sprake was van hergebruik door XSO. Vervolgens kwam de vraag naar de substantialiteit van het hergebruik aan de orde. Op dit punt lijkt de rechter een beetje op twee gedachten te hinken. Eerst stelt hij zonder veel omhaal vast dat XSO de gehele databank zonder toestemming hergebruikt. Daarmee is de zaak eigenlijk al beslist. Maar vervolgens geeft de rechter nog een tweede, alternatieve onderbouwing voor de relevantie van het hergebruik van XSO. De tweede onderbouwing gaat uit van de gedachte dat het wel eens zo zou kunnen zijn dat je voor de omvang

¹⁰⁰ Het begrip hergebruik omvat beschikbaarstellingen in ruime zin. Zie J-L. Gaster, *Der Rechtsschutz von Datenbanken*, Kommentar zur Richtlinie 96/9/EG mit Erläuterungen zur Umsetzung in das deutsche und österreichische Recht, Keulen: Carl Heymanns Verlag 1999, p.130-131.

van het hergebruik niet alles moet meetellen wat opgevraagd kan worden, maar telkens slechts die data die ingevolge een zoekvraag daadwerkelijk aan een gebruiker beschikbaar worden gesteld. Als dat de juiste gedachte is, dan zou het hergebruik van XSO wel eens niet-substantiële delen kunnen betreffen. Maar ook dat brengt geen redding voor XSO, want de rechter acht de vangnetbepaling van art. 2 lid 1 sub b Databankenwet (over herhaald en systematisch opvragen) van toepassing. Wat valt hieruit te leren voor de bibliotheek? De eerste overweging van de rechter - namelijk dat XSO de gehele databank hergebruikt - zou erop kunnen duiden dat het openbare aanbod van de inhoud van een databank voldoende is voor het aannemen van een substantieel hergebruik. Daarmee zou het sui generis recht nauw aansluiten bij het auteursrechtelijke openbaarmakingsbegrip. Maar echte zekerheid dat dit de visie is die het geldende recht weerspiegelt geeft de uitspraak niet. Daarvoor houdt de rechter een te grote slag om de arm: de visie dat voor 'substantieel' hergebruik slechts daadwerkelijk aan gebruikers beschikbaar gestelde databankelementen meetellen zou ook de juiste kunnen zijn. Het behoeft geen betoog dat de laatste visie van groot belang zou kunnen zijn voor de positie van de bibliotheek met betrekking tot document delivery. Indien de geleverde documenten slechts niet-substantiële delen uit een collectie of databank zijn en document delivery een marginaal verschijnsel blijft, zou de bibliotheek wel eens buiten het sui generis recht - in het bijzonder buiten het bereik van art. 2 lid 1 sub b Databankenwet - kunnen blijven. Het ligt natuurlijk anders indien het geleverde document zelf een databank is - zoals een woordenboek of een encyclopedie - of een substantieel deel van een databank. Dan lijkt een deugdelijk juridische grondslag voor document delivery diensten - net als in het auteursrecht - te ontbreken.

3.6 De virtuele bibliotheek: beschikbaarstellen van de collectie

Het beschikbaarstellen van een elektronische collectie kan op verschillende manieren geschieden. Enerzijds kunnen dragers met informatie in elektronische vorm fysiek ter beschikking van de bibliotheekgebruiker gesteld worden, anderzijds kan dergelijke informatie ook on-line beschikbaar worden gesteld. In deze paragraaf wordt slechts aandacht besteed aan de on-line beschikbaarstelling. Het beschikbaarstellen van dragers met informatie in elektronische vorm komt in de praktijk van wetenschappelijke bibliotheken nauwelijks voor.

Evenals in de voorgaande paragraaf maken we hier een onderscheid tussen het auteursrecht en het sui generis recht, alsmede naar de plaats van het gebruik en naar de aard van het gebruik. Het onderscheid naar plaats van gebruik behoeft enige toelichting. Bij een on-line beschikbaarstelling is de plaats van ge-

Juridische implicaties onder het databankenrecht

bruik - vanuit technisch perspectief - immers indifferent.¹⁰¹ Heeft het derhalve nog wel zin vast te houden aan een onderscheid naar plaats van gebruik? Er zijn redenen om dat wel te doen. In de eerste plaats betekent een beschikbaarstelling ter plaatse dat de bibliotheekgebruiker zich de moeite moet getroosten om naar de bibliotheek te gaan. Dat beperkt de aantrekkelijkheid van deze vorm van beschikbaarstelling. In dit verband is vermeldenswaard dat in de gebruikslicenties die bibliotheken afsluiten het zogenaamde 'walk-in-use' vaak - al dan niet geconditioneerd - toegelaten wordt.¹⁰² In de tweede plaats beschikken niet alle bibliotheken over een technische infrastructuur die on-line beschikbaarstelling op afstand toelaat.¹⁰³ Tenslotte zullen er altijd gebruikers blijven die de collectie ter plaatse willen raadplegen. Het onderscheid naar plaats van gebruik blijft derhalve van belang. Naast dit onderscheid zal er echter een ander - uit licentievoorwaarden bekend - onderscheid van belang worden: geautoriseerde gebruikers versus ongeautoriseerde gebruikers. Dit onderscheid zal - waar nodig - in de loop van de paragraaf ter sprake worden gebracht.

3.6.1 Het auteursrechtelijk regime

Allereerst toetsen we de verschillende vormen van beschikbaarstelling van een elektronische collectie aan de begrippen verveelvoudigen en openbaarmaken.

3.6.2 Het auteursrecht en raadpleging ter plaatse

In een papieren omgeving wordt het beschikbaarstellen voor raadpleging ter plaatse auteursrechtelijk ongemoeid gelaten. Dat heeft - zoals hiervoor bleek - enerzijds te maken met het maatschappelijk belang van een brede, laagdrempelige toegang tot informatie en anderzijds met de betrekkelijke geringe commerciële betekenis van deze vorm van dienstverlening. Ten aanzien van informatie in elektronische vorm is het belang van toegankelijkheid onverminderd aanwezig. De beschikbaarstelling van informatie in elektronische vorm binnen bibliotheken wordt door rechthebbenden echter als minder onschuldig gezien. Het beschikbaar stellen van informatie op een on-line netwerk binnen bibliotheeklocatie(s) geeft in beginsel vele gebruikers tegelijkertijd de mogelijkheid om de in-

101 Bij een on-line beschikbaarstelling kan de raadpleegbaarheid wel beperkt worden tot bepaalde plaatsen - bijvoorbeeld alleen de computers binnen het bibliotheekgebouw - , maar dan wordt het technisch potentieel slechts beperkt benut. We gaan ervan uit dat ook bibliotheekgebruikers moeten kunnen profiteren van wat technisch mogelijk is.

102 Walk-in-use wil zeggen dat de werken door een ieder die zich naar de locatie(s) van de bibliotheek heeft begeven te raadplegen zijn.

103 Alhoewel daar op niet al te lange termijn natuurlijk verandering in komt.

formatie te raadplegen. Bovendien vervaagt in de elektronische omgeving het onderscheid tussen raadplegen en gebruik. De computer is een apparaat dat de mogelijkheden van zoeken, browsen, raadplegen, elektro-kopiëren en afdrukken naadloos integreert. De kopieermogelijkheden - elektro-kopiëren en afdrukken - zijn bruikbaar en kwalitatief beter dan fotokopieën. Rechthebbenden hebben daarom de neiging steviger vast te houden aan hun rechten. Het auteursrecht biedt hen daarvoor ook een handvat. De beschikbaarstelling ten behoeve van bibliotheekgebruikers levert in beginsel een openbaarmaking op.¹⁰⁴ De 'beschikbaarstelling' is een geaccepteerd aanknopingspunt voor openbaarmakingen.¹⁰⁵ De groep bibliotheekgebruikers overstijgt de familie-, vrienden- of daarmee gelijk te stellen kring.¹⁰⁶ Indien de beschikbaarstelling geschiedt via een lokaal aanwezige CD-ROM of indien een andere lokale vastlegging via het netwerk toegankelijk wordt gemaakt, kan ook over het openbaarmakerschap van de bibliotheek weinig twijfel bestaan. Nadere aandacht vragen wel 'access-diensten'. Het bieden van toegang tot informatie die zich elders bevindt kan technisch en wat maatschappelijke inbedding betreft verschillende vormen aannemen. Zo kan de bibliotheek toegang bieden tot het Internet door computers - bijvoorbeeld die zich in open opstelling bevinden - aan te sluiten op het Internet. Omdat hiermee geen directe relatie wordt gelegd met bepaalde informatie die op het Internet beschikbaar is, maar veeleer een technische handeling van aansluiting op een net wordt verricht, levert deze vorm van access-bieden in het algemeen geen openbaarmaking op. Een andere vorm van access bestaat in het aanbieden van een collectie links naar informatie die beschikbaar is op het WWW. Over de auteursrechtelijke relevantie van het leggen van links bestaat controverse. In de wetenschappelijke literatuur lijkt zich enige overeenstemming af te tekenen dat het leggen van links niet, althans niet steeds, auteursrechtelijk relevant zou

104 Bovendien vergt zelfs het eenvoudig raadplegen van digitale informatie het kopiëren van informatie in het werkgeheugen van een computer. De auteursrechtelijke status van een dergelijke gebruikskopie is nog steeds niet helemaal helder. De ervaring met de software-richtlijn laat zien dat rechthebbenden de gebruikskopie als een belangrijk middel zien om hun greep op de exploitatie van werken te verstevigen. De Auteurswet voorziet weliswaar in beperkingen op een auteursrecht ten behoeve van gebruik, maar deze zijn slechts beschikbaar voor 'rechtmatige verkrijgers'. Gebruik van werken zonder licentie wordt daarmee een hachelijke zaak.

105 Zie HR 16 december 1986 NJ 1987, 613 en P.B. Hugenholtz, *Auteursrecht en Information Retrieval*, Verveelvuldiging en openbaarmaking in het computertijdperk, FED e.a. 1982, p.44.

106 Zie art. 12 Aw, HR 9 maart 1979 NJ 1979, 341 (Dreeshuis-arrest) en HR 24 december 1993 NJ 1994, 641 (Kabelretransmissie).

moeten worden geacht.¹⁰⁷ De Haagse rechtbank oordeelde in 1999 echter dat een Internet Service Provider onder omstandigheden onrechtmatig handelt indien hij op zijn systeem een link aanwezig heeft die verwijst naar auteursrechtelijk beschermde informatie.¹⁰⁸ In casu was de link gelegd door een abonnee van de provider. De onrechtmatigheid van de link hield volgens de rechtbank verband met het feit dat voor het hebben van de link geen toestemming was gegeven door de rechthebbenden en dat bij activering van die link verveelvoudingen van de werken van rechthebbenden op de beeldschermen van Internetgebruikers zouden ontstaan. Opvallend is dat de rechtbank niet als omstandigheid noemt dat de verwezen informatie op een inbreukmakende wijze beschikbaar wordt gesteld. Dit is ons inziens evenzeer een relevante omstandigheid. We denken overigens niet dat met deze uitspraak het laatste woord is gezegd over de relevantie van links. De onduidelijkheid blijft derhalve vooralsnog bestaan.

Een bibliotheek kan bovendien toegang verzorgen tot via Internet bereikbare informatiebronnen die slechts tegen betaling toegankelijk zijn, zoals Opmaat van SDU. De KUB-bibliotheek heeft een overeenkomst gesloten met SDU die inhoudt dat studenten en medewerkers die in het kub.nl domein ingelogd zijn of die beschikken over een Opmaat-gebruikersnaam en -password zonder nadere voorwaarden toegang hebben tot de Opmaat-servers van SDU. De KUB-gebruikers van Opmaat halen de informatie via het Internet rechtstreeks op bij SDU. De KUB slaat geen Opmaat informatie op. Maakt dit de bibliotheek tot openbaarmaakster van Opmaatinformatie? Dat lijkt inderdaad het geval te zijn. Door het sluiten van een contract met de leverancier van Opmaat selecteert de bibliotheek de informatie voor beschikbaarstelling aan de geautoriseerde gebruikers van de KUB. Zonder dit contract zou de informatie niet beschikbaar zijn. Bovendien presenteert de bibliotheek zich naar de universitaire gemeenschap als aanbieder van Opmaat en betaalt zij voor het gebruik door studenten en medewerkers. Opvallend is wel dat de bibliotheek zelf geen openbaarmakingshandeling(en) hoeft te verrichten. Toegang tot de Opmaat-servers hoeft immers niet via de computersystemen van de bibliotheek te verlopen, maar kan ook plaatsvinden langs andere computersystemen van de KUB of - in geval van een password - zelfs via commerciële access-providers. In die zin zou je kunnen spreken van een virtualisering van het openbaar maken.

De vervolgvraag is of openbaarmaking door een bibliotheek - in die situaties waarin een dogmatische analyse tot de conclusie leidt dat zij openbaar-

107 P.B. Hugenholtz, Het internet: het auteursrecht voorbij? In: *Recht en Internet* (Handelingen Nederlandse Juristen-Vereniging 1998-I), Deventer: W.E.J. Tjeenk Willink 1998, p.211-213.

108 Rb 's Gravenhage 9 juni 1999 *Informatierecht/AMI* 1999, p.110-115, m.nt. K.J. Koelman.

De universiteitsbibliotheek in het databankenrecht

maakster is - met het oog op haar taak ook van de toestemming van rechthebbers afhankelijk moet zijn? De Commissie Auteursrecht stelt zich - in het 'Advies over auteursrecht, naburige rechten en nieuwe media' - op het standpunt dat het niet-commerciële raadplegen binnen bibliotheken binnen een nadere afgrenzing rechtenvrij dient te zijn en wil dit eventueel wettelijk vastgelegd zien.¹⁰⁹ Zij stelt zich voor dat de afgrenzing waarbinnen de raadpleging rechtenvrij is langs twee (alternatieve) lijnen bereikt kan worden. Enerzijds zou men de on-line beschikbaarstelling kunnen beperken door slechts één persoon tegelijkertijd toegang tot de informatie te geven. Anderzijds zou men kunnen differentiëren naar soort en doel van de raadpleging. Wat aan raadpleging is toegestaan, is dan afhankelijk van het soort instelling (openbare of wetenschappelijke bibliotheek bijvoorbeeld) en van de soort informatie die geraadpleegd wordt (een naslagwerk of een werk van verstrooiende aard bijvoorbeeld). De eerste benadering lijkt vooral een doortrekking te zijn van wat traditioneel gold en is ons inziens gezien de realiteit van hetgeen de on-line technologie te bieden heeft, geen wenselijke optie. Immers, ook de bibliotheekgebruiker moet kunnen profiteren van de mogelijkheden die de techniek biedt. De tweede benadering lijkt wat soepeler te zijn en ook meer mogelijkheden te bieden om in te spelen op de wensen en behoeften van bibliotheken en hun bezoekers.

Ons inziens is bij de beoordeling van het raadplegen binnen bibliotheken een aantal overwegingen van belang. Allereerst gaat het er uiteindelijk vooral daarom dat bibliotheekexploitatie geen afbreuk doet aan commerciële exploitatie. Daarnaast zal een eventuele wettelijke regeling inzake het rechtenvrij raadplegen niet zozeer van belang zijn voor de primaire doelgroep van de universiteitsbibliotheek, maar juist voor de zogenaamde 'walk-in users'. Het zijn immers deze gebruikers van de universiteitsbibliotheek die in de toekomst buiten de boot lijken te gaan vallen. Een universiteitsbibliotheek zal haar primaire doelgroep - wetenschappers en studenten - volledige toegang tot informatie - inclusief afdrucken en kopiëren - willen bieden. Zoals in de volgende paragraaf zal blijken zal zij daarvoor een licentieovereenkomst met de betreffende uitgever aan moeten gaan. Wordt eenmaal een licentie-overeenkomst gesloten, dan wordt daarin behalve het afdrucken en kopiëren natuurlijk ook het raadplegen geregeld. Een eventuele wettelijke regeling rond het raadplegen lijkt daarom vooral van belang te zijn voor de positie van andere gebruikers dan de primaire doelgroep - de walk-in users. Juist voor deze walk-in users zal de universiteitsbibliotheek - mede in het licht van de beschikbare budget en de bedragen die voor licenties betaald dienen te worden - in het algemeen niet of in mindere mate bereid zijn te betalen. Het lijkt vooral voor deze gebruikers te zijn dat de bespiegelingen van de Commissie Auteursrecht van belang zijn. Het belang van het grote publiek

109 Zie Advies Cie. Auteursrecht par.3.5.1.6, p.35-36.

Juridische implicaties onder het databankenrecht

om in bibliotheken gebruik te kunnen blijven maken van nieuwe media wordt overigens onderkend in de brief van de Minister van Justitie en de Staatssecretaris van OC&W van 10 mei 1999.¹¹⁰

3.6.3 Het auteursrecht en gebruik ter plaatse

Evenals hiervoor bleek ten aanzien van de elektronische collectie kan een bibliotheek eigenlijk niet meer volstaan met het enkele - ter raadpleging - beschikbaarstellen van haar elektronische collectie. Gebruikers hebben behoefte aan meer armslag met betrekking tot de materialen uit de collectie. Van de bibliotheek als producent van de collectie wordt verwacht dat zij aan deze behoeften tegemoet komt en voorziet in - feitelijke en juridische - mogelijkheden om on-line beschikbaar gestelde informatie af te drukken of in elektronische vorm vast te leggen op een 'portable' drager, zoals een diskette. Mogelijk zullen gebruikers in de toekomst papieren informatie willen inscannen en zullen bibliotheken daarvoor de middelen willen aanbieden.

De on-line beschikbaarstelling van lokaal opgeslagen informatie aan (geautoriseerde) bibliotheekgebruikers levert vanuit dogmatisch perspectief een openbaarmaking op. Dat deze bibliotheekgebruikers niet slechts de informatie kunnen raadplegen, maar haar kunnen uitprinten en downloaden vergroot het economisch belang van de beschikbaarstelling.

De bibliotheekgebruikers die informatie op papier uitprinten of elektro kopiëren zijn in beginsel als verveelvoudigers aan te merken. Of deze verveelvoudigingen aangemerkt kunnen worden als vrije verveelvoudigingen voor eigen studie, oefening of gebruik valt te betwijfelen. In het algemeen bestaat er terughoudendheid ten aanzien van de toepassing van deze vrijstelling ten aanzien van elektronische informatie.¹¹¹ Het kopiëren voor particuliere doeleinden wordt in de elektronische omgeving meer dan in een traditionele omgeving als een primaire exploitatievorm gezien.

Vanuit de primaire taak van de universiteitsbibliotheek - het faciliteren van de toegankelijkheid van informatie ten behoeve van onderzoek en onderwijs - is het gewenst dat bibliotheekgebruikers niet slechts over raadpleegfaciliteiten beschikken maar dat zij ook binnen bepaalde grenzen afdrukken op papier kunnen maken of een elektronische kopie kunnen maken. Gezien de economische impact die het op grote schaal kopiëren heeft kan van rechthebbenden niet ver-

110 Auteursrecht, naburige rechten en nieuwe media, Kamerstukken II 1998/99, 26538, nr.1, p.6 (sub 13).

111 Voor een overzicht over de argumentaties die in deze kwestie een rol spelen zij verwezen naar J. Ginsburg, Y. Gaubiac, Private Copying in the Digital Environment, in: J.J.C. Kabel, J.H.M. Mom (eds.), *Intellectual Property and Information Law*, Kluwer, p.149-155.

langd worden dat zij dit vergoedingsloos laten gebeuren. Het afdrukken op papier vertoont gelijkenis met reprografie en zou daarom wellicht onder de vergoedingsregeling rond reprografie te brengen zijn.¹¹² De gedachten van de Commissie Auteursrecht gaan daarnaar uit.¹¹³ Voor het scannen en het in elektronische vorm opslaan geldt dat de economische impact groter is; de resultaten zijn digitaal en niet van origineel te onderscheiden. Het maken van elektronische kopieën zal derhalve aan toestemming onderworpen zijn.¹¹⁴

Een blik op de contracten die de bibliotheek van KUB met uitgevers heeft gesloten leert dat het printen en downloaden binnen de bibliotheek wel wordt toegestaan, zij het binnen bepaalde grenzen. Sommige contracten staan dit uitsluitend toe voor geautoriseerde gebruikers (Kluwer, anders: Elsevier). Praktisch betekent een dergelijke beperking dat de elektronische informatie alleen achter een password wordt aangeboden. Vaak wordt ook de omvang van de te maken kopieën contractueel beperkt, bijvoorbeeld met termen als 'excerpts of reasonable quantity'

Concluderend kan gezegd worden dat binnen de bibliotheek behoefte bestaat aan bruikbare faciliteiten met betrekking tot de omgang met informatie. Gezien de economische impact van de meest vergaande omgangsmogelijkheden (elektro-kopiëren), zullen hiervoor al snel licentie-overeenkomsten met uitgevers gesloten worden. Dergelijke contracten bestrijken doorgaans het volledige pakket: raadplegen, afdrukken en downloaden. Wie met lege handen lijken te blijven staan zijn de walk-in users. De toegankelijkheid van informatie blijkt in toenemende mate door financiële factoren te worden bepaald.

3.6.4 Het auteursrecht en raadpleging op afstand

Voor een on-line beschikbaarstelling van informatie is de plaats van raadpleging indifferent. De bibliotheek kan een extra toegevoegde waarde voor haar cliënteel creëren door de beschikbaarstelling van haar collectie te verrijken met inbeltoegang, zodat de elektronische collectie ook buiten de locaties van de bibliotheek geraadpleegd kan worden.

We zagen hiervoor dat een bibliotheek die haar elektronische collectie voor raadpleging ter plaatse beschikbaar stelt vanuit dogmatisch perspectief vrijwel steeds als openbaarzaakster kan worden aangemerkt. Hetzelfde zal hebben te gelden voor de bibliotheek die het publiek inbeltoegang tot haar collectie biedt. Het gemak van de inbeltoegang maakt zelfs het economisch belang van deze

112 Voor zover het printen reeds gedekt wordt door licentiecontracten tussen uitgevers en bibliotheken zal aan de reproregeling uiteraard minder behoefte bestaan.

113 Cie. Auteursrecht, p.36 (par.3.5.1.6).

114 Vergelijk Cie. Auteursrecht, p.35 (par. 3.5.1.6).

Juridische implicaties onder het databankenrecht

wijze van beschikbaarstelling van informatie groter. Dat is in de volgende alinea van belang voor de beoordeling in het licht van de bijzondere positie die bibliotheken in auteursrechtelijk opzicht innemen. Wat het verveelvoudigingsrecht betreft kan opgemerkt worden dat het raadplegen, afdrukken en elektro kopiëren op de dezelfde manier als in een 'ter plekke' situatie tot verveelvoudigingen leidt, zodat daarover hier niet meer gesproken hoeft te worden.

In het algemeen is de impact van toegang op afstand dusdanig dat de bibliotheek hiertoe over de toestemming van rechthebbenden moet beschikken.¹¹⁵ Uit een analyse van de contracten die de KUB-bibliotheek met verschillende uitgevers heeft gesloten blijkt dat sommige uitgevers toegang op afstand niet toestaan en anderen wel, zij het beperkt tot geautoriseerde gebruikers (Elsevier, SDU). Bovendien blijkt er gedifferentieerd te worden naar produkt. Bij alle licenties voor elektronische tijdschriften gaat het om geautoriseerde gebruikers, los van tijd en plaats. Anders ligt het nog vaak bij licenties met betrekking tot CD-ROMs. Of de uitgevers die inbeltoegang niet toestaan daarvoor principiële of financiële redenen hebben is niet bekend.

Nu toegang op afstand voor het functioneren van een bibliotheek een levensvoorwaarde wordt,¹¹⁶ ligt hier een probleem. In de toekomst zal de gebruiker de bibliotheek gebruiken thuis, op reis, op studieverlof of wellicht op vakantie. De gebondenheid aan de fysieke plaats en tijd wordt ons inziens voor de primaire gebruikersgroep op termijn volstrekt irrelevant. Indien uitgevers ook in de toekomst middels de licentievoorwaarden toegang op afstand niet of te beperkt toelaten komt hiermee de doelstelling van de bibliotheek en meer in het algemeen de toegankelijkheid van informatie in gevaar. Vanuit het toegankelijkheidsperspectief is ons inziens in die situatie een wettelijke regeling rond raadpleging op afstand van belang.

3.6.5 Het auteursrecht en gebruik op afstand

Een bibliotheek kan als producent van haar collectie nooit aan iedere informatievraag van haar gebruikersgemeenschap voldoen. Daarom is zij bij tijd en wijle genoodzaakt een beroep te doen op collega-bibliotheken voor de informatie die zij zelf niet in huis heeft. In een elektronische omgeving betekent dit dat de aangezochte bibliotheek elektronische informatie uitprint en de afdruk op de 'traditionele' manier naar de aanvragende gebruiker of diens bibliotheek ver-

115 Cie Auteursrecht, Advies, p.35 (par. 3.5.1.6).

116 Voorzover ze het – zoals we in hoofdstuk 1 reeds vaststelden – voor de jonge wetenschappers kennelijk al niet is. Vgl. Van Kolfschooten, Publiceren zonder papier, *Intermedi-air* 15 juli 1999, p. 13 ev.

De universiteitsbibliotheek in het databankenrecht

stuurt. In een verder geëvolueerd stelsel wordt de elektronische informatie on-line beschikbaar gesteld aan de aanvrager of diens bibliotheek. Wij spreken in dit verband van electronic document delivery.

Een dergelijke beschikbaarstelling levert vanuit dogmatisch perspectief al snel een openbaarmaking op. Het uitprinten is ongetwijfeld een verveelvoudiging. Het downloaden van informatie in elektronische vorm zal vanuit dogmatisch perspectief als verveelvoudiging relevant worden geacht.

Bibliotheken zien document delivery diensten als een beperkte aanvulling op hun 'normale' dienstenpakket/collectie. Voor geen enkele bibliotheek is het mogelijk om alle informatie in huis te hebben. Juist voor die informatie die maar zelden gevraagd wordt - en waarvan opname in de eigen collectie niet lonend is - zijn de op basis van wederkerigheid verrichte document delivery diensten een uitkomst.¹¹⁷ In een traditionele omgeving heeft men bibliothecaire document delivery diensten vanwege hun beperkte strekking auteursrechtelijk met rust gelaten. Met de komst van elektronische informatie is bij rechthebbenden een zekere twijfel gerezen of het beperkte karakter van de diensten behouden blijft. On-line informatie is immers vanaf iedere plaats - zeg maar vanuit iedere bibliotheek - even goed te raadplegen, ongeacht de plaats van opslag. Bibliotheken zouden theoretisch hun collecties kunnen verkleinen, vertrouwend op de gebruiksvriendelijkheid van on-line document delivery. Het is binnen deze setting dat bibliotheken en uitgevers (moeten) onderhandelen over de voorwaarden waaronder document delivery diensten in de elektronische omgeving worden toegestaan.¹¹⁸

Op dit moment wordt het downloaden en printen van informatie in elektronische vorm ten behoeve van 'interlibrary loans' niet toegestaan in contracten tussen bibliotheken en uitgevers (Elsevier, Kluwer).

Vanuit het toegankelijkheidsperspectief is het echter gewenst dat ook ten aanzien van elektronische informatie vormen van document delivery mogelijk worden. Bibliotheken en uitgevers zullen aan de onderhandelingstafel voldoende vertrouwen moeten opbouwen om tot afspraken te kunnen komen. Als dat niet zou lukken, zou paradoxaal genoeg de beschikbaarheid van elektronische informatie in dit opzicht achterblijven bij wat in een papieren omgeving mogelijk is. Positief signaal in dit verband is dat in 1998 een convenant tussen de Nederlandse uitgevers en het IWI is gesloten om naar verwachting vanaf september 1999 te experimenteren met electronic document delivery op basis van elektro-

117 A.C. Klugkist, De maatschappelijke aanvaardbaarheid van het auteursrecht, *Informatierecht/AMI* 1998, p.17-21.

118 De laatste ontwikkelingen in de onderhandelingen tussen uitgevers en bibliotheken over licenties voor elektronisch materiaal gaan in de richting van langlopende licenties die heel bibliothecair Nederland omvatten. Mocht dit werkelijkheid worden dan zal aan IBL geen behoefte meer bestaan.

Juridische implicaties onder het databankenrecht

nische files van de uitgevers binnen de kring van de Nederlandse universiteitsbibliotheken.¹¹⁹ Resulteert het experiment niet in die zin in een positief resultaat dat 'interlibrary loans' van informatie in elektronische vorm niet wordt toegestaan in de contracten tussen bibliotheken en uitgevers, dan wel dat de voorwaarden waaronder dergelijk gebruik wordt toegestaan het functioneren van bibliotheken in gevaar brengt, zou ook op dit punt vanuit het toegankelijkheids-perspectief een wettelijke regeling gewenst kunnen zijn. Een dergelijke regeling zou dan gebruiksvoorwaarden dienen te bevatten die verder reiken dan die welke uitgevers middels een licentie bereid zijn toe te staan.

3.6.6 Het sui generisregime

In tegenstelling tot in de eerdere paragrafen toetsen wij bij de analyse van het sui generis systeem niet aan de hand van contractuele bepalingen, daar deze op het moment van schrijven nog niet voorhanden zijn.

3.6.7 Het sui generisrecht en raadpleging ter plaatse

Binnen bibliotheken worden velerlei databanken in elektronische vorm voor raadpleging beschikbaar gesteld. Als voorbeelden kunnen de volgende genoemd worden: CD-ROMs, OPmaat, databanken die via file- of document servers ter beschikking worden gesteld en via het Internet vrijelijk toegankelijke databanken.

Vanuit dogmatisch perspectief worden de verschillende vormen van (aanbod tot) raadpleging hier getoetst aan het hergebruiksrecht en het opvragingsrecht.

De bibliotheek die haar elektronische collectie of databanken die daarvan deel uitmaken voor raadpleging ter plaatse aan het publiek ter beschikking stelt zal daarmee - dogmatisch gezien - een hergebruikshandeling verrichten. De definitie van hergebruik lijkt daartoe aanleiding te geven; zij spreekt van 'aan het publiek ter beschikking stellen' (art.1 lid 1 sub d Databankenwet). De vervolgvraag is of dit hergebruik ook substantieel is. Misschien zou men kunnen verdedigen dat de enkele raadpleegmogelijkheid dusdanig onschuldig is, dat zij als kwalitatief niet-substantieel heeft te gelden. Met het oog op de maatschappelijke functie van de bibliotheek in de toegankelijkheid van informatie is een dergelijke interpretatie wenselijk.

¹¹⁹ De universiteitsbibliotheken van Wageningen, Utrecht en Tilburg doen aan dit experiment mee. De andere Nederlandse bibliotheken niet omdat deze nog niet tot overeenstemming zijn gekomen met Elsevier en Kluwer en geen elektronisch materiaal van deze uitgevers kunnen aanbieden.

De universiteitsbibliotheek in het databankenrecht

De bibliotheek stelt haar elektronische collectie ter beschikking van bibliotheekbezoekers. Dit kunnen alle bezoekers zijn (incl. walk-in users) of slechts geautoriseerde gebruikers, in welk geval de informatie in het algemeen 'achter een password' staat. Is ook in het laatste geval sprake van een publiek? Enerzijds vanwege het feit dat het databankenrecht nog onvoldoende is ontwikkeld om concrete uitspraken over de gehanteerde begrippen te doen en anderzijds gezien de parallellen met het openbaarmakingsrecht, ligt het voor de hand aansluiting te zoeken bij het auteursrechtelijk criterium van de vrienden-, familie- of daarmee gelijk te stellen kring.¹²⁰ Het geheel van geautoriseerde gebruikers overstijgt deze kring, zodat er inderdaad een publiek is.

Bibliotheekgebruikers zullen in het algemeen ten behoeve van het zichtbaar maken van elektronische informatie op een monitor in de bibliotheek een (tijdelijke) elektronische kopie doen ontstaan in het interne geheugen van de computer waaraan zij werken. Blijkens Overweging 44 bij de richtlijn is zelfs de 'overbrenging op een andere drager' ten behoeve van het in beeld brengen onderworpen aan het toestemmingsvereiste, indien tenminste een substantieel deel van de databank wordt 'overgebracht'. Mocht het raadplegen van databanken in een bibliotheek inderdaad het kopiëren van een substantieel deel meebrengen,¹²¹ dan zal dit vanuit dogmatisch perspectief als een opvraging hebben te gelden waarvoor in beginsel toestemming van de rechthebbende moet worden verkregen; in de praktijk zou dit betekenen dat de bibliotheek een licentiecontract sluit met de betreffende rechthebbende.¹²² In het algemeen zal de raadpleging van een databank echter niet het 'overbrengen' van substantiële delen vergen. Mede gezien dit feit lijkt de bibliotheekgebruiker doorgaans met een raadpleging niet iets te doen dat relevant is onder het sui generis recht.

Wat is de positie van de bibliotheek vanuit materieel perspectief? In de brief van de Minister van Justitie en de Staatsecretaris van OC&W over Auteursrecht, naburige rechten en nieuwe media wordt opgemerkt:¹²³

'Het door een bezoeker van de bibliotheek of een docent of student op de universiteit waarnemen of raadplegen van in de bibliotheek beschikbaar digitaal vastgelegd mate-

120 Ook in de Memorie van Toelichting bij de Databankenwet wordt gewezen op de parallel tussen het hergebruiksrecht en het openbaarmakingsrecht: Kamerstukken II 1997/98, 26108, nr. 3, p. 9 (MvT).

121 Wetenschappelijke analyses kunnen substantiële opvragingen nodig maken.

122 De bibliotheekgebruiker kan zich slechts als 'rechtmatig gebruiker' beroepen op de beperkingen van het sui generis recht. Van deze beperkingen komt alleen de beperking ten behoeve van onderwijs of wetenschappelijk onderzoek in art. 5 aanhef en sub b Databankenwet in aanmerking. De algemenere beperking van art. 3 helpt niet want zij heeft slechts betrekking op niet-substantiële delen.

123 Kamerstukken II 1998/99, 26538, nr. 1, p.6.

Juridische implicaties onder het databankenrecht

riaal moet vrij blijven. Het beschikbaar stellen van dat materiaal in netwerken binnen de bibliotheek, onderzoeksinstelling en andere publiek toegankelijke instellingen in het algemeen moet onderwerp van afspraken kunnen zijn.'

Hoewel de betreffende brief niet rechtstreeks betrekking heeft op het sui generis recht, lijkt de gekozen benadering ook voor het sui generis recht van belang. Het is - zeker vanuit het perspectief van toegankelijkheid van informatie - weinig zinvol voor het sui generisrecht een wezenlijk andere benadering te kiezen dan in het auteursrecht of bij de naburige rechten het geval is. In de praktijk zal een bibliotheek met rechthebbenden afspraken willen maken over de - ter plekke - on-line beschikbaarheid van databanken. In dergelijke afspraken wordt bij voorkeur alles meegenomen: zowel het voor hergebruik beschikbaar stellen door de bibliotheek als het opvragen door gebruikers. De ervaring van de KUB-bibliotheek met betrekking tot auteursrecht is dat rechthebbenden wel bereid lijken aan dergelijke contracten mee te werken, zij het soms op experimentele basis. Een niet onbelangrijke restvraag lijkt te zijn welke mogelijkheden tot raadpleging er voor - niet geautoriseerde - walk-in users zijn. Zij vallen niet altijd onder de licentiecontracten die afgesloten worden. Voor hen is het van belang dat eventueel wettelijk wordt voorzien een - niet wegcontracteerbare - raadpleegmogelijkheid. De dwang van de richtlijn lijkt de wetgever hier echter weinig ruimte te laten.

3.6.8 Het sui generisrecht en gebruik ter plaatse

Bibliotheekgebruikers kunnen binnen een bibliotheek on-line over velerlei soorten databanken beschikken: informatie van CD-ROM's en CDi's, informatie van file/documentservers, informatie waartoe de bibliotheek op basis van een contract toegang verleent (OPmaat-netwerk, Lexis/Nexis) en algemeen toegankelijke Internet-databanken. In het algemeen willen bibliotheekgebruikers niet volstaan met het enkele waarnemen of raadplegen van de informatie van hun gading, maar willen zij haar ook kunnen afdrukken op papier of informatie in digitale vorm kunnen vastleggen op een drager.

Ten aanzien van hergebruik kan opgemerkt worden dat het raadplegen van informatie en het printen of downloaden van informatie gemeen hebben dat er een beschikbaarstelling aan ten grondslag ligt. Voor de algemene aspecten over beschikbaarstelling kan hier daarom verwezen worden naar hetgeen hiervoor is gezegd. Het is echter duidelijk dat de faciliteiten die in deze paragraaf aan de orde komen een gebruikintensivering ten opzichte van het enkele waarnemen en raadplegen meebrengen. Dat leidt in dogmatisch opzicht niet tot een ander oordeel. Het beschikbaarstellen van lokaal opgeslagen informatie of op basis van

De universiteitsbibliotheek in het databankenrecht

een contract tot elders opgeslagen informatie is een vorm van hergebruik. Het verschaffen van algemene Internet-toegang kan in het algemeen niet aangemerkt worden als hergebruik.

De essentie van opvragen is dat (een substantieel deel van) de inhoud van een databank op een andere drager wordt overgebracht. Zowel het downloaden als het uitprinten zijn vormen van overbrengen op een andere drager. De vraag is alleen nog of het ook geschikte middelen zijn om substantiële delen 'over te brengen'. Of een gebruiker daartoe in staat is zal afhangen van de technische mogelijkheden die hem ter beschikking staan. De beschikbaarheid van elektronische middelen zoals diskettstations, ZIP-drives¹²⁴, CD-branders etc. brengt het elektro-kopiëren van (substantiële delen van) de inhoud van databanken binnen het bereik van gebruikers. Het risico dat substantiële delen van databanken door gebruikers binnen bibliotheken worden geprint kan kleiner ingeschat worden. Een stapel prints is in het algemeen minder goed bruikbaar dan een databank in elektronische vorm (denk bijvoorbeeld aan de zoekmogelijkheden). Mogelijk zal het afdrukken ook uit kosten oogpunt minder aantrekkelijk zijn dan een elektronische kopie.

Indien we het voorgaande evalueren voor de bibliotheekomgeving, dan stellen we vast dat het gewenst is dat bibliotheken hun gebruikers de mogelijkheid tot printen en downloaden kunnen bieden. Ook de bibliotheekgebruiker moet kunnen profiteren van de mogelijkheden die de techniek biedt. Van rechthebbenden kan echter niet verlangd worden dat zij dit zonder meer vrij laten. De toetsing aan opvragen en hergebruiken geeft daartoe ook geen aanleiding. De economische impact van met name het downloaden in elektronische vorm kan voor rechthebbenden bedreigende vormen aannemen. In de praktijk zal dit betekenen dat bibliotheken licentie-overeenkomsten met rechthebbenden sluiten over het gebruik van elektronische databanken binnen de bibliotheek. Dit past binnen de 'traditie' om met betrekking tot elektronisch materiaal rechtstreeks met rechthebbenden te contracteren. Een collectieve oplossing - zoals bijvoorbeeld in het auteursrecht voor het fotokopiëren binnen bibliotheken - ligt minder voor de hand. De Databankenwet biedt daarvoor geen aanknopingspunten: zij kent bijvoorbeeld geen vergoedingsrechten.¹²⁵ Bovendien beschikken de bestaande auteursrechtenorganisaties (nog?) niet over de bevoegdheid om de belangen van rechthebbenden rond sui generis rechten te behartigen.

124 Het betreft hier een diskette-station waarin een diskette past waarop veel (gecomprimeerde) informatie kan worden opgeslagen. Kortom: het biedt belangrijke capaciteitsmogelijkheden.

125 Vergoedingsrechten zijn in het algemeen moeilijker te handhaven dan verbodsrechten. Een collectieve oplossing ligt daarom bij vergoedingsrechten meer in de rede.

Juridische implicaties onder het databankenrecht

De bibliotheekbezoeker die downloadt of print zal op grond van het door de bibliotheek afgesloten contract met de rechthebbenden als rechtmatige gebruiker in de zin van art. 3, 4 en 5 Databankenwet aangemerkt kunnen worden. Hij mag derhalve niet-substantiële delen downloaden en printen (art. 3 Databankenwet). Dit zou slechts anders zijn, indien de gebruiker daardoor in strijd met een normale exploitatie van de databank handelt of anderszins ongerechtvaardigde schade toebrengt aan de belangen van de producent (art. 4 Databankenwet). Daarvan zal in de context van de wetenschappelijke bibliotheek wellicht niet zo snel sprake zijn gezien de beperking van het opvragingsrecht ten behoeve van wetenschappelijk onderzoek in art. 5 aanhef en sub b Databankenwet. Indien de gebruiker de bron vermeldt en zich beperkt tot wat hij voor zijn niet-commerciële onderzoek nodig heeft, mag hij substantiële delen van de databank opvragen.¹²⁶

3.6.9 Het sui generisrecht en raadpleging op afstand

De digitale techniek is bij uitstek geschikt om vormen van raadpleging onafhankelijk te maken van de plaats waar de gebruiker zich bevindt. Bibliotheken zullen in toenemende mate hun primaire doelgroep de mogelijkheid willen bieden om van buiten in te bellen op on-line databanken.

Databanken die voor alle (geautoriseerde) bibliotheek gebruikers die dat wensen via een inbelpunt toegankelijk zijn, worden aan het publiek ter beschikking gesteld zoals de definitie van hergebruik in art. 1 Databankenwet dat formuleert. De geautoriseerde gebruikers vormen samen in het algemeen een publiek. Enige nadere betrachting verdient de vraag of het ook de bibliotheek is die als hergebruiker kan worden aangemerkt. Indien de bibliotheek de informatie op eigen servers heeft opgeslagen en vanaf die servers beschikbaar stelt is dat het geval. Zij treedt op als content-provider. Indien de bibliotheek toegang biedt tot elders opgeslagen informatie zal - zoals wij al eerder zagen - ze ons inziens niet steeds als hergebruiker aangemerkt kunnen worden. Dit is met name het geval als de bibliotheek louter access tot Internet biedt. Voor het opvragingsrecht geldt *mutatis mutandis* hetzelfde als voor opvragingen in het kader van raadpleging en gebruik ter plekke geldt.

¹²⁶ Art 5 aanhef Databankenwet stelt nog de eis dat de databank op enigerlei wijze aan het publiek ter beschikking is gesteld. Wij gaan er van uit dat met een beschikbaarstelling in een universiteitsbibliotheek aan die eis is voldaan.

3.6.10 Het sui generisrecht en gebruik op afstand

Zoals al eerder opgemerkt, betreft het bij gebruik op afstand document delivery diensten. Daarbij kan er zowel sprake zijn van levering van een papieren print (van informatie die bij de leverende bibliotheek in elektronische vorm aanwezig is) als van on-line levering van een document in elektronische vorm.

In het algemeen zal het aan het publiek beschikbaarstellen van databanken om daaruit - al dan niet in elektronische vorm - documenten te leveren als hergebruik aangemerkt kunnen worden. De hamvraag is net als bij 'papieren' document delivery of het hergebruik 'substantieel' is. We zagen dat uit het vonnis in de zaak KPN/XSO nog geen definitief antwoord kan worden afgeleid op de vraag hoe substantialiteit vastgesteld moet worden: heeft het hergebruik betrekking op de gehele databank of slechts op die delen die ingevolge een document delivery verzoek daadwerkelijk aan een gebruiker beschikbaar worden gesteld? De eerste optie brengt document delivery diensten van bibliotheken in een moeilijk parket. De andere optie biedt wel enig perspectief: omdat bibliotheken (electronic) document delivery bij wijze van dienstverlening (willen) aanbieden, zullen ze wellicht herhaald niet-substantiële delen opvragen. Zij voldoen daarmee echter aan de 'willekeurige' verzoeken van gebruikers. Indien (electronic) document delivery daarboven een marginaal verschijnsel blijft, is te verdedigen dat schade aan de rechtmatige belangen van producenten uitblijft en document delivery geen afbreuk doet aan een normale exploitatie.

Of de bibliotheek tevens substantiële opvragingen pleegt is twijfelachtig. Een enkel verzoek om informatie zal niet snel betrekking hebben op substantiële delen van de databank.

We hebben reeds vastgesteld dat vanuit het perspectief van de toegankelijkheid van informatie bibliotheken ook met betrekking tot databanken in elektronische vorm document delivery diensten zullen willen aanbieden. Gezien de dogmatische analyse (de bibliotheek is hergebruiker) en de - door rechthebbenden gevreesde - economische impact, zal het niet eenvoudig zijn om hierover met de rechthebbenden tot een vergelijk te komen. Indien onverhoopt zou blijken dat uitgevers en bibliotheken inderdaad niet tot overeenstemming kunnen komen, menen wij - zoals bij de auteursrechtelijke analyse reeds is opgemerkt - dat een wettelijke regeling overwogen dient te worden. Hierbij speelt tevens de overweging dat het vanuit het perspectief van toegankelijkheid van informatie weinig zinvol is voor het sui generisrecht een wezenlijk andere benadering te kiezen dan ten aanzien van het auteursrecht voorgestaan wordt.

3.7 Ontsluiten van de collectie

Ontsluiten is het verzamelen of voortbrengen en beschikbaarstellen van metadata. De metadata brengen bibliografische gegevens over primaire informatie in verband met de fysieke of logische vindplaatsen ervan. We onderzoeken in deze paragraaf de ontsluiting van traditionele collecties en van elektronische collecties op auteursrechtelijke en sui generisrechtelijke relevantie. De bibliotheek produceert daartoe veelal ontsluitingsdatabanken.

3.7.1 De papieren collectie

Traditionele papieren collecties worden doorgaans niet meer door middel van papieren catalogi ontsloten, maar via een on-line systeem. Bekend is in dit verband met name de Gemeenschappelijk Geautomatiseerd Catalogussysteem - GGC (het centrale catalogiseersysteem, en de daarvan afgeleide lokale publieks-catalogi) en de daarmee verbonden Nederlandse Centrale Catalogus (NCC), die is verbonden met het Interbibliothecair Leensysteem. De GGC is een werkdata-base voor bibliotheekmedewerkers, de NCC is een publieksvoorziening. We beperken onze bespreking derhalve tot catalogi in elektronische vorm.

Het produceren van ontsluitingsdatabanken

Bij de vorming van catalogi wordt van derden afkomstige informatie gebruikt, zoals titels en abstracts. In hoeverre dient een bibliotheek rekening te houden met de eventuele rechten van derden op die informatie?

Rechten op de op te nemen informatie

Het vormen van catalogi maakt het - zoals gezegd - nodig bepaalde informatie uit en over werken in de catalogus op te nemen. Dit leidt tot twee vragen: rusten op de op te nemen informatie rechten van anderen en zoja, bestrijken deze rechten ook de ontsluitingstaken van een bibliotheek? De informatie waarbij een bibliotheek het meest bedacht dient te zijn op de rechten van derden, zijn de titels van werken, de pseudoniemen waaronder auteurs schrijven en de abstracts.

Rechten op titels, pseudoniemen en abstracts

De geringe lengte van titels en pseudoniemen zal het doorgaans moeilijk maken om hen een eigen, persoonlijk karakter mee te geven in de zin van het auteursrecht. Alhoewel auteursrechtelijke bescherming van titels van boeken en pseu-

doniemen niet geheel is uit te sluiten¹²⁷, menen bepaalde schrijvers dat de bekende uitspraak van de Cour de Cassation van 30 oktober 1987 in de zaak Microfor-Le Monde naar de Nederlandse situatie is door te trekken.¹²⁸ Hierin werd het overnemen van titels uit het dagblad Le Monde niet als inbreukmakend aangemerkt. Abstracts komen door hun grotere lengte in het algemeen eerder in aanmerking voor auteursrechtelijke bescherming.

De verhouding tussen rechten van derden en opnemings in een catalogus

Dient opnemings van 'beschermd' materiaal in een catalogus relevant geacht te worden in verband met de rechten die derden op dit materiaal hebben? Het gebruik van titels etc. in catalogi heeft in het algemeen geen - negatieve - economische betekenis voor de exploitatie van het betreffende werk. Bovendien is de opnemings van titels en dergelijke in catalogi noodzakelijk om informatie te ontsluiten voor het publiek. Opnemings van dergelijke gegevens in catalogi dient ons inziens dan ook vrij te zijn. De commissie Auteursrecht doet een aanbeveling van gelijkaardige strekking in haar Advies over auteursrecht, naburige rechten en nieuwe media.¹²⁹ De Minister van Justitie en de Staatsecretaris van OC&W lijken deze aanbeveling wel te willen volgen.¹³⁰ Een probleem zou kunnen ontstaan, indien een bibliotheek ontsluitingsinformatie betreft uit een databank, waarop een ander (een uitgever) het sui generis recht heeft. In dat geval zou wel eens kunnen blijken dat een bibliotheek substantiële delen van een databank opvraagt. De Databankenwet voorziet echter niet in een beperking van het opvragingsrecht ten behoeve van 'catalogiserende' bibliotheken. Bovendien is het de vraag of de Databankenrichtlijn een dergelijke beperking zou toelaten, gezien het limitatieve karakter van de opsomming van de uitzonderingen op het sui generis recht in art. 9 van de richtlijn. Gegeven deze stand van zaken zal een bibliotheek die op grote schaal bibliografische gegevens wil overnemen uit een (commerciële) databank daarover overeenstemming moeten bereiken met de rechthebbende op de databank(inhoud). Mogelijkerwijze is deze situatie minder problematisch dan ze lijkt. Omdat een databank de bibliografische gegevens van een groot aantal werken bevat, zal slechts van een beperkt aantal rechthebbenden toestemming behoeven te worden verkregen.

127 Zie de rechtspraak genoemd in J.H. Spoor en D.W.F. Verkade, *Auteursrecht*, Deventer: Kluwer 1993, p.108-109, noot 240.

128 Cour de Cassation, 30 oktober 1987³⁴ (Microfor, Inc./Le Monde), Recueil Dalloz Sirey, 1988, 2e Cahier – Jurisprudence, p. 21-28.

129 Advies Cie Auteursrecht, p.35 (par. 3.5.1.6).

130 Kamerstukken II 1998/99, 26538, nr. 1, p.6: 'Het auteursrecht en de naburige rechten mogen geen belemmering vormen voor het registreren en catalogiseren van collecties.'

Auteursrechtelijke bescherming van ontsluitingsdatabanken

Een ontsluitingsdatabank (catalogus) kan theoretisch, ruwweg aan de volgende drie aspecten auteursrechtelijke bescherming ontleen: (1) de keuze van de op te nemen boeken en tijdschriften, (2) de per boek of tijdschrift op te nemen gegevens en (3) de rangschikking of presentatie van de gegevens in de userinterface¹³¹.

Ad (1) De selectie van de boeken en tijdschriften waarvan de gegevens in de catalogus worden opgenomen hangt uiteraard nauw samen met de selectie die in het kader van de collectievorming plaatsvindt. We zagen hiervoor dat keuzen die in het kader van de collectievorming worden gemaakt grotendeels op functionele overwegingen berusten en weinig ruimte laten voor het aanleggen van criteria die getuigen van een eigen intellectuele schepping. Gezien het feit dat de selectie ten behoeve van de catalogus de collectievorming 'volgt' zal een catalogus aan de selectie van haar elementen niet licht auteursrechtelijke bescherming kunnen ontleen.

Ad (2) De keuze van de per boek of tijdschrift op te nemen gegevens biedt meer perspectief voor auteursrechtelijke bescherming. Natuurlijk wordt ook hier opnemering van bepaalde gegevens 'gedicteerd' door de functionele eisen die aan een catalogus worden gesteld. Hierbij is met name te denken aan gegevens als titels, auteursnamen, aanduidingen van de uitgever, jaar van uitgave, ISBN en ISSN nummers, aanduidingen van vindplaatsen in de bibliotheek, zoals 'systematische codes' etc. Sommige andere gegevens lenen zich daarentegen wel voor het inbrengen een zeker eigen, persoonlijk karakter. Hierbij valt met name te denken aan trefwoorden en abstracts. Het toekennen van trefwoorden laat binnen de grenzen die de functionaliteit van een catalogus stelt (de gekozen trefwoorden moeten een bruikbare aanwijzing geven over het onderwerp van boek of tijdschriftartikel) ruimte voor een eigen keuze van de preciese bewoordingen.¹³² Voor abstracts geldt dit in versterkte mate. Door hun grotere omvang nemen de mogelijkheden voor een eigen inbreng toe. Ten overvloede zij opgemerkt dat een bibliotheek langs deze weg alleen rechten op de catalogus verkrijgt indien zij de trefwoorden en abstracts zelf 'produceert'. Worden zij van derden (uitgevers) betrokken dan zal hieruit in het algemeen geen recht op de catalogus als zodanig ontstaan.

131 Op grond van een auteursrecht op software kan ook het Database Management System of de technische structuur van de gegevensopslag beschermd zijn. Wij laten deze meer technische aspecten hier buiten beschouwing, omdat zij ver afstaan van de kerntaken van een bibliotheek.

132 Vergelijk in dit verband de zaak Vermande/Bojkovski: Bojkovski heeft in de aanloop tot de procedure eigener beweging de trefwoorden die Vermande in haar VNW-CD aan wetsartikelen heeft toegekend en die hij (Bojkovski) op zijn website had overgenomen, verwijderd.

Ad (3) Omdat het hier om vormgeving gaat leent zich de presentatie en rangschikking goed voor de inbreng van een eigen, persoonlijk karakter. Wel dient opgemerkt te worden dat dit geen bescherming van de eigenlijke databank inhoudt. Men zou de databank ook gemakkelijk via een nieuw ontwikkelde userinterface beschikbaar kunnen stellen. Niettemin kan een userinterface wel grote waarde vertegenwoordigen indien gebruikers vertrouwd zijn geraakt met een bepaalde userinterface.¹³³

Sui generis rechtelijke bescherming van ontsluitingsdatabanken

Kan de ontsluitingsdatabank (catalogus) als databank worden aangemerkt? Daartoe moet getoetst worden aan de drie voorwaarden die we reeds aan het begin van dit hoofdstuk tegenkwamen: zelfstandigheid, een methodische of systematische ordening en afzonderlijke toegankelijkheid. De 'bibliografische' gegevens over boeken en tijdschriften zijn zelfstandige elementen. Van de elementen hoeft niet in een bepaalde volgorde kennis genomen te worden en zij hebben als losstaande items betekenis voor de gebruiker. De aard van de catalogus - het is een ontsluitingsinstrument - brengt ipso facto mee dat aan de ordening van de bibliografische gegevens hoge eisen worden gesteld, en van een systematische of methodische ordening gesproken kan worden. Tenslotte kunnen gebruikers van afzonderlijke items, de diverse bibliografische gegevens, kennis nemen. Of deze gegevens ook steeds als afzonderlijk item aan de gebruiker gepresenteerd worden hangt af van de rangschikking, presentatie of inrichting van de catalogus en de wijze waarop een gebruiker deze doorzoekt.

Een substantiële investering?

Ten behoeve van het produceren van een catalogus dient een grote hoeveelheid gegevens bijeengebracht te worden. Voor een typisch item als een boek kan men denken aan: titel, jaar van uitgave, auteur(s), basiscode/onderwerpscode, trefwoorden, uitgever, annotatie, de reeks waarin het boek verschenen is, het ISBN nummer, de omvang, de afmetingen, de vindplaats in de bibliotheek en soms ook een abstract. Doorgaans hebben bibliotheken mensen in dienst voor wie het verzamelen en verifiëren van deze gegevens hun hele, dan wel een groot deel van hun takenpakket uitmaakt. Gezien de hoeveelheid werk die in het samenstellen van een catalogus gaat zitten, kan in het algemeen gesproken worden van een substantiële investering in het verzamelen en verifiëren van bibliografische gegevens. Een catalogus is derhalve vatbaar voor bescherming onder het sui generis recht.

133 In de VS is er een tendens in de rechtspraak om 'look and feel' bescherming van software te beperken. Dit heeft te maken met de mededingingsrechtelijke consequenties van copyright bescherming van (deze aspecten van) de software.

Wie is rechthebbende?

Een bibliotheek die in eigen beheer een catalogus samenstelt van haar collectie zal doorgaans zelf als producent (en eventueel auteursrechthebbende) aangemerkt kunnen worden.¹³⁴ In de Nederlandse praktijk blijkt echter een systeem van gezamenlijk catalogiseren te zijn ontstaan. De KB en enkele universiteitsbibliotheken hebben daartoe in 1969 Pica opgericht. Pica beheert het Gemeenschappelijk Geautomatiseerd Catalogussysteem (GGC), i.e. een databank met de bibliografische gegevens en bezitsgegevens van de collecties van de aangesloten bibliotheken.¹³⁵ De GGC is ontstaan uit enkele bestaande bibliografieën en wordt up-to-date gehouden door de aangesloten bibliotheken. Zij voeren de bibliografische gegevens van hun aanwinsten on-line in. Pica vult de door de bibliotheken ingevoerde gegevens aan met enkele andere gegevens. De inhoudelijke controle wordt verricht door de verschillende hoofden van de catalogiseerbureaus van de universiteiten en van de Koninklijke Bibliotheek. Het gebruikte Database Management System en de userinterfaces zijn door Pica zelf ontwikkeld. Over de vraag of Pica, gezien de taken die het uitvoert met betrekking tot de GGC, als producent aangemerkt kan worden, verschillende de meningen. Alhoewel Pica investeert in het deels verzamelen (aanvullingen) en presenteren (userinterface) van de gegevens, verrichten ook de bibliotheken activiteiten die een substantiële inspanning vereisen. Zoals hierboven opgemerkt, verricht Pica geen inhoudelijke controle, maar vindt verificatie plaats door de hoofden van de universitaire catalogiseerbureaus. Ook de gegevens zelf worden voornamelijk door de bibliotheken vervaardigd en aangeleverd. Neemt men zowel de activiteiten van Pica als de voornoemde activiteiten die door de deelnemende bibliotheken worden verricht in betracht dan lijkt ons inziens een mede-producentschap van Pica en de aangesloten instellingen het meest geïndiceerd. Pica en de aangesloten instellingen verrichten allen substantiële inspanningen om tot een gemeenschappelijk resultaat (de GCC) te komen en in de resulterende databank zijn de afzonderlijke bijdragen nauwelijks zinvol van elkaar te scheiden.¹³⁶ Onduidelijk is echter of de figuur van het mede-producentschap in het sui generis recht bestaat. Anders dan de Auteurswet - die wel een bepaling (art. 26 Aw) bevat over het gemeenschappelijk auteursrecht - wijden de Data-

134 Op de vraag of in de verhouding tussen de bibliotheek en degenen die in haar dienst de daadwerkelijke catalogiseringswerkzaamheden uitvoeren, de laatsten wellicht ook rechten toekomen, wordt hier niet ingegaan.

135 De 'bekende' Nederlandse Centrale Catalogus (NCC) is een deelbestand van de GGC.

136 In het auteursrecht is de (on)scheidbaarheid van de afzonderlijke bijdragen het belangrijkste criterium om een gemeenschappelijk werk aan te nemen. Zie HR 25 maart 1949 NJ 1950, 643, m.nt. D.J.V. en J.H. Spoor en D.W.F. Verkade, *Auteursrecht*, Deventer: Kluwer 1993, nr. 24.

bankrichtlijn en de Databankenwet geen bepaling aan zoiets als het 'gemeenschappelijke sui generis recht'. Soms wordt uit art. 7 van de richtlijn - sprekend over 'de' fabrikant - afgeleid dat er maar een producent kan zijn.¹³⁷ Ons inziens is dit tekstuele argument niet doorslaggevend; de Auteurswet spreekt immers in artikel 1 ook van 'den' maker om vervolgens in art. 26 (in 1912: art. 24) Aw toch over het gemeenschappelijk auteursrecht te spreken. In andere situaties - dan de gezamenlijke inspanning - zal de figuur van het gemeenschappelijk sui generis recht sowieso onontkoombaar zijn; men hoeft slechts te denken aan de erfopvolging door meerdere personen. Tenslotte brengt de strekking van het sui generis-recht (investeringsbescherming) mee dat zij die op voet van gelijkwaardigheid samen investeringen plegen om tot een gezamenlijk resultaat te komen, ook op voet van gelijkheid bescherming verdienen.

Het beschikbaarstellen van ontsluitingsdatabanken

Catalogi worden voor raadpleging beschikbaar gesteld in de voor het publiek toegankelijke ruimten van de bibliotheek. Daarnaast worden de catalogi doorgaans ook via het Internet ter beschikking van het grote publiek gesteld. Behalve de mogelijkheid tot raadpleging wordt vaak ook de mogelijkheid geboden om de bibliografische informatie te printen. Dit laatste betekent een gebruikintensivering ten opzichte van het enkele raadplegen. Indien informatie beschikbaar wordt gesteld waarop derden rechten hebben (titels, abstracts), is het de vraag of hiervoor toestemming moet worden verkregen. Men zou hiervan kunnen stellen dat er geen sprake is van een primaire exploitatie, zodat de beschikbaarstelling van catalogi vrijgelaten zou moeten worden.¹³⁸ De richtlijn noch de Databankenwet voorzien echter in deze - ons inziens wenselijke - beperking ten behoeve van bibliotheken.

3.7.2 De virtuele collectie

Een blik op de te ontsluiten elektronische informatie leert dat deze tamelijk heterogeen van karakter is. Het kan gaan om gelicentieerde informatie die lokaal opgeslagen wordt (CD-ROMs bijvoorbeeld) of waartoe op afstand toegang wordt verleend (OPmaat of eventueel digitale bronnen in andere bibliotheken).

137 A.A. Quaedvlieg, De producent van de databank, *B/E* 16 december 1998, p.406. In dit artikel gaat schrijver in op de verhouding tussen de databankproducent en diens toeleverancier en de verhouding tussen de databankproducent en diens opdrachtgever.

138 Zo ook de Cie Auteursrecht in haar Advies over auteursrecht, naburige rechten en nieuwe media (p.35). Mogelijk terughoudender zijn de Minister van justitie en de staatssecretaris van OC&W in hun brief over dit advies. Zij noemen slechts het registreren en catalogiseren van collecties als activiteiten die niet door het auteursrecht en de naburige rechten mogen worden belemmerd.

Juridische implicaties onder het databankenrecht

Het kan ook gaan om vrijelijk beschikbare informatie zoals de informatie die beschikbaar wordt gesteld via het Internet. In de KUB bibliotheek wordt er naar gestreefd om de elektronische bronnen zoveel mogelijk via 1 userinterface beschikbaar te stellen. Daarvoor wordt gebruik gemaakt van WWW-techniek. Voor de gebruiker zijn de verschillende bronnen via hyperlinks te bereiken. Door het gebruik van hyperlinks convergeren de onderscheiden taken van een bibliotheek naar elkaar; collectievorming komt tot uitdrukking door het aanbrenge van een link. Het ontsluiten gebeurt door het geheel van hyperlinks zodanig te structureren dat de gebruiker er gemakkelijk zijn weg in vindt naar de relevante informatie.¹³⁹ Ook het informeren en onderwijzen van de gebruiker in het hanteren van de elektronische informatie hoort bij het ontsluiten. Het beschikbaarstellen van de primaire informatie gebeurt door on-line toegang te verlenen tot de primaire informatie, die soms lokaal is opgeslagen, maar soms ook op afstand.

Om kort te gaan, het ontsluiten van elektronische informatie hangt nauw samen met het bouwen van een uniforme userinterface voor ontsluiting van elektronische informatie. Voor deze paragraaf nemen we de situatie bij KUB-bibliotheek als uitgangspunt: via webtechnologie en hyperlinks wordt de elektronische informatie ontsloten.

De vorming van een ontsluitingsdatabank

Over de vraag of het aanbrenge van een hyperlink naar bepaalde informatie een openbaarmaking dan wel hergebruik van die informatie oplevert, bestaat discussie.¹⁴⁰ Wij zien een link in beginsel slechts als een verwijzing naar informatie die door een ander openbaar is gemaakt dan wel is hergebruikt. Van een zelfstandige openbaarmaking dan wel hergebruik door de legger van de link is ons inziens geen sprake. Niettemin kan het opnemen van bibliografische informatie (een titel of abstract waarop het auteursrecht van een ander rust) over het document waarnaar de hyperlink verwijst, wel relevant zijn. De opneming in de

139 Voor het ontsluiten van informatie via een website, zie: R. de Vries, 'Het toegankelijker maken van websites. Drie benaderingen en een praktijkvoorbeeld', *Informatie Professional* 1998/6, p.16.

140 Zie bijvoorbeeld: P.B. Hugenholtz, Het Internet: het auteursrecht voorbij? in: Handelingen NJV 1998-I, *Recht en Internet*, Deventer: Tjeenk Willink 1998, p.212. Voorts: Rb Den Haag 9 juni 1999, rolnr. 96/1048: Een service-provider (!) handelt onder omstandigheden onrechtmatig door een op zijn systeem aanwezige hyperlink naar een auteursrechtelijk beschermd werk niet te verwijderen. Daarbij kende de rechtbank belang toe aan het feit dat de provider voor het aanwezig (!) hebben van de link geen toestemming heeft verkregen, en bij het activeren van de link verveelvoudigingen van het beschermde werk ontstaan.

De universiteitsbibliotheek in het databankenrecht

website zal doorgaans een verveelvoudiging - en als gegevens uit een databank worden overgenomen - een opvraging opleveren.

Verhouding tussen de rechten van anderen en opnemings

Zoals wij reeds zagen kunnen titels, pseudoniemen of abstracts beschermd zijn. Betekent dit dat een bibliotheek voor opnemings steeds toestemming moet vragen aan de eventuele rechthebbenden? In lijn met wat hiervoor ten aanzien van de papieren omgeving betoogd is zouden wij dat niet willen aannemen. Ook het in het voorgaande genoemde probleem dat de Databankrichtlijn een beperking van het opvragingsrecht ten behoeve van catalogiserende bibliotheken niet toelaat lijkt hier onverminderd waar te zijn.

Bescherming van ontsluitingsdatabanken door het auteursrecht

In een elektronische omgeving spelen de grenzen van de eigen collectie veel minder een rol. Dit opent voor de bibliotheek als producent het perspectief om ontsluitingsinstrumenten te bouwen die niet een collectie als uitgangspunt hebben maar bijvoorbeeld een onderwerpsgebied. Men zou bijvoorbeeld een databank kunnen aanleggen met de - volgens een bepaald criterium te selecteren - wetenschappelijke publicaties over auteursrecht. De grotere vrijheid die de bibliothecaris hierdoor heeft in de keuze van te ontsluiten informatie opent perspectieven in het licht van het maken van eigen, oorspronkelijk keuzen in het selecteren van informatie. De mogelijkheden om een auteursrechtelijk te beschermen selectie te vormen nemen daardoor toe.

Bescherming van ontsluitingsdatabanken door het sui generis recht

Kan een website met hyperlinks (en bibliografische informatie) een databank zijn?¹⁴¹ Opnieuw moet daartoe getoetst worden aan de drie eerdergenoemde voorwaarden: zelfstandigheid, een methodische of systematische ordening en afzonderlijke toegankelijkheid. De afzonderlijke hyperlinks en daarbij behorende 'bibliografische' gegevens zijn zelfstandige elementen. Van de elementen hoeft niet in een bepaalde volgorde kennis genomen te worden en zij hebben als losstaande items betekenis voor de gebruiker. De aard van de website - het is een ontsluitingsinstrument - brengt ipso facto mee dat aan de ordening van de links hoge eisen worden gesteld, en van een systematische of methodische ordening gesproken kan worden. Dit betekent wel dat de omvang van de databank beperkt is tot een innerlijk consistente - i.e. geordende - eenheid, zoals bijvoor-

141 Inmiddels heeft het exact kopiëren van een collectie links de aandacht, nu diverse succesvolle webindexen (Internet.pagina.nl en Startpagina.nl) veel navolging op het Internet vinden en de makers van andere indexen niet alleen aansluiten bij het gehanteerde concept, maar ook de verzamelde links overnemen.

Juridische implicaties onder het databankenrecht

beeld de eigen ontsluitingswebsite. De links die op aan derden toebehorende webpagina's staan waarnaar vanaf de ontsluitingssite verwezen wordt vallen buiten de databank. Deze links zullen in het algemeen niet aan de eis van methodische of systematische ordening voldoen. Tenslotte kunnen gebruikers van afzonderlijke items - een combinatie van bibliografische informatie en een hyperlink - kennis nemen. Of deze items ook steeds als afzonderlijk item aan de gebruiker gepresenteerd wordt hangt af van de inrichting van de site en manier waarop een gebruiker de site doorzoekt (doorklikken via trefwoorden of met gebruikmaking van een search engine?)

Een substantiële investering

Het verzamelen van bibliografische gegevens over en verwijzingen naar elektronische bronnen, het verifiëren van hun actualiteit (werkt de link naar informatie op het Internet nog?) en het bouwen van een website die de links op een gebruiksvriendelijke manier toegankelijk maken vergt substantiële investering zodat dergelijke databanken of websites beschermd worden door een sui generis recht.

Wie is rechthebbende?

In het algemeen zal de bibliotheek rechthebbende zijn, hetzij als werkgever van de maker dan wel als producent van de databank.

Het beschikbaarstellen van ontsluitingsdatabanken

Het voor gebruik beschikbaarstellen van 'bibliografische' elektronische databanken zal in beginsel een openbaarmaking en hergebruik van die databanken opleveren. Indien de bibliotheek niet zelf de rechthebbende is, zal zij hiervoor in beginsel toestemming moeten verkrijgen.

Daarnaast kunnen er rechten rusten op de afzonderlijke elementen van een ontsluitingsdatabank. Voor gebruik van titels en abstracts waarop derden de rechten hebben moet in beginsel toestemming worden verkregen. Wij zouden ons echter ook heel goed een beperking van auteursrecht en sui generis recht kunnen voorstellen die bibliotheken de vrije hand geeft om titels en abstracts voor ontsluitingsdoeleinden te gebruiken. Zoals hierboven beargumenteerd, levert het beschikbaarstellen van links ons inziens niet een openbaarmaking - of eventueel hergebruik - van de verwezen informatie op.

3.8 Conclusie

Op basis van de analyse in dit hoofdstuk kunnen we ten aanzien van de drie hoofdtaken van de bibliotheek (collectievorming, beschikbaarstelling en ontsluiting) een aantal algemene bevindingen signaleren, die van belang zijn voor de in het volgende hoofdstuk te bespreken toekomstige positie van de bibliotheek.

Kijken we naar de collectievorming, dan stellen we vast dat in het verleden - in het papieren tijdperk - de nadruk lag op de aanschaf en verkrijging van exemplaren. Met de eenmalige betaling voor de aanschaf van een exemplaar werd als het ware het bibliotheekgebruik voor de toekomst afgekocht. Dit uitgangspunt is in de loop der tijd enigszins afgezwakt door de komst van het Leenrecht en de Reprovergoeding. In het elektronische tijdperk is de nadruk komen te liggen op het gebruik 'an sich'. De met uitgevers afgesloten licentieovereenkomsten bepalen de wijze en mate van gebruik, waarmee in tegenstelling tot het verleden de gebruiksiteit bepalend wordt voor het bedrag dat de bibliotheek moet gaan betalen.

De analyse inzake beschikbaarstelling laat zien dat een vergelijking van de elektronische situatie met de analoge een aantal markante verschillen oplevert. Allereerst zijn er in een elektronische omgeving geen collectieve oplossingen in traditionele zin meer voorhanden. Bibliotheken contracteren met afzonderlijke uitgevers over de gebruiksrechten. Bovendien is in het 'krachtenspel' het initiatief bij een andere partij komen te liggen. In een traditionele context was het de bibliotheek die handelde en de rechthebbende die 'achteraf' zijn recht maar moet zien te halen. In de elektronische omgeving worden eerst de rechten geregeld en dan pas gehandeld. Tenslotte stellen we vast dat het niet meer vanzelfsprekend is dat diensten die een bibliotheek wil aanbieden ook daadwerkelijk kunnen worden aangeboden. Rechthebbenden staan sommige diensten niet - zonder meer - toe, zoals electronic document delivery.

Met betrekking tot de ontsluitingstaak stellen we vast dat er - mede in het licht van hetgeen nu is bepaald in de Databankenwet - problemen kunnen ontstaan waar het het gebruik zonder toestemming van titels en abstracts ten behoeve van hun catalogiserings- en ontsluitingsdiensten betreft. Indien bibliotheken deze en andere verwijzende informatie niet vrij kunnen gebruiken ontstaan er belangrijke problemen bij het ordenen van het enorme elektronische informatieaanbod.¹⁴²

142 FOBIJ-JC, *Auteursrecht voor de digitale bibliotheek*, Den Haag 1997.

4. Toekomstige taken, bevoegdheden en privileges

4.1 Inleiding

Een belangrijke constatering die uit het voorgaande hoofdstuk valt af te leiden, is dat met betrekking tot elektronisch materiaal rechtstreeks met rechthebbenden wordt gecontracteerd. Collectieve oplossingen - zoals bijvoorbeeld in het auteursrecht voor het fotokopiëren binnen bibliotheken - liggen niet langer voor de hand. Daarbij kent de Databankenwet daarvoor geen aanknopingspunten en beschikken de bestaande auteursrechtenorganisaties niet over de bevoegdheid om de belangen van rechthebbenden rond sui generis rechten te behartigen. Kortom: de licentie-overeenkomsten die tussen de bibliotheken en de rechthebbenden worden gesloten bepalen het gebruik van elektronische collecties binnen de universiteitsbibliotheek.

Daarmee is het initiatief en de zeggenschap inzake de omgang met informatie en documenten in een elektronische omgeving niet langer bij de bibliotheek, maar bij de rechthebbenden komen te liggen. In feite zijn de laatstgenoemden het die nu de mate van toegankelijkheid van informatie bepalen, waarbij het overigens opvallend is dat de praktijk van het verleden, namelijk dat de juridische basis nauwelijks relevant lijkt te zijn voor het handelen van de bibliotheek, ook nu weer dominant is. Ditmaal lijkt dit aspect zich echter tegen de bibliotheek te keren: een blik op de met de KUB-bibliotheek afgesloten licentieovereenkomsten leert dat simpelweg wordt geconstateerd dat de bibliotheek in het kader van haar activiteiten een licentie dient af te sluiten en dat middels de betreffende licentie toestemming wordt verleend voor 'die en die openbaarmakingshandelingen'. Een kritisch juridische analyse of voor de diverse specifieke gebruiksvormen inderdaad toestemming is vereist, lijkt aan de overeenkomst echter niet ten grondslag te liggen. Wat dat betreft lijkt er nog geen gehoor gegeven aan de constatering van een uitgever dat de onzekerheid over de toepas-

Toekomstige taken, bevoegdheden en privileges

sing en ontwikkeling van het auteursrecht dwingt tot meer aandacht voor de overeenkomst waarin rechten en verplichtingen van uitgever en bibliotheek zijn geregeld.¹⁴³

Het lijkt er veelal op dat juist op het moment dat de bibliotheek zich genoodzaakt ziet tot het afsluiten van gebruikslicenties, de wetenschappelijke uitgevers zich ten doel te hebben gesteld een betere greep te krijgen op het gebruik en de exploitatie van de elektronische informatie in de digitale omgeving. Een blik op de licenties, welke de voorwaarden bevatten waaronder het elektronisch materiaal mag worden gebruikt (viewen, browsen, downloaden, printen), leert dat ze dit doel weerspiegelen. In de regel levert het een beeld op van beperkingen op de publieke functie van de bibliotheek, aangezien sterk de nadruk wordt gelegd op 'in tijd beperkte gebruiksrechten' voor alleen de 'geautoriseerde gebruikers'. Garanties voor toegang tot het materiaal na afloop van de licentie worden veelal niet gegeven, terwijl tijdschriften die de bibliotheek heeft verworven ook kunnen worden geraadpleegd nadat het desbetreffende abonnement is opgezegd. Sterker nog, soms worden digitale tijdsloten ingebouwd die het raadplegen printen etc. van de informatie na afloop van de licentieperiode feitelijk blokkeren.

We hebben in het voorgaande hoofdstuk vastgesteld dat het licentiebeleid er onder meer toe leidt dat externe bezoekers van de bibliotheek (walk-in users) veelal niet gerechtigd zijn elektronische tijdschriften in de bibliotheek te raadplegen, terwijl zij wel de mogelijkheid hebben gedrukte tijdschriften ter plekke te lezen en incidenteel kopieën van artikelen te maken. Tevens stelden we vast dat het gebruik van het elektronisch materiaal voor het interbibliothecaire leenverkeer in toenemende mate aan beperkingen en voorwaarden onderhevig is. Ironisch genoeg zal aldus de beschikbaarheid van elektronische informatie waar uitgevers de hand op weten te leggen achterblijven bij de beschikbaarheid van papieren informatie. De beschikbaarheid van elektronische informatie in het publieke domein is daarentegen juist weer veel groter dan die van papieren informatie.

We kunnen kortom concluderen dat in de informatiemaatschappij de universiteitsbibliotheek in de problemen komt omdat het haar taken niet goed meer kan vervullen. Meer algemeen blijkt opnieuw dat de toegankelijkheid van (in dit geval wetenschappelijke) informatie in toenemende mate door financiële factoren wordt bepaald. Aldus ontstaat een ons inziens onwenselijke situatie. Natuur-

143 Ekker, *Gebruikslicenties (universiteiten, bibliotheken)*, in: M. Haven, P. Keuchenius, G. Mom (red.), *Contracten en (multi)media*, Deventer 1999, p. 32.

lijk veronderstelt het belang van de toegankelijkheid van informatie niet dat uitgevers daarmee deze informatie ook gratis ter beschikking moeten stellen.¹⁴⁴ Maar van groot belang is wel dat collectievorming, beschikbaarstelling en ontsluiting primair door wetenschappelijke en niet door financiële overwegingen worden bepaald.

De vraag is vervolgens hoe hierin verandering is te brengen. Wij zien twee opties, die we beide nader toelichten. Daarbij geldt overigens dat de beide opties elkaar niet uitsluiten. Vooralsnog lijkt de eerste optie op korte termijn geen realistische weg. In de toekomst zou echter juist een combinatie van beide opties het meeste effect sorteren voor het verbeteren van de positie van de bibliotheek.

4.2 Optie 1. Aanpassing databankenwet: nieuwe privileges

Door de voornoemde ontwikkelingen alsmede de diverse prijsverhogingen die uitgevers de laatste jaren voor hun producten hebben doorgevoerd, is een situatie ontstaan waarin de positie van bibliotheken toe is aan een fundamentele herwaardering, waarbij ons inziens ook rechtspolitieke stellingnamen ten aanzien de positie van bibliotheken nodig zijn.

In feite zijn dergelijke keuzes over rechten op informatie van rechthebbenden, enerzijds, en rechten tot informatie van bibliotheken, anderzijds, nooit gemaakt. Alhoewel bibliotheken in auteursrechtelijk opzicht een alleszins bijzondere positie innemen, is deze positie voornamelijk gebaseerd op een traditioneel gegroeide praktijk. Opvallend is het - nagenoeg - ontbreken van een fundering van deze positie in wet of rechtspraak. In dit verband is het wellicht veelzeggend dat als het om bibliotheken gaat er gesproken wordt van (bibliotheek)privileges, en niet van 'beperkingen van een auteursrecht' of andere bevoordingen die doorgaans gehanteerd worden om uitdrukking te geven aan een hard recht. Ons inziens moeten bibliotheken ook in een elektronische omgeving vanwege hun speciale maatschappelijke taak, aanspraak kunnen maken op bijzondere regelingen, waarbij tevens vast staat dat dergelijke aanspraken niet dienen te gelden voor eventuele commerciële activiteiten van de bibliotheek. Een en ander houdt in dat het tijd is voor rechtspolitieke keuzes. Noch de bibliotheek (bang de onder het auteursrecht verworven positie te verliezen), noch de

¹⁴⁴ Overigens beseffen we dat indien wordt gekozen voor een systeem van vergoeding voor bepaalde gebruiksrechten, daarmee welhaast noodzakelijkerwijs het (problematische) instrument van de collectieve belangenorganisatie wordt binnengehaald.

Toekomstige taken, bevoegdheden en privileges

uitgevers (bang voor imago-verlies¹⁴⁵) zullen immers de stap naar de rechter wagen om de keuzes af te dwingen.¹⁴⁶

In dit licht willen we, ondanks het feit dat de dwang van de richtlijn de wetgever hiertoe weinig ruimte laat, maar dan wellicht met het oog op een toekomstige evaluatie, een tweetal belangen noemen dat ons inziens tot een rechtspolitieke keuze inzake aanpassing van het huidige databankenrecht regime noodzaakt.

1. Maatschappelijke en wetenschappelijke functie van bibliotheken

Zoals hiervoor opgemerkt, resulteert de huidige verhouding tussen bibliotheken en uitgevers in een situatie waarin bepaalde vormen van gebruik en bepaalde gebruikers buiten de boot (zullen) vallen. Zowel vanuit het oogpunt van wetenschappelijke vrijheid als vanuit het toegankelijkheidsperspectief (incl. het belang van het grote publiek om van bibliotheken gebruik te kunnen blijven maken) is deze situatie onwenselijk en zal voor de betreffende vormen van bibliotheekgebruik een dwingende wettelijke regeling serieus overwogen dienen te worden. Uitgangspunt hierbij dient te zijn dat de bibliotheek bepaalde gebruiksmogelijkheden (eventueel tegen een vast te stellen vergoeding) verkrijgt.

We noemen de volgende gebruiksvormen:

Walk-in users. Allereerst betreft het raadpleging door walk-in users. Het voorgaande hoofdstuk laat zien dat bij bibliotheken behoefte bestaat aan bruikbare faciliteiten met betrekking tot de omgang met informatie. Gezien de economische impact van de meest vergaande omgangsmogelijkheden (elektro-kopiëren), zullen hiervoor al snel licentie-overeenkomsten met uitgevers gesloten worden. Dergelijke contracten bestrijken doorgaans het volledige pakket: raadplegen, afdrucken en downloaden. Wie met lege handen lijken te blijven staan zijn de -niet-geautoriseerde - walk-in users. Zij vallen veelal niet onder de licentiecontracten die afgesloten worden. Praktisch betekent het veelal dat de elektronische informatie alleen achter een password wordt aangeboden. Om het bibliotheekgebruik niet tot een exclusieve aangelegenheid te laten verworden, maar de pu-

145 Zo zijn de document delivery diensten van de Technische Universiteit Delft aan onder meer Shell en Unilever de uitgever Elsevier al jaren een doorn in het oog. Alhoewel Elsevier juridisch sterk in de schoenen staat heeft het tot op heden geen procedure aangespannen.

146 Alhoewel in Duitsland inmiddels een uitspraak van het Bundesgerichtshof is waarin de juridische positie van document delivery aan de orde was (25 februari 1999, I ZR 118/96). De zaak werd aangespannen door de Borsenverein des Deutschen Buchhandels. Zie hierover: J.I. Krikke, Document Delivery: onderweg naar morgen, *Informatierecht/AMI* 1999, p. 121-127.

blieke functie te waarborgen, is het van belang dat voor walk-in use wordt voorzien in een - niet wegcontracteerbare - raadpleegmogelijkheid. Kortom, het raadplegen ter plekke - of dit nu gebeurt op een beeldscherm of op papier - behoort, binnen bepaalde grenzen of onder bepaalde voorwaarden (bijvoorbeeld het betalen van een redelijke vergoeding), vrij te zijn. Een andere optie is om - in lijn met hetgeen geldt ten aanzien van het openbaarmakingsrecht in het auteursrecht - het hergebruiksrecht normatief in te perken en wel in die zin dat een beschikbaarstelling door een bibliotheek voor raadpleging ter plekke niet onder het exclusieve hergebruiksrecht valt.

Toegang op afstand. Toegang op afstand voor bibliotheekgebruikers zal voor het functioneren van een bibliotheek een levensvoorwaarde worden. Indien uitgevers middels de licentievoorwaarden toegang op afstand niet toelaten dan wel een te hoge prijs daarvoor vragen, komt de doelstelling van de bibliotheek en meer in het algemeen de toegankelijkheid van informatie in gevaar. Ook op dit punt zouden in die situatie wettelijke beperkingen overwogen dienen te worden. Ten aanzien van de vraag waar bij gebruik op afstand de grenzen liggen tussen de belangen van de bibliotheek c.q. gebruikers enerzijds, en rechthebbenden (uitgevers) anderzijds, willen wij aanknopen bij de criteria van art. 9, tweede lid, Berner Conventie, te weten de verveelvoudiging doet geen afbreuk aan de normale exploitatie van het werk en de wettige belangen van de auteur worden niet op onrechtvaardige wijze geschaad (vgl. ook art. 4 Databankenwet). Deze criteria bieden ook de mogelijkheid de rechtmatigheid van vrij gebruik (al dan niet tegen vergoeding) te differentiëren naar de aard en functie van het gebruik en daarbij tevens recht te doen aan de mogelijkheden van de techniek (derhalve meer toe te staan dan het tegelijkertijd on-line raadplegen van niet meer dan één exemplaar).

Document delivery service. Vanuit het toegankelijkheidsperspectief is het gewenst dat ook ten aanzien van elektronische informatie vormen van document delivery mogelijk worden. Vooralsnog zullen bibliotheken en uitgevers aan de onderhandelingstafel moeten trachten tot afspraken hierover te komen. Als dat niet zou lukken dan wel de prijs te hoog zou zijn, zou paradoxaal genoeg de beschikbaarheid van elektronische informatie in dit opzicht achterblijven bij wat in een papieren omgeving mogelijk is.¹⁴⁷ Daarmee komt ook de wetenschappelijke vrijheid op de tocht te staan omdat bepaalde documenten niet langer voor wetenschappers beschikbaar zijn. Voor levering van incidentele documenten aan

147 Overigens stelde de directeur van het bibliotheek-consortium North-East VS, Hirshon, onlangs dat in een virtuele wereldbibliotheek het totale concept van IBL op de helling komt te staan omdat de transmissie van documenten volledig op basis van licenties zal plaatsvinden. Alhoewel een dergelijke virtuele wereldbibliotheek nog toekomstmuziek is, wordt in toenemende mate gewerkt aan concrete plannen voor dit concept.

Toekomstige taken, bevoegdheden en privileges

derden voor niet-commerciële doeleinden dient op dat moment een wettelijke regeling overwogen te worden.

Ontsluitingsdiensten. Van de bibliotheek mag - gezien haar functie van informatie-intermediair - verwacht worden dat ze ten behoeve van gebruikers (waaronder het grote publiek) ordening aanbrengt in het enorme informatieaanbod dat de informatiemaatschappij kenmerkt. Ten behoeve van deze catalogiserings- en ontsluitingsdiensten moet de bibliotheek zonder toestemming van rechthebbenden gebruik kunnen maken van titels en abstracts. Niet alleen titels- en auteursgegevens dienen vrij bruikbaar te zijn. Ook dienen bibliotheken andere verwijzende informatie te kunnen gebruiken om ordening aan te brengen in het grote digitale-informatieaanbod.

Archiefdoeleinden. In het belang van het conserveren van informatie, documenten en ander materiaal, is het van belang dat een beperking wordt geïntroduceerd op de exclusieve rechten ten behoeve van archiveringsdoeleinden.¹⁴⁸

2. Discrepanties tussen de intellectuele eigendomsrechten

In het voorgaande hebben we op diverse plaatsen discrepanties tussen het databankenrecht en het auteursrecht (en naburige rechten) vastgesteld. Afgezien van het feit dat deze discrepanties weinig fraai zijn uit een oogpunt van innerlijke samenhang tussen deze 'verwante' IE-rechten (genoemd kan in dit verband worden het gemeenschappelijke auteursrecht resp. databankenrecht), zijn er fundamentele redenen waarom zoveel mogelijk getracht dient te worden naar een eenvoudig IE-recht te streven.

Allereerst is aansluiting van het databankenrecht bij hetgeen in het auteursrecht geldt ten aanzien van de inhoud van exploitatierechten vanuit een oogpunt van transparantie van het intellectuele eigendomsrecht wenselijk. We noemen als voorbeeld de praktijk rond beschikbaarstelling voor raadpleging ter plekke. Deze heeft onder het auteursrecht nooit tot problemen aanleiding gegeven. Er is geen reden om voor het sui generis recht verandering te brengen in deze goed functionerende praktijk.

Ten tweede is het vanuit het perspectief van de toegankelijkheid van informatie weinig zinvol voor het sui generisrecht een wezenlijk andere benadering te kiezen dan in het auteursrecht of bij de naburige rechten het geval is. In de praktijk zal een bibliotheek met rechthebbenden afspraken willen maken over de - ter plekke - on-line beschikbaarheid van databanken. In dergelijke afspraken wordt bij voorkeur alles meegenomen: zowel het voor hergebruik beschikbaar stellen door de bibliotheek als het opvragen door gebruikers.

148 Zie meer in detail over de relatie tussen archivering en het auteursrecht: IVIR, *Auteursrechtelijke aspecten van preservering van elektronische documenten*, UvA 1998.

Kortom: ten behoeve van de transparantie/begrijpelijkheid van de IE-wetgeving dient de omvang van het sui generisrecht zo veel mogelijk aan te sluiten bij de beschermingsomvang die het auteursrecht biedt.

4.3 Optie 2. Nieuwe taken; de bibliotheek maakt een vuist

De tweede mogelijkheid voor de bibliotheek om haar taken ook in de informatiemaatschappij naar behoren te kunnen uitoefenen, ligt op haar eigen weg. We hebben hiervoor vastgesteld dat in de informatiemaatschappij de rollen omgedraaid blijken te zijn en het nu de rechthebbenden zijn die de dienst uitmaken. De bibliotheek is in een afhankelijke positie terecht gekomen. Juist in deze situatie zou de bibliotheek verandering moeten aanbrengen. Ze moet haar positie versterken en zich in feite onmisbaar proberen te maken. Betekent dit dat de bibliotheek 'producent' moet worden en de ontwikkelingen richting een producentperspectief gaan? Zoals we in de Inleiding reeds stelden dient juist deze vraag in de huidige discussie over de toekomstige rol van de universiteitsbibliotheek leidend te zijn. In onze ogen biedt de techniek de bibliotheek inderdaad nieuwe faciliteiten om ook in de huid van de producent te kruipen.

Bovendien, het zal duidelijk zijn dat waar de universiteitsbibliotheek als consument van informatie te maken krijgt met de sterke positie van de uitgevers, ze in haar rol als producent van collecties juist profijt heeft van de Databankenwet. We hebben immers vastgesteld dat deze Databankenwet een producent een nogal sterke positie geeft. We hebben in de voorgaande hoofdstukken tevens gezien dat bibliotheken in toenemende mate overgaan tot de ontwikkeling van eigen elektronische producten zoals databanken, elektronische tijdschriften en andere (vaak Internet-gerelateerde) elektronische diensten. Dit biedt meerdere voordelen.

Enerzijds maken bibliotheken zich hiermee minder afhankelijk van uitgevers waar het de afname van elektronische producten betreft. Zo liggen er belangrijke voordelen indien universiteitsbibliotheken in de toekomst een vinger in de pap hebben ten aanzien van de zeggenschap over de - mede dankzij hun inspanning van de grond gekomen - elektronische tijdschriften. Anderzijds vormt de exploitatie van deze producten een nieuwe bron van inkomsten. Zo is de bibliotheek van de KUB inmiddels door diverse kleine advocatenkantoren benaderd inzake de afname van de elektronische producten die ze heeft ontwikkeld.

Een tendens die de bibliotheek in dit verband tevens mogelijkheden biedt is die naar de samenleving-op-maat. De techniek stelt eindgebruikers in staat het gebruik van elektronische producten op hun eigen individuele wensen af te

Toekomstige taken, bevoegdheden en privileges

stemmen: in de toekomst kennen we waarschijnlijk een elektronisch tijdschrift dat op-maat voor de gebruiker wordt vervaardigd. In tegenstelling tot uitgevers staat de universiteitsbibliotheek dicht bij de wetenschappers/afnemers en zal ze aldus beter in staat zijn op deze tendens naar dienstverlening-op-maat in te springen.

Toch dient de bibliotheek er voor te waken dat ze zich niet volledig op het producentperspectief concentreert. Immers, de bibliotheek kan - gegeven haar specifieke maatschappelijke functie - niet op één lijn gesteld worden met leveranciers van informatiediensten. Een volledige gelijkschakeling van commerciële informatieleveranciers aan bibliotheken doet niet alleen geen recht aan de eigenheden van de bibliotheek, maar kan ook op gespannen voet komen te staan met het publiek belang. Zoals ook de Minister van Justitie opmerkte dienen de commerciële praktijken van de bibliotheken hun begrenzing te vinden in datgene dat noodzakelijkerwijs voortvloeit uit de behartiging van het publieke belang.¹⁴⁹

Dit betekent dat de universiteitsbibliotheek ook oog zal moeten hebben voor andere mogelijkheden om haar positie te verstevigen. We willen er hier vijf noemen, waarvan er drie zijn gericht op het beleid van de bibliotheken en twee betrekking hebben op taken van de universiteitsbibliotheek.

1. vormen van (internationale) consortia;
2. stimuleren dat wetenschappelijke auteurs hun rechten voorbehouden;
3. de ontsluitingsprestatie strategisch inzetten;
4. commerciële diensten verrichten (information broker en licentiemanagement);
5. archiefrol als strategisch instrument.

Ad 1. (Internationale) consortia

Centraal uitgangspunt van de tweede optie is dat universiteitsbibliotheken een vuist maken. Dat kunnen zij alleen doen, maar tesamen staan ze in sommige situaties natuurlijk veel sterker. Dit geldt primair voor de relatie met de uitgevers en meer specifiek de prijzen en voorwaarden voor het gebruik van materiaal. In feite kunnen uitgevers hun prijzen uitsluitend stellen bij de gratie van de afnemers, in dit geval de universiteitsbibliotheken. Desalniettemin heeft het al dan niet accepteren van bepaalde prijzen die de uitgevers stellen of het geven van

149 Kamerstukken II 1999/2000, 26538, nr. 2, p. 17-18.

een prijsadvies meer effect wanneer dit in een gezamenlijke actie gebeurt, dan wanneer een individuele universiteitsbibliotheek dit doet.

Inmiddels is zowel op nationaal als op internationaal niveau de ontwikkeling van samenwerkingsverbanden tussen (universiteits)bibliotheeken in volle gang, waarbij de bibliotheek van de KUB een actieve rol speelt. Enkele jaren geleden leidde de publicatie van de zogenaamde *Licensing Principles*, opgesteld door de Nederlandse en Duitse universiteitsbibliotheeken, tot de oprichting van de *International Coalition of Library Consortia* (ICOLC).¹⁵⁰ Hiernaast zijn op een internationaal niveau ook de de EBLIDA¹⁵¹ en ECUP¹⁵² actief. Deze laatste twee organisaties hebben na lange onderhandelingen met uitgevers een afspraak gemaakt inzake het preserveren van elektronisch materiaal waarbij tevens nadere gebruiksvoorwaarden werden overeengekomen (zie hierna bij ad 4). In Nederland werd in juli 1998 door het Nederlands Uitgeversverbond enerzijds en het IWI, als vertegenwoordiger van de universiteitsbibliotheeken, anderzijds een convenant getekend met uitgangspunten voor licenties inzake het elektronisch gebruik van documenten. Tevens werden afspraken gemaakt over een experiment met elektronisch interbibliothecair leenverkeer.¹⁵³ Minder harmonieus was de actie die de gezamenlijk universiteitsbibliotheeken in augustus 1999 tegen de uitgevers ondernamen tegen de alsmaar stijgende prijzen van tijdschriften.¹⁵⁴

Behalve dat bibliotheek-allianties sterker staan naar uitgeverijen, bieden de samenwerkingsverbanden tevens de mogelijkheid tot het uitwisselen van kennis inzake de ontwikkeling van alternatieve vormen van elektronisch publiceren, zoals het door de bibliotheken zelf uitgeven van elektronische tijdschriften en het opzetten van elektronische databanken.¹⁵⁵

Ad 2. Auteurs behouden hun rechten voor

Een blik op de huidige verhoudingen tussen wetenschappelijke auteurs en de uitgevers van hun wetenschappelijke output, leert dat de eerstgenoemde op grote schaal hun auteursrechten (en in de toekomst wellicht databankrechten als het ten behoeve van hun onderzoek gegenereerde informatiebestanden betreft) overdragen aan de uitgevers.¹⁵⁶ Dit leidt tot de paradoxale situatie dat bibliothe-

150 Zie: B.M. Allen, A. Hirschon, 'Hanging together to avoid hanging separately: opportunities for library consortia', *Information Technology and Libraries*, 17(1) 1998, p. 36-44.

151 European Bureau of Library, Information and Documentation Associations.

152 European Copyright User Platform.

153 Zie: <<http://www.surfbureau.nl/iwiconvenant.html>>.

154 Vgl. *NRC Handelsblad*, 2 augustus 1999.

155 Zie: B. Savenije, J. Gilbert, *Van de traditionele naar de virtuele bibliotheek*, Over grenzen. Traditie en vernieuwing in de wetenschappelijke bibliotheek, Amsterdam 1998, p. 54-55.

156 Zie ook: Uitgever beknot onderzoeker op Internet, *Automatisering Gids*, 22 oktober 1999, p. 19.

Toekomstige taken, bevoegdheden en privileges

ken vervolgens weer moeten betalen om de werken van medewerkers van de eigen instelling te kunnen gebruiken. In combinatie met de prijsstijgingen van tijdschriftabonnementen en het daarop annuleren van deze abonnementen door bibliotheken, maken we ons vervolgens ernstige zorgen over de wetenschappelijke vrijheid van diezelfde medewerkers.

Alhoewel het zeker geen afdoende oplossing is voor de problemen waarmee de bibliotheek in het elektronische tijdperk kampt, is een meer kritische instelling van de wetenschappelijke auteurs ten aanzien van het overdragen van hun rechten gewenst. De rol van de universiteitsbibliotheek hierbij is slechts marginaal, maar door het punt onder de aandacht van de diverse direct betrokkenen te brengen kan desalniettemin een zekere invloed worden uitgeoefend.¹⁵⁷ In direct contact met individuele medewerkers kan de bibliotheek deze tevens stimuleren hun rechten voor te behouden.¹⁵⁸

Ad 3. Ontsluitingsprestatie

Minder vanzelfsprekend voor de bibliotheek is de tweede mogelijkheid: het strategisch inzetten van haar ontsluitingsprestatie bij onderhandelingen met rechthebbenden over licentie-overeenkomsten.

In de informatiemaatschappij zal het ontsluiten van informatie steeds belangrijker worden. Daarbij zal een individuele uitgever er in toenemende mate belang bij hebben dat zijn product bij de bibliotheek 'in het assortiment zit', met andere woorden is opgenomen in de ontsluitingsinstrumenten van de bibliotheek. De verwachting is immers dat het aanbod van informatie en daarmee de concurrentie tussen uitgevers alleen maar zal toenemen. We wijzen in dit verband op de situatie die zal ontstaan op het moment dat het contract tussen de overheid en Kluwer inzake de publicatie van wettenbestanden afloopt. Kiest een bibliotheek voor de wettendatabank van Sdu waar via OPmaat direct de wetsgeschiedenis achter zit, of valt de keuze op de ADW-databank van Kluwer die wellicht via een package-deal in combinatie met andere abonnementen voordelig in de aanschaf is? In principe zou de bibliotheek de positie kunnen uitbuiten en in de onderhandelingen met een uitgever tevens voorwaarden inzake het gebruik van het elektronisch materiaal kunnen bedingen.

Toch is het de vraag of de bibliotheek de ontsluitingsprestatie 'zomaar' mag uitspelen. Immers, het is de taak van de universiteitsbibliotheek om vanuit het

157 Zie ook het in 1999 gelanceerde plan van het IWI om universiteiten met medewerkers overeen te laten komen dat de instelling een gratis gebruiksrecht krijgt op de publicaties van eigen medewerkers ten behoeve van onderzoek en onderwijs.

158 Wij gaan hier voorbij aan de recentelijk weer opgelaaide discussie over de vraag of de auteursrechten niet toe dienen te komen aan de universiteiten in plaats van aan haar medewerkers.

belang van de primaire processen (onderzoek en onderwijs) de gebruiker te voorzien van informatie: de gebruiker heeft vanuit een wetenschappelijk en maatschappelijk belang een recht op de optimale toegankelijkheid van informatie. Dit uitgangspunt strookt niet met een situatie waarin de gebruiker ten behoeve van zijn onderzoeks- en onderwijsactiviteiten uitsluitend die informatie ter beschikking staat, die de bibliotheek vanuit een strategische optiek het beste in huis kon halen. Bovendien wordt de praktische relevantie van deze mogelijkheid in de toekomst minder omdat ontsluiting in toenemende mate aan de bron zal plaatsvinden.

Ons inziens ligt de keuze voor het strategisch inzetten van de ontsluitingstaak derhalve niet voor de hand. Waar het het strategisch inzetten van de ontsluiting van informatie betreft, zal de bibliotheek het veeleer moeten gaan zoeken buiten haar traditionele doelgroep. Wij komen hiermee bij de derde mogelijkheid, de eerste van een serie mogelijke nieuwe taken voor de bibliotheek.

Ad 4. Commerciële diensten

Vanuit haar jarenlange functie bij de collectievorming, het beschikbaarstellen en het ontsluiten van informatie heeft de bibliotheek een enorme ervaring en deskundigheid opgebouwd. Deze deskundigheid strekt zich tevens uit tot aspecten als licentiemanagement. Tevens hebben de bibliotheken zoals we in hoofdstuk 2 vaststelden inmiddels eigen databanken opgebouwd.

De recente praktijk laat zien dat met name kleine organisaties (zoals advocatenkantoren) belangstelling hebben om van deze kennis en producten gebruik te maken. Veelal zijn deze organisaties niet in staat zelf een selectie en ordening aan te brengen in de massa beschikbare informatie. Bovendien hebben ze geen ervaring met het onderhandelen over en afsluiten van licentieovereenkomsten met uitgeverijen inzake het gebruik van elektronische informatie.

Vanuit het perspectief van de ondernemende universiteit zou ook de bij deze universiteit behorende bibliotheek haar kennis en ervaring kunnen inzetten ten behoeve van commerciële dienstverlening aan externe opdrachtgevers. Aldus kan de universiteitsbibliotheek de functie van information broker en licentiemanager gaan vervullen. Een belangrijk voordeel voor de bibliotheek in dit verband is dat ze veelal veel dichter bij de klant staat en zo ook voor de uitgevers een waardevolle schakel bij het leveren van diensten aan individuele afnemers kan zijn. Daarbij geldt tevens dat de universiteit die meerdere individuele gebruikers vertegenwoordigt bij de onderhandelingen over licentiecontracten sterker in de schoenen staat dan iedere individuele gebruiker op zich. Natuurlijk betekent commerciële dienstverlening aan externe opdrachtgevers wel dat waar bibliotheken informatiediensten van derden betrekken en deze aan hun commerciële

Toekomstige taken, bevoegdheden en privileges

klanten doorleveren, ze voor hogere vergoedingen komen te staan die ze zullen doorberekenen aan hun commerciële klanten.

Voor de bibliotheek betekent deze nieuwe positie niet alleen een extra inkomstenbron waardoor ze minder afhankelijk wordt van eerste geldstroomgelden ten behoeve van de financiering van haar primaire taken en aldus deze taken veilig kan stellen, maar tevens een nieuwe uitgangspositie bij de onderhandelingen met uitgevers over het eigen gebruik van elektronische produkten. Zo zou de bibliotheek wanneer ze namens een grote hoeveelheid klanten over licentiecontracten onderhandelt, de voorwaarden voor het gebruik ten behoeve van de eigen primaire taken als 'extraatje' kunnen inzetten.

Ad 5. Archiefrol

Ook de archiefrol kan als strategisch instrument worden benut. Van oudsher heeft de bibliotheek een functie bij de archivering van boeken, tijdschriften en andere documenten. Deze rol zal ze ook ten aanzien van elektronisch materiaal willen vervullen. Tijdens de Parlementaire behandeling van de aanpassing van de Nederlandse wetgeving aan de Richtlijn databankenbescherming werd opgemerkt dat de nieuwe wetgeving belemmeringen opwerpt bij het conserveren van informatie. De Tweede Kamer wilde een aanpassing van de wet in die zin dat een beperking werd opgenomen die het mogelijk maakt beschermd materiaal te verveelvoudigen voor conserveringsdoeleinden. In antwoord op de betreffende motie gaf de Minister aan een dergelijke beperking op Europees niveau af te willen spreken.¹⁵⁹ Een en ander betekent dat de huidige wet geen beperking op de exclusieve rechten kent ten behoeve van archiveringsdoeleinden. Inmiddels ziet het er naar uit dat via de toekomstige Richtlijn betreffende de harmonisatie van bepaalde aspecten van het auteursrecht en de naburige rechten in de informatiemaatschappij aan bibliotheken de benodigde ruimte wordt gegeven voor het conserveren van informatie.¹⁶⁰

Ook indien geen wettelijke beperking voor conserveringsdoeleinden voorhanden is, betekent dit niet dat de bibliotheek haar archieftaak vaarwel zal moeten zeggen. De vraag is immers welke organisatie zich in de informatiemaatschappij zal opwerpen als degene die de enorme hoeveelheid elektronische informatie die beschikbaar komt gaat selecteren en indexeren om ze vervolgens adequaat te kunnen archiveren. Daarbij komt dat conservering van elektronische informatie veel meer betekent dan het uitsluitend opbergen van het materiaal. Immers, om de informatie ook in de toekomst toegankelijk voorhanden te hebben, zal tevens de betreffende programmatuur waarmee de informatie is ver-

159 Kamerstukken I, 1998/99, 26108, nr. 227b, p. 2.

160 COM(1999) 250 def.

De universiteitsbibliotheek in het databankenrecht

vaardigd bewaard dienen te worden dan wel dienen de documenten op regelmatige basis te worden geconverteerd naar nieuwe systemen.

Uitgevers hebben vooralsnog weinig belangstelling de elektronische archivering van materiaal voor hun rekening te nemen en komen daarom met bibliotheken tot bilaterale afspraken over het opzetten van elektronische depots. Daarbij lijkt het onverstandig de elektronische archivering over te laten aan de markt. Eveneens is het onverstandig in dit verband op 1 depot te vertrouwen.

Inmiddels hebben het Nederlands Uitgeversverbond en de Koninklijke Bibliotheek in juni 1999 een convenant gesloten om te komen tot een depot van alle elektronische publikaties bij het Depot van Nederlandse Publicaties in de Koninklijke Bibliotheek. Dit convenant ziet zowel op off-line als on-line publikaties. Ook in Europees verband zijn bilaterale afspraken gemaakt. Zo hebben de EBLIDA, ECUP en STM¹⁶¹ een gemeenschappelijke verklaring over de elektronische archivering van wetenschappelijke en technische tijdschriften opgesteld. De verklaring bevat een drietal uitgangspunten. 1) wetenschappelijke artikelen moeten door middel van elektronische toepassingen beter voor onderzoek en onderwijs beschikbaar worden gemaakt; 2) de elektronische beschikbaarstelling van oudere documenten is uitsluitend mogelijk en betaalbaar indien uitgevers en bibliotheken samenwerken en 3) alle vormen van samenwerking op het terrein van elektronische archivering dienen het auteursrecht te respecteren.

Belangrijk aspect van de verklaring is dat de afspraken verder reiken dan inzake archivering. Zo zijn tevens afspraken gemaakt over de voorwaarden waaronder bibliotheken artikelen uit wetenschappelijke tijdschriften mogen scannen, opslaan en indexereren voor incidenteel gebruik. Geautoriseerde gebruikers van de bibliotheek mogen voor eigen gebruik artikelen downloaden en andere gebruikers mogen een papieren kopie maken en het elektronisch materiaal raadplegen. Overigens is wel afgesproken dat de aangesloten uitgevers uitzonderingen op de voornoemde afspraken kunnen maken. Zij dienen dit dan te melden zodat dergelijke uitzonderingen kenbaar kunnen worden gemaakt via de sites van de deelnemende partijen.¹⁶²

Het bovenstaande laat zien dat bibliotheken hun archieffunctie strategisch kunnen gebruiken om toestemming voor bepaalde gebruiksvormen te verkrijgen en zo de belangrijkste basistaken veilig te stellen. Overigens moet hierbij wel worden opgemerkt dat de mogelijkheid om de archiefrol als strategisch instrument in te zetten slechts weggelegd zal zijn voor enkele universiteits- en wetenschappelijke bibliotheken en dan ook nog op specifieke wetenschappelijke terreinen. Een afdoende oplossing is het dan ook zeker niet. Bovendien speelt daarbij de overweging of het vanuit financieringsoverwegingen wel zo verstandig is tot een

161 International Association of Scientific, Technical and Medical Publishers.

162 Te raadplegen op: <<http://www.stm-assoc.org>> en <<http://www.kaapeli.fi/~eblida>>.

volledige elektronische archivering over te gaan. Onderzoek wijst immers uit dat op langere termijn elektronische archivering veel duurder zal zijn dan archivering van gedrukt materiaal.

4.4 Een recht op toegang?

Het zal duidelijk zijn dat de in het voorgaande voorgestelde beperkingen op het auteursrecht, uitsluitend effect hebben als de documenten, de tijdschriften en overige informatie reeds voorhanden is. Alsdan is er discussie over het wettelijk toestaan van bepaalde gebruiksvormen. Dergelijke gebruiksmogelijkheden sorteren echter geen effect als de informatie gewoon niet beschikbaar is. In een dergelijke situatie zullen we veeleer moeten gaan denken aan een recht op toegang. Het auteursrecht biedt daartoe echter geen mogelijkheden.

Hugenholtz heeft in zijn NJV-preadvies gewezen op voorbeelden elders in ons recht die de toegang op informatie garanderen.¹⁶³ Zo kent het publiekrechtelijke omroeprecht een recht op informatie in het algemeen belang: de toegang tot bepaalde omroepuitzendingen die belangrijk zijn voor het algemeen publiek. Hiernaast blijkt het mededingingsrecht een instrument te kunnen zijn om een horizontaal recht op informatie af te dwingen. Zo nam het Hof van Justitie in het Magill-arrest op basis van de mededingingsregels een plicht tot levering van programmeergegevens aan.¹⁶⁴

In zijn voornoemde publikatie toont Hugenholtz zich een voorzichtig voorstander van een recht op toegang via aanvullende publiekrechtelijke regelgeving: 'Teneinde de afkalving van het publieke domein te stuiten, ware vergelijkbare wetgeving buiten het domein van de omroep te overwegen.' Hij voegt daar vervolgens aan toe: 'Te denken valt aan een recht op toegang tot belangrijk wetenschappelijk bronnenmateriaal, kunstvoorwerpen, etc.'¹⁶⁵

De introductie van een recht op toegang tot wetenschappelijke informatie kent voor- en nadelen.

163 P.B. Hugenholtz, Het internet: het auteursrecht voorbij? In: *Recht en Internet* (Handelingen Nederlandse Juristen-Vereniging 1998-I), Deventer: W.E.J. Tjeenk Willink 1998, p. 256-257.

164 Hof v Justitie EG, 6 april 1995, *Mediaforum* 1995, p. B65-71. Vgl tevens Hof Arnhem, 5 augustus 1997 (Denda/KPN), *Computerecht* 1997/6, p. 314-324; *Informatierecht/AMI* 1997, p. 214.

165 Hugenholtz, Handelingen NJV 1998-I, p. 257.

De universiteitsbibliotheek in het databankenrecht

Voor een recht op toegang:

- Het introduceren van wettelijke beperkingen op het auteursrecht/sui generis recht ten behoeve van bibliotheken kan als effect hebben dat uitgevers de prijzen verder verhogen of bepaalde licenties niet meer aan bibliotheken verlenen, omdat zij door de wettelijke beperkingen greep verliezen op de bibliotheekexploitatie; alles wat onder een wettelijke beperking valt kan immers niet meer in een contract geregeld worden. In zekere zin zou een pleidooi voor een uitbreiding van de wettelijke beperkingen de behoefte aan een recht op toegang juist kunnen vergroten.
- De redenering door het Hof van Justitie gevolgd in het Magill-arrest lijkt langzaam ook op te gaan voor wetenschappelijke informatie. Veel uitgevers verkeren met betrekking tot bepaalde tijdschriften in een machtspositie (er is bijvoorbeeld geen substituuut voor het NJB) en stelselmatige verhogingen van institutionele abonnementsprijzen die duidelijk uitgaan boven de inflatie zouden kunnen duiden op misbruik van die positie. Een bijzondere maatregel op basis van de mededingingswet of buiten het kader van de mededingingswet zou wellicht onderbouwd kunnen worden met eigenheden van het informatie-domein of de bijzondere 'algemene belangen' die met dit domein gemoeid zijn.

Tegen een recht op toegang:

- Uitgevers die afhankelijk zijn van afname door bibliotheken zouden bij een plicht tot verstrekking/recht op toegang wel eens kunnen beslissen dat het commercieel voor hen niet meer interessant is en hun activiteiten in de wetenschappelijke hoek kunnen staken. Dan helpt ook een recht op toegang niet meer. De meer fundamentele vraag die hiermee natuurlijk verband houdt is in hoeverre de (informatie)maatschappij maakbaar is met behulp van het recht?
- Wie bepaalt wat 'belangrijk wetenschappelijk materiaal' is en welke vergoeding daarvoor passend is?

Om deze en andere problemen uit te sluiten valt ook een andere maatregel te overwegen: het toekennen van subsidies als middel tot het instandhouden van de publieke functie van de wetenschappelijke bibliotheek. Subsidiereregelingen kunnen een oplossing bieden voor de gesignaleerde problemen: de subsidiegever betaalt en dus is het ook redelijk dat hij bepaalt welke subsidie waarvoor gegeven wordt. Uitgevers zullen zich - omdat er meer geld beschikbaar komt - wellicht vrijwillig willen conformeren aan de bedragen die de subsidiegever beschikbaar stelt. Dan is een afdwingbaar recht op toegang (voorlopig) niet meer nodig.

Toekomstige taken, bevoegdheden en privileges

Deze constatering is in lijn met de opmerkingen van het Europees Parlement inzake de rol van bibliotheken in de informatiemaatschappij: 'Omdat bibliotheken in de informatiemaatschappij een zo belangrijke en veelzijdige rol spelen, moeten zij de beschikking hebben over meer middelen. Met de huidige financiering zijn zij niet in staat om de aan hen toevertrouwde taken naar behoren uit te voeren. De financiering van bibliotheken moet in heel Europa grondig worden heroverwogen in het licht van de informatiemaatschappij.'¹⁶⁶

4.5 Tenslotte: de politiek aan zet

Afsluitend moeten we op basis van de analyse in dit rapport vaststellen dat, hoe men ook moge denken over de in het voorgaande betoog genoemde voorstellen, het hoog tijd is voor rechtspolitieke keuzes. Zoals gezegd: noch de bibliotheek (bang de in het verleden verworven, maar nooit expliciet in wetgeving of rechtspraak erkende, positie te verliezen), noch de uitgevers (bang voor imago-verlies) lijken de stap naar de rechter te willen wagen om de keuzes af te dwingen. Het is aan de politiek om tot rechtspolitieke stellingnamen ten aanzien de positie van bibliotheken in de informatiemaatschappij te komen. Wij hebben getracht met deze studie een aanzet alsmede argumenten voor deze discussie te leveren.

¹⁶⁶ Ontwerptekst 'Resolutie over het Groenboek betreffende de rol van bibliotheken in de moderne samenleving', 25 juni 1998, <<http://www2.europarl.eu.int/dg7-bin/seid>>.

Samenvatting

Deze studie betreft een onderzoek naar de positie van de universiteitsbibliotheek in het huidige informatietijdperk, na de implementatie van de Europese Databankenrichtlijn. Daarbij is er voor gekozen dit thema te benaderen vanuit de positie van de bibliotheek als producent van informatie. In diverse publicaties over de toekomstige positie van de bibliotheek wordt immers gewezen op de nieuwe mogelijkheden voor de bibliotheek om zelf de rol van uitgever van bijvoorbeeld elektronische wetenschappelijke tijdschriften ter hand te nemen. Door de positie van de bibliotheek als producent van informatie te analyseren beogen we met deze studie enerzijds de problemen van de bibliotheek in een informatiemaatschappij aan het licht te brengen en anderzijds een verkenning te presenteren naar de technische en juridische mogelijkheden voor de invulling van deze positie. Aldus bezien we zowel de rol die de techniek speelt als de rol die het recht heeft bij het ontstaan van de problemen waar de universiteitsbibliotheek in een informatiemaatschappij momenteel mee kampt. Vervolgens gaan we in op de wegen die voor bibliotheken open staan om tot oplossingen te komen.

Omwille van de noodzakelijke beperkingen van het onderzoek, kent deze studie een inperking naar het juridisch regime van waaruit de positie van bibliotheken wordt neergezet. De juridische analyse beperkt zich tot het databankenrecht, zoals van toepassing na de implementatie op 22 juli 1999 van de Europese Richtlijn betreffende de bescherming van databanken. Voor wat betreft de positionering van de bibliotheek als producent van informatie en documenten, wordt gekeken naar de Auteurswet voor zover deze is aangepast naar aanleiding van het databankenrecht. Hiernaast worden de implicaties onder de Databankenwet in ogenschouw genomen. Het onderzoek is gebaseerd op het Nederlandse recht. De studie kent geen rechtsvergelijkende component.

Een tweede inperking betreft het type bibliotheek waar deze studie betrekking op heeft: de universiteitsbibliotheek. Deze keuze is zowel ingegeven door de expertise van de onderzoekers als de toekomstverwachtingen ten aanzien van de mogelijkheden om de rol van producent van informatie ter hand te nemen.

Samenvatting

Na de studie in Hoofdstuk 1 te hebben geïntroduceerd, geven we in Hoofdstuk 2 een beschrijving van het décor waarop de virtuele universiteitsbibliotheek haar taken vervult. Aandacht wordt besteed aan de diverse taken van een universiteitsbibliotheek alsmede de vraag in hoeverre het takenpakket door de jaren heen aan veranderingen onderhevig is geweest. We bespreken de invloeden die niet alleen informatietechnologie, maar ook economische factoren en internationale ontwikkelingen spelen. Daaruit wordt duidelijk dat onder invloed van de diverse (technologische) ontwikkelingen het oude beeld van de bibliotheek als fysieke verzamel- en bewaarplaats van informatie geleidelijk naar de achtergrond verdwijnt. Dit beeld verdwijnt echter niet volledig. In feite worden nieuwe taken op het gebied van de elektronische informatievoorziening aan de traditionele taken toegevoegd, terwijl op sommige terreinen ook reeds sprake is van vervanging van gedrukt materiaal door elektronisch materiaal. Vanuit deze constatering gaan we in op de mogelijkheden die er voor universiteitsbibliotheken bestaan om databanken zelf te ontwikkelen en ter beschikking te stellen (een overzicht van de informatiediensten die ten tijde van deze studie door de bibliotheek van de Katholieke Universiteit Brabant werden aangeboden is ter illustratie in de Bijlage opgenomen). Afsluitend stellen we in Hoofdstuk 2 vast dat het antwoord op de vraag hoe de universiteitsbibliotheek er in de toekomst uit zal zien en wat haar rol en taken precies zullen zijn op dit moment moeilijk met zekerheid is te geven. Wel duiden de ervaringen tot dusverre er op, dat veel in beweging is en ter discussie staat, maar dat de missie van de bibliotheek ook of wellicht juist in de elektronische omgeving overeind blijft. Kortom, wanneer we spreken over de universiteitsbibliotheek in een informatiemaatschappij, dan behoren tot de kerntaken van deze bibliotheek:

- de organisatie van de informatievoorziening, via selectie en ontsluiting;
- het garanderen van een brede toegankelijkheid tot informatiebronnen;
- de ondersteuning van gebruikers bij het efficiënt en effectief zoeken naar informatie.

Of de huidige bibliotheken en uitgevers deze taken ook in de toekomst zullen kunnen vervullen, hangt echter af van hun eigen innovatievermogen, maar bovenal van de eisen en het gedrag van de gebruiker, van de werking van de markt. Het is juist tegen deze achtergrond dat zich dan ook de uitnodigingen voor en van het toepasselijk juridisch regime universiteitsbibliotheken aandienen.

Vanuit dit perspectief nemen we de stap naar Hoofdstuk 3. De belangrijkste vragen die in dit hoofdstuk aan bod komen zijn: in hoeverre beïnvloedt ons huidige Nederlands recht de positie van de bibliotheek en stuurt het de ontwik-

De universiteitsbibliotheek in het databankenrecht

kelingen die daarbij optreden? In hoeverre is dit recht van invloed op de mogelijkheden voor nieuwe diensten van universiteitsbibliotheeken? Om tot een beantwoording van deze vragen te komen, hebben we er voor gekozen het juridisch regime te analyseren aan de hand van de - papieren en elektronische - bibliothecaire collectie. Bij deze analyse staan de drie hoofdtaken van de bibliotheek (collectievorming, beschikbaarstelling en ontsluiting) centraal. Gekeken wordt naar de juridische status van de collectie (wel of geen databank en onder welke voorwaarden), de positie van de bibliotheek als rechthebbende op de databank (collectie), de juridische relevantie van het verzamelen van informatie ten behoeve van het produceren van de databank (collectie), het beschikbaar stellen van de collectie alsmede het ontsluiten daarvan. Met de analyse van deze aspecten wordt tevens een inzicht geboden in de problemen waar de universiteitsbibliotheek voor komt te staan in een informatiemaatschappij. Wat is de betekenis van zowel de nieuwe technologische toepassingen (met name Internet), als het juridisch regime voor de relatie tussen rechthebbenden enerzijds en bibliotheken anderzijds?

Uit de analyse wordt duidelijk dat er veel voor universiteitsbibliotheeken verandert. Wat betreft de collectievorming stellen we vast dat in het verleden - in het papieren tijdperk - de nadruk lag op de aanschaf en verkrijging van exemplaren. Voor deze exemplaren moest geld betaald worden en met deze eenmalige betaling van de prijs leek het erop alsof het bibliotheekgebruik voor de toekomst werd afgekocht. Dit uitgangspunt is in de loop der tijd enigszins afgezwakt door de komst van het Leenrecht en de Reprovergoeding.

In het elektronische tijdperk is de nadruk komen te liggen op het gebruik 'an sich'. De met uitgevers afgesloten licentieovereenkomsten bepalen de wijze en mate van gebruik, waarmee in tegenstelling tot het verleden de gebruiksiintensiteit bepalend wordt voor het bedrag dat de bibliotheek moet gaan betalen.

Ten aanzien van beschikbaarstelling constateren we dat er in een elektronische omgeving geen collectieve oplossingen meer voorhanden zijn. Bibliotheken contracteren met afzonderlijke uitgevers over de gebruiksrechten. Hiernaast is in het 'krachtenspel' het initiatief bij een andere partij komen te liggen. In een traditionele context was het de bibliotheek die handelde en de rechthebbende die 'achteraf' zijn recht maar moest zien te halen. In de elektronische omgeving worden eerst de rechten geregeld en dan pas gehandeld. Tenslotte stellen we vast dat het niet meer vanzelfsprekend is dat diensten die een bibliotheek wil aanbieden ook daadwerkelijk kunnen worden aangeboden. Rechthebbenden staan sommige diensten niet toe (zoals electronic document delivery).

Voor wat betreft de taak van het ontsluiten stellen we vast dat er - mede in het licht van hetgeen nu is bepaald in de Databankenwet - problemen kunnen ontstaan waar het het gebruik zonder toestemming van titels en abstracts ten behoeve van hun catalogiserings- en ontsluitingsdiensten betreft. Indien bibliothe-

Samenvatting

ken deze en andere verwijzende informatie niet vrij kunnen gebruiken ontstaan er belangrijke problemen in het ordenen van het enorme elektronische informatieaanbod.

In zijn algemeenheid kunnen we constateren dat het primair de nieuwe technologische ontwikkelingen zijn die de rol en de positie van de bibliotheek ter discussie stellen. Juist ten gevolge van deze technologische ontwikkelingen keert het ontbreken van een expliciete juridische grondslag voor hun positie zich tegen bibliotheken.

Daarmee is het initiatief en de zeggenschap inzake de omgang met informatie en documenten in een elektronische omgeving niet langer bij de bibliotheek, maar bij de rechthebbenden komen te liggen. In feite zijn de laatstgenoemden het die nu de mate van toegankelijkheid van informatie bepalen, waarbij het overigens opvallend is dat de praktijk van het verleden, namelijk dat de juridische basis nauwelijks relevant lijkt te zijn voor het handelen van de bibliotheek, ook nu weer dominant is. Ditmaal lijkt dit aspect zich echter tegen de bibliotheek te keren: een blik op de met de KUB-bibliotheek afgesloten licentieovereenkomsten leert dat simpelweg wordt geconstateerd dat de bibliotheek in het kader van haar activiteiten een licentie dient af te sluiten en dat middels de betreffende licentie toestemming wordt verleend voor 'die en die openbaarmakingshandelingen'. Een kritisch juridische analyse of voor de diverse specifieke gebruiksvormen inderdaad toestemming is vereist lijkt aan de overeenkomst echter niet ten grondslag te liggen. De genoemde ontwikkelingen resulteren in een situatie waarin bibliotheken in de problemen komen omdat zij hun traditionele taken niet meer naar behoren kunnen vervullen. Natuurlijk veronderstelt het belang van de toegankelijkheid van informatie niet dat uitgevers daarmee deze informatie ook gratis ter beschikking moeten stellen. Maar van groot belang is wel dat collectievorming, beschikbaarstelling en ontsluiting primair door wetenschappelijke en niet door financiële overwegingen worden bepaald.

Met dit beeld komen we bij Hoofdstuk vier. Nu vast komt te staan dat universiteitsbibliotheken in de problemen geraken omdat de balans tussen de belangen van rechthebbenden, enerzijds, en die van bibliotheken, anderzijds, is verstoord, treedt de vraag naar voren welke alternatieven voorhanden zijn om tot oplossingen te komen. Vanuit deze invalshoek wordt in Hoofdstuk vier stilgestaan bij de toekomstige taken, bevoegdheden en privileges van de universiteitsbibliotheek in een informatiemaatschappij. Wij bespreken deze vanuit twee oplossingsrichtingen.

De eerste is een aanpassing van de Databankenwet met als oogmerk nieuwe privileges te introduceren. Alhoewel bibliotheken in auteursrechtelijk opzicht een alleszins bijzondere positie innemen, is deze positie voornamelijk gebaseerd

De universiteitsbibliotheek in het databankenrecht

op een traditioneel gegroeide praktijk. Opvallend is het - nagenoeg - ontbreken van een fundering van deze positie in wet of rechtspraak. In dit verband is het wellicht veelzeggend dat als het om bibliotheken gaat er gesproken wordt van (bibliotheek) privileges, en niet van 'beperkingen van een auteursrecht' of andere bewoordingen die doorgaans gehanteerd worden om uitdrukking te geven aan een hard recht. Ons inziens moeten bibliotheken ook in een elektronische omgeving vanwege hun speciale maatschappelijke taak, aanspraak kunnen maken op bijzondere regelingen, waarbij tevens vast staat dat dergelijke aanspraken niet dienen te gelden voor eventuele commerciële activiteiten van de bibliotheek.

Ons inziens noodzaakt een tweetal belangen tot rechtspolitieke keuzes inzake aanpassing van het huidige databankenrecht regime: 1) de maatschappelijke en wetenschappelijke functie van bibliotheken en 2) de discrepanties tussen het databankenrecht en het auteursrecht (en naburige rechten) die naar aanleiding van de introductie van het databankenrecht zijn ontstaan. Ondanks het feit dat de dwang van de richtlijn de wetgever hiertoe weinig ruimte laat (maar dan wellicht met het oog op een toekomstige evaluatie) stellen we voor om tot nadere regelingen te komen ten aanzien van de positie van zogenaamde 'walk-in-users', inzake toegang op afstand en document delivery diensten, alsmede ten aanzien van ontsluitingsdiensten en ten behoeve van conserveringsdoeleinden. Meer algemeen is het hierbij van belang dat ten behoeve van de transparantie en begrijpelijkheid van de wetgeving op het terrein van het intellectuele eigendomsrecht, de omvang van het sui generisrecht zo veel mogelijk aansluit bij de beschermingsomvang die het auteursrecht biedt en in ieder geval geen verdergaande bescherming aan rechthebbenden biedt dan het auteursrecht doet.

De tweede oplossingsrichting die wordt voorgestaan om bibliotheken meer mogelijkheden te bieden haar taken ook in de informatiemaatschappij naar behoren te kunnen uitoefenen, ligt op haar eigen weg. De studie laat zien dat in de informatiemaatschappij de rollen omgedraaid blijken te zijn en het nu de rechthebbenden zijn die de dienst uitmaken. De bibliotheek is in een afhankelijke positie terecht gekomen. Juist in deze situatie zou de bibliotheek verandering moeten brengen. Ze moet haar positie versterken en zich in feite onmisbaar proberen te maken. Hiertoe staan diverse mogelijkheden open. Allereerst kan de bibliotheek zich als producent van informatie gaan profileren. De vraag is echter tot hoe ver de bibliotheek zich in de richting een producentperspectief dient te bewegen? Zoals we in de Inleiding reeds stelden dient juist deze vraag in de huidige discussie over de toekomstige rol van de universiteitsbibliotheek leidend te zijn. In onze ogen biedt de techniek de bibliotheek inderdaad nieuwe faciliteiten om ook in de huid van de producent te kruipen. Toch dient de bibliotheek er voor te waken dat ze zich niet volledig op het producentperspectief concentreert. Immers, de bibliotheek kan - gegeven haar specifieke maatschappelijke functie - niet op één lijn gesteld worden met leveranciers van informatie-

Samenvatting

diensten. Een volledige gelijkschakeling van commerciële informatieveranciers aan bibliotheken doet niet alleen geen recht aan de eigenheden van de bibliotheek, maar kan ook op gespannen voet komen te staan met het publiek belang. Zoals ook de Minister van Justitie opmerkte dienen de commerciële praktijken van de bibliotheken hun begrenzing te vinden in datgene dat noodzakelijkerwijs voortvloeit uit de behartiging van het publieke belang.¹⁶⁷ Vanuit deze gedachte zijn we gekomen tot een vijftal alternatieve mogelijkheden die een bibliotheek heeft om zich voor te bereiden op de uitdagingen die de toekomst voor bibliotheken meebrengt. Van deze mogelijkheden zijn er drie gericht op het beleid van de bibliotheken en twee betreffen mogelijke nieuwe taken voor de universiteitsbibliotheek. Achtereenvolgens worden de volgende mogelijkheden besproken:

1. het vormen van (internationale) consortia;
2. het stimuleren dat wetenschappelijke auteurs hun rechten voorbehouden;
3. de ontsluitingsprestatie strategisch inzetten;
4. commerciële diensten verrichten (information broker en licentiemanagement);
5. archiefrol als strategisch instrument.

Tenslotte staan we in Hoofdstuk 4 stil bij de wenselijkheid van een recht op toegang. Immers, wettelijke gebruiksrechten hebben uitsluitend effect als de documenten, de tijdschriften en overige informatie reeds voor de bibliotheek voorhanden zijn. Alsdan is er discussie mogelijk over het wettelijk toestaan van bepaalde gebruiksvormen. Dergelijke gebruiksmogelijkheden sorteren echter geen effect als de informatie gewoon niet beschikbaar is. In een dergelijke situatie zullen we veeleer moeten gaan denken aan een recht op toegang. Alhoewel het auteursrecht daartoe op dit moment geen mogelijkheden biedt, zou een recht op toegang bewerkstelligd kunnen worden via aanvullende publiekrechtelijke regelgeving. De introductie van een recht op toegang tot wetenschappelijke informatie kent zowel voordelen als nadelen. Vooralsnog tonen wij ons geen direct voorstander van een nadere regeling inzake een recht op toegang. Om de problemen die een dergelijke optie met zich meebrengt uit te sluiten valt ons inziens eerder het toekennen van subsidies als middel tot het instandhouden van de publieke functie van de wetenschappelijke bibliotheek te overwegen. Subsidierelaties kunnen een oplossing bieden voor de in deze studie gesignaleerde problemen: de subsidiegever betaalt en dus is het ook redelijk dat hij bepaalt welke subsidie waarvoor gegeven wordt. Uitgevers zullen zich - omdat er meer geld beschikbaar komt - wellicht vrijwillig willen conformeren aan de bedragen

167 Kamerstukken II, 1999/2000, 26538, nr. 2, p. 17-18.

De universiteitsbibliotheek in het databankenrecht

die de subsidiegever beschikbaar stelt. Dan is een afdwingbaar recht op toegang niet meer nodig.

Concluderend kunnen we op basis van deze studie stellen dat er nog veel onduidelijk is. Dit geldt zowel voor de toekomstige rol en taken van de universiteitsbibliotheek, als de uitwerking van het nieuwe databankenrecht en de verhouding daarvan ten opzichte van het auteursrecht. Desalniettemin hebben we getracht een aantal voorstellen te formuleren om het informatie-evenwicht tussen universiteitsbibliotheeken enerzijds en uitgevers anderzijds te herstellen. Wat daarbij in ieder geval wel duidelijk is dat, hoe men ook moge denken over deze voorstellen, het hoog tijd is voor rechtspolitieke keuzes. Noch de bibliotheek (bang de in het verleden verworven, maar nooit expliciet in wetgeving of rechtspraak erkende, positie te verliezen), noch de uitgevers (bang voor imago-verlies) zullen de stap naar de rechter wagen om de keuzes af te dwingen. Het is aan de politiek om tot rechtspolitieke stellingnamen ten aanzien de positie van bibliotheken in de informatiemaatschappij te komen. Wij hebben getracht met deze studie een aanzet alsmede argumenten voor deze discussie te leveren.

Bijlage

Informatiediensten van de KUB Bibliotheek

Ter illustratie bij deze studie geven we een overzicht van de informatiediensten die ten tijde van het onderzoek door de universiteitsbibliotheek van de Katholieke Universiteit Brabant werden geleverd.

KUB Catalogus

Hier is sprake van een centraal systeem (de Nederlandse Centrale Catalogus: NCC) waarbij gebruik wordt gemaakt van shared cataloging: indien er ergens een nieuw boek binnenkomt wordt door een medewerker gekeken of er reeds een beschrijving van dit boek in de catalogus aanwezig is. Is dit niet het geval dan wordt dat door diegene alsnog gedaan. Voor de KUB-catalogus kan er lokaal aan deze bibliografische gegevens nog extra informatie worden toegevoegd. Op basis van de lokale gegevens wordt de KUB-catalogus samengesteld.

Online Contents

Het betreft hier een databank met titels, gedeeltelijk met samenvatting of full text, van artikelen (1991/1992 - nu) uit meer dan 1500 tijdschriften waarop de KUB geabonneerd is. Online Contents bevat tevens full text van 160 tijdschriften (beperkte toegang) waarop de KUB geen abonnement heeft en de inhoudsopgaven van 200 tijdschriften van de Universiteit Maastricht en de Erasmus Universiteit Rotterdam. De gegevens voor Online Contents worden dagelijks aangeleverd door de firma Swets & Zeitlinger. Het auteursrecht op de database - SwetScan - berust bij Swets & Zeitlinger. De Online Contents database is verbonden met het systeem voor Interbibliothecair Leenverkeer IBL. Hierdoor kunnen gebruikers vanuit het bestand zelf kopieën van tijdschriftartikelen aanvragen bij Nederlandse bibliotheken. De KUB Online Contents bestaat voor 90% uit de door Swets aangeleverde gegevens. Zo'n 10% wordt door de KUB-bibliotheek zelf gescand.

Bijlage

Attent: Research Memoranda

Attent is een database met gedrukte en elektronische research papers (1985-nu) op het gebied van economie en wiskunde, gedeeltelijk full-text. Bij de gedrukte papers is er sprake van een verwijzing naar een locatie in de bibliotheek. In geval van elektronische papers is er een directe link naar een full-text bestand in PDF-format (PDF is een document standaard en staat voor Portable Document Format). De papers worden door de Economische Faculteit aangeleverd (de elektronische varianten reeds in PDF-format).

Brabant Databank

Het betreft hier een databank met titels van boeken en artikelen over Noord-Brabant op het gebied van geschiedenis, kunst, volkskunde, literatuur, genealogie, toponymie, archeologie, etc. Deze databank is zowel wat betreft de inrichting van het systeem als de inhoud in eigen beheer van de bibliotheek.

CULTbase (Current Legal Theory Database)

Cultbase is een databank met verwijzingen naar literatuur over rechtsfilosofie en rechtstheorie (artikelen en samenvattingen van artikelen). De redactie wordt gedaan door de Faculteit Wijsbegeerte. Een selectie uit alle artikelen verschijnt in het CULT tijdschrift. De bibliotheek stelt de CULTbase beschikbaar.

Kamerstukken

De bibliotheek voert beschrijvingen van kamerstukken en bibliografische verwijzingen in. In het verleden bestond een samenwerking met Vermande, die het bestand voor derden exploiteerde. Deze samenwerking is in 1998 stopgezet.

Excerpta Informatica

Het betreft hier een bibliografische database in eigen beheer met titels van boeken, tijdschriftartikelen, rapporten en congresverslagen over toegepaste informatica, automatisering, softwarepakketten, de managementaspecten van de automatisering en bestuurlijke informatiekunde.

Scripties

Het gaat hier om bibliografische verwijzingen naar locaties van afstudeerscripties van KUB-studenten op het gebied van Sociale Wetenschappen, Economische Wetenschappen, Letteren, Filosofie en Rechtswetenschappen. De databank is bedoeld voor eigen gebruik en wordt door de bibliotheek zelf samengesteld.

De universiteitsbibliotheek in het databankenrecht

Tijdschrift RechtsDocumentatie en -Informatie (TRD&I)

Kluwer België levert naast dit Belgische tijdschrift tweemaandelijks een flop aan met bibliografische gegevens. Deze informatie wordt door de bibliotheek verwerkt en via het TRIX-systeem campuswijd ter beschikking gesteld.

Topografisch-Historische Atlas

De Topografische-Historische Atlas is een systeem met bibliografische verwijzingen en elektronische ter beschikking stelling. In het systeem zitten beschrijvingen van topografische afbeeldingen, historische prenten, kaarten, portretten en afbeeldingen van het maatschappelijk leven over de provincie Noord-Brabant (ook de afbeeldingen zelf zijn elektronisch beschikbaar). Dit systeem is gekoppeld aan de Brabant Collectie.

Fulltext tijdschriftartikelen van Elsevier, Kluwer Academic en Kluwer Rechtswetenschappen

Hierbij worden CDROM's als input aangeleverd. Op basis van een licentie worden deze tijdschriftartikelen via TRIX-software in de Online Contents Database ter beschikking gesteld.

Registratiekamer (College Bescherming Persoonsgegevens)

Tot medio 1998 werden de adviezen, rapporten, onderzoeksrapporten en jaarverslagen (ook in papier verkrijgbaar) van de Registratiekamer via E-mail in HTML-format naar de bibliotheek gestuurd. De bibliotheek stelt deze informatie ter beschikking op een Internetsite. Momenteel wordt wederzijds naar elkaars sites verwezen.

Campuslicentie voor OPmaat

Medewerkers en studenten van de KUB hebben toegang tot Opmaat (de volledige teksten van alle Nederlandse Officiële Publicaties, periode: januari 1995 - heden) op de SDU-server in Den Haag via IP-autorisatie. Gebruikers hebben alleen toegang als hun computer een bepaald IP-adres heeft.

Diverse CD-ROM's

Deze CD-ROM's worden op basis van een campuslicentie ter beschikking gesteld via een speciale interface. De CD-ROM's zijn in principe uitsluitend toegankelijk voor medewerkers en studenten van de KUB. Walk-in users kunnen de CD-ROM's, eventueel wel raadplegen via zogenaamde raadpleeg-PC's.

Bijlage

Electronic Journal of Comparative Law

Het betreft een puur elektronisch tijdschrift dat is opgezet in samenwerking tussen de juridische faculteit, het rekencentrum en de bibliotheken van de Universiteit Maastricht, de Universiteit Utrecht en de Katholieke Universiteit Brabant. Het journal wordt op een server in Tilburg aangeboden.

DEGREE

Het betreft één database met verwijzingen naar elektronisch beschikbare working-papers op het terrein van Economie in Nederland. De database komt voort uit een samenwerkingsverband tussen de bibliotheken van Tilburg, Rotterdam en Maastricht. De Economische faculteit levert onder andere de informatie aan.

Elektronische aanwinstenlijsten

De aanwinstenlijsten worden door PICA aangeleverd en zelf door de bibliotheek via het Internet en E-mail-attending verder verspreid.

Literatuurlijst

- B.M. Allen, A. Hirschon, Hanging together to avoid hanging separately: opportunities for library consortia, *Information Technology and Libraries*, 17(1) 1998, p. 36-44.
- T. Bakker, De vakreferent: een onmiskenbare schakel in de informatiestroom. <<http://www.konbib.nl/kb/vak/publ/vakrefer.htm>>.
- H.J. Bruggink, De uitgever moet/zal blijven, Universiteit en auteursrecht, in: P.B. Hugenholtz, J.J.C. Kabel, G.A.I. Schuijt (red.), *Wetenschappelijke informatievoorziening in een digitale omgeving*, Amsterdam 1998.
- Commissie Auteursrecht, Het interimrapport over het reprorecht, *Informatierecht/AMI* 1996, p.68-74.
- Commissie Auteursrecht, Eindrapport over het reprorecht, *Informatierecht/AMI* 1997, p.95-103.
- Committee on Culture, Youth, Education and the Media, *Report on the Green Paper on the Role of Libraries in the Modern World*, 28 augustus 1998.
- E. Ekker, Gebruikslicenties (universiteiten, bibliotheken), in: M. Haven, P. Keuchenius, G. Mom (red.), *Contracten en (multi)media*, Deventer 1999, p. 31-38.
- M.H. Elferink, *Vermijzingen in wetgeving: over de publiekrechtelijke en auteursrechtelijke status van normalisatienormen* (diss. Leiden), Leiden: E.M. Meijers Instituut 1998.
- Th.C.J.A. van Engelen, *Prestatiebescherming en ongeschreven intellectuele eigendomsrechten* (diss. Leiden), Zwolle: Tjeenk Willink 1994.
- M.J. Frequin, Extra Vangnet voor de producent van een databank. De Nederlandse implementatie van de Databank-richtlijn, *Computerrecht* 1999, p.10-17.
- FOBID-JC, *Auteursrecht voor de digitale bibliotheek*, Den Haag 1997.
- J-L. Gaster, *Der Rechtsschutz von Datenbanken, Kommentar zur Richtlinie 96/9/EG mit Erläuterungen zur Umsetzung in das deutsche und österreichische Recht*, Keulen: Carl Heymanns Verlag 1999.
- S. Gerbrandy, *Kort commentaar op de Auteurswet 1912*, Arnhem: Gouda Quint 1988.

Literatuurlijst

- J. Ginsburg, Y. Gaubiac, Private Copying in the Digital Environment, in: J.J.C. Kabel, J.H.M. Mom (eds.), *Intellectual Property and Information Law*, Kluwer, p.149-155.
- R.J. Heckart, Imagining the Digital Library in a Commercialized Internet, *The Journal of Academic Librarianship*, 1999/4, p. 274-280.
- P.B. Hugenholtz, *Auteursrecht en Information Retrieval, Verveelvuldiging en openbaarmaking in het computertijdperk*, FED e.a. 1982.
- P.B. Hugenholtz, De Databankrichtlijn eindelijk aanvaard: een zeer kritisch commentaar, *Computerrecht* 1996, p.131-138.
- P.B. Hugenholtz, Het Wetsvoorstel Implementatie Databankrichtlijn, *IER* 1998, p.244-247.
- P.B. Hugenholtz, Het internet: het auteursrecht voorbij? In: *Recht en Internet* (Handelingen Nederlandse Juristen-Vereniging 1998-I), Deventer: W.E.J. Tjeenk Willink 1998, p.206-216.
- IVIR, *Auteursrechtelijke aspecten van preservatie van elektronische documenten*, UvA 1998.
- A.C. Klugkist, De dienstverlening van de universiteitsbibliotheek, in: *Ter informatie... opstellen over bediening en toekomst van informatieverzorging en bibliotheekvoorziening* NBLC 1989.
- A.C. Klugkist, De maatschappelijke aanvaardbaarheid van het auteursrecht, *Informatierecht/AMI* 1998, p.17-21.
- F. van Kolfschooten, Publiceren zonder papier, *Intermediair*, 15 juli 1999, p. 13 ev.
- J.I. Krikke, Document Delivery: onderweg naar morgen, *Informatierecht/AMI* 1999, p. 121-127.
- N. van Lingen, *Auteursrecht in hoofdlijnen*, Alphen aan de Rijn: Samsom 1998.
- J. Mackenzie Owen, Het einde van het gedrukte document: een essay, *Informatie Professional*, 1999/3, p. 18.
- R. de Mulder, De rol van wetenschappelijke uitgeverij in het Internet-tijdperk, *Rechtshulp* 1998/8-9, p. 12-18.
- M. de Niet & M. Peereboom, *De virtuele bibliotheek, Definitie van kernbegrippen*, versie oktober 1996:
<<http://www.konbib.nl/kb/sbo/reports/virtbib.html>>.
- A.A., Quaedvlieg, Auteursrecht, naburige rechten en archiefbeheer, in *Archiefbeheer in de praktijk*, Alphen a/d Rijn, p.3550.
- A.A. Quaedvlieg, Reprorecht terug van de pit-stop. Eindrapport Commissie Auteursrecht zet repromaterie weer op scherp, *Informatierecht/AMI* 1997, p.91-94.

De universiteitsbibliotheek in het databankenrecht

- A.A. Quaedvlieg, De producent van de databank. Het begrip producent in de databankrichtlijn en in het wetsvoorstel sui generis databankbescherming, *BIE* 1998, p.405.
- B. Savenije, J. Gilbert, Van de traditionele naar de virtuele bibliotheek, Over grenzen. Traditie en vernieuwing in de wetenschappelijke bibliotheek, Amsterdam 1998.
- G.A.I. Schuijt, Nogmaals artikel 7 Auteurswet en de wetenschappelijke werknemers, *Informatierecht/AMI* 1999, p. 101-109.
- H.M.H. Speyart, De databank-richtlijn en haar gevolgen voor Nederland (II), *Informatierecht/AMI*, 1996, p.171-179.
- J.H. Spoor en D.W.F. Verkade, *Auteursrecht*, Deventer: Kluwer 1993.
- Vereniging voor Auteursrecht, *Rapport van de studiecmissie Databanken*, januari 1999.
- D.J.G. Visser, *Auteursrecht op toegang*. De exploitatierechten van de auteur in het tijdperk van digitale informatie en netwerkcommunicatie (diss. Leiden) 's Gravenhage: VUGA 1997.
- D.J.G. Visser, De auteursrechtelijke bibliotheek-exceptie van morgen, *Informatie Professional* 1997/2, p.25-27.
- VVBAD, Vrije toegang tot informatie, ook in een digitale omgeving: de rol van bibliotheken, *Bibliotheek- & archiefgids*, 1998/3, p. 87-90.
- R. de Vries, Het toegankelijker maken van websites. Drie benaderingen en een praktijkvoorbeeld, *Informatie Professional* 1998/6, p.16-19.
- L. Wichers Hoeth, *Kort begrip van het intellectuele eigendomsrecht*, Zwolle: Tjeenk Willink 1993.

Summary

This study deals with the legal position of scientific university libraries in the present information age following the implementation of the European Database Directives. Moreover, this study focuses on the library's position as a producer of information. After all, several publications regarding the library's future position refer to its new opportunities to develop a role for itself as publisher of, for example, electronic scientific journals.

By analysing the library's position as a producer of information we hope through this study, on the one hand to touch upon the problems of the library within an information society and on the other hand, present an exploration into the technical and legal necessity and possibilities to achieve this position. Thus, we shall examine both the technical and the legal roles arising from the problems confronting the university library at present in an information society. Further, we shall take a look at the options for solutions which are open to the library.

Because of the necessary limitations to this study, it will only cover the legal regime directly concerning the position of the libraries. Legal analysis will be limited to the database law, as applied after the implementation in the Netherlands on 22 July 1999 of the European Directive concerning the protection of databases. To determine the position of the library as a producer of information and documents, copyright law will be examined as far as necessary to find out how this relates to database protection. The study is based on Dutch law and contains no comparative law component.

A second curtailment to this study concerns the type of library, i.e. the university library. This choice has been dictated by the researchers' expertise and by future expectations with regard to the library's possibilities of undertaking the role of information producer.

Summary

After introducing the study in Chapter 1, we describe in Chapter 2 the setting in which the university's virtual library fulfils its tasks. Attention will be paid to the various tasks of a university's library including the issue how much these tasks are going to change over the years. We discuss not only the influence of the information technology but also the roles of economic factors and international developments. From this it becomes clear that due to the influence of various (technological) developments, the image of the library as a physical collection and storage place for information will gradually fade into the background. However, it will not completely disappear. In fact, new tasks in the field of electronic information provision will supplement the traditional ones while, in some areas, there is already talk of replacing printed matter by electronic material. Following this statement we go into the opportunities for university libraries to develop their own databases and make these available (a summary illustrating the information services available at Tilburg University at the time of this study is given in the annex). To conclude we establish in Chapter 2 that answers to the questions like, what the university library will look like in the future and what its role and tasks will be exactly are difficult to answer with any certainty at this time. Experience has taught us so far that in any case there is a lot of commotion and discussion going on but that nevertheless, the purpose of the library will, without a doubt, remain or indeed prevail in an electronic environment. In brief, when there is talk of a university library in an information society, then the key tasks of the library are as follows:

- the organisation of the supply of information through selection and indexing;
- to guarantee broad accessibility to information sources;
- to support users to find efficiently and effectively the information they require.

Whether the present libraries and publishers will also be able to provide these services however, depends upon their own capacity to innovate, but above all, on the demands and behaviour of the user towards the market conditions. It is particularly with this in mind that the analysis of the applicable legal regime will be presented.

Within this perspective we move on to Chapter 3. The most important questions to be dealt with in this chapter are: to what extent does the present Dutch Database law affect the position of the library and how does it influence the resulting developments? How will this law influence the opportunities for the university libraries' new services? To answer these questions, we decided to divide the analysis of the legal regime between the library's paper based and

electronic collection. In this analysis the library has three main tasks (collection building, availability services and indexation). A review was made of the collection's legal status, the library's position as a copyright holder of a databank (collection), the legal relevance of information collection to produce a databank (collection), the availability and indexing of the collection. Besides analysing these aspects an attempt has been made to understand the problems which a university library faces in an information society. Will new technological applications (in particular, Internet) be as significant as the legal regime is for the relationship between the title holders on the one hand and the library on the other?

From the analysis it is clear that there are going to be a lot of changes for the university libraries. As far as the collection is concerned, we have established that in the past - during the paper period - the emphasis lay on purchasing and acquiring publications. These publications cost money and after payment it seemed as though the library had bought the right of use for the future. In the course of time, this standpoint has become somewhat subdued through the arrival of the public lending right and reproduction fees.

In the electronic age the emphasis is now on the use in itself. The licence agreements made with the publishers determine the manner and degree of use.

As far as the position of availability services is concerned, we have ascertained that collective agreements have no future in an electronic environment. Libraries enter into individual contracts with individual publishers regarding specific rights of use. Furthermore, the initiative for the interplay of forces has changed. In a traditional context, it was the library that made all the deals and the copyright holder who subsequently had to ensure that his/her rights were met. In an electronic environment, libraries have become far more dependent on their relationship with publishers: first the rights have to be agreed and then certain library services can be provided. Finally, we conclude that it can no longer be assumed that the services the library wants to offer can, in fact, be provided. Copyright holders will not allow some services such as electronic document delivery to be carried out.

As regards the task of indexing, we can establish that, also in the light of what has been determined in the Database law, problems can arise when abstracts and titles for cataloguing and indexing services are used without permission. If libraries are not allowed to use this reference material freely, they may face serious problems when the enormous electronic information supply needs to be filed.

Summary

In general, we can state that primarily because of new technological developments the role and the position of the library is under discussion. It is precisely the consequences these technological developments bring about which are turning the lack of explicit legal foundations against the libraries' position. As a result, the initiative and control over the way information and documents are dealt with in an electronic environment is no longer in the hands of the library but in those of the title-holders. In fact, the latter now determines the rate of information accessibility which is indeed remarkable considering that in past practice, a legal basis seemed hardly relevant for library activities. Now it has become a dominant factor. However, this time this aspect seems to be turning against the library; a quick glance at the license agreements made with the Tilburg University library indicate simply that within the framework of its activities, the library is obliged to obtain a very broad license whereby permission is given for 'such-and-such publication activity'. A critical legal analysis as to whether permission is indeed required for several specific types of use does not appear to be part of the underlying agreement. These developments result in a situation where libraries are put in a predicament because they cannot carry out their customary tasks properly. Naturally, this does not mean that in the interest of accessibility to information, publishers should also make this information available for free. But what is important is that considerations on collections, availability services and indexing should primarily be based on scientific interests and not be based on financial considerations.

With this profile we come to Chapter 4. Now that it has been ascertained that university libraries experience difficulties because the balance between the interests of the copyright holders on the one hand, and that of the libraries on the other is upset, the following question arises as to what are the alternatives for a solution? With this in mind, Chapter 4 takes a careful look at the future roles, responsibilities and privileges of the university library in an information society. We shall discuss these solutions from two angles.

The first is a possible amendment of the Databasen law with a view to introducing new privileges. Although libraries, as far as copyright is concerned, have a somewhat special position, this is primarily based on a traditionally established practice. Strikingly enough, the foundations for this position in Dutch law or case law are nearly all missing. In this respect it is probably significant that there is talk of (library) privileges and not a 'restriction of copyrights' or, other terms which are usually applied to express a compulsory right. We believe that, libraries should, because of their special social role, be entitled to specific legal re-

restrictions, even in an electronic environment. It should however, be clear that such restrictions will not apply when libraries engage in commercial activities.

In our opinion, there are two important legal-political considerations to be borne in mind concerning a possible amendment of the present database law regime: 1) the social and scientific role of libraries and, 2) the discrepancies between the database law and the copyright (and neighbouring rights) law which have arisen in connection with the introduction of the databank law. Despite the fact that constraints in the European Directive leaves, at present, little room for the legislator (but then this might possibly be with a view to the future evaluation) we propose to reach better arrangements regarding the position of the so-called walk-in users, on-line admission at a distance and document delivery services, as well as indexing services for preservation purposes. In general terms, it is important for the sake of transparency and workability of the legislation in the field of intellectual property law, that the extent of the sui generis law is linked as much as possible to the extent of protection offered by the copyright regime. The database law system should not provide any further protection to the title-holder than the copyright law does. The second avenue for a solution can be sought by offering the library more opportunities to carry out its duties in an information society. This opportunity is the library's own responsibility. The study shows that in an information society the roles seem to have been reversed and now the title-holders have the run of the roost. The library has become too dependent on title-holders. It is especially because of this position that the library's role must undergo change. It must strengthen its position and in fact, try to become irreplaceable. There are a number of ways to achieve this. In the first place a library might distinguish itself as an information producer. The question is nonetheless how far a library should move towards a role as a producer. In our opinion this is the leading question in the present discussion on the future role of a university's library. Technology offers indeed new possibilities to become a producer. Even so, a library should take care not to assume completely the role of a producer. Given its specific social role, a library can not be put on a par with providers of information services. A complete equalisation of commercial information providers and libraries does not only fail to do justice to the characteristic properties of a library, but it might also be in conflict with the general interest. As the Dutch Minister of Justice noticed, the commercial activities of a library should be limited to those that necessarily arise out of the protection of societal interest. Within these possibilities, there are three which are directed towards the libraries' policy and two others concern the possible new roles for university libraries.

Summary

These options are:

1. strengthening (international) consortia of libraries;
2. use its role in availability services and indexing performances strategically in contacts with title-holders;
3. launch a strategic indexing performance;
4. undertake commercial services (information broker and license management);
5. promote an archive task as a strategic instrument;

Finally, we take a look at the desirability of the introduction of a compulsory access right for libraries. After all, user rights are only effective if the documents, journals and other information are already available to the library. In that case, it is possible to discuss whether certain restrictions to the exclusive rights of a title-holder are possible. Such rights of use are ineffective if the information is simply not available. In such a situation we could consider an access right. Although there is no room for this within the copyright system at present, a right to admission can be accomplished via ancillary public law legislation. The introduction of a right of access to scientific information has both advantages and disadvantages. As yet we are not directly in favour of the introduction of a compulsory access right. In order to rule out the problems which such a regulation creates, we believe it would be wise to consider the allocation of subsidies in order to maintain the public character of a scientific library. Subsidization can provide a (part of the) solution to the problems indicated in this study; the subsidizing party pays so it is reasonable for this party to decide which subsidy is given to what. Publishers might, because more money becomes available, voluntarily conform to the amounts which a subsidizing party provide. Consequently, this makes the compulsory right to access unnecessary.

In conclusion, on the basis of this study we state that there are still of a lot of matters which are unclear. This applies to university libraries' future role and tasks but also affects the new database law and its relationship to copyright law. Nevertheless, we have attempted to formulate a number of suggestions in order to restore the balance of information between university libraries and publishers (rightholders). It has, in any case, become clear that whatever one likes to think about these suggestions, the time is ripe to exercise legal-political choices. Neither the library (afraid of losing its position obtained in the past but never explicitly recognized in the legislation nor in court) nor the publishers (afraid of loss of face) are about to attempt to go to court to force these choices. It is therefore now up to politicians to take a legal-political stance regarding the position of libraries in an information society. The objective of this study has been to provide an impulse and arguments for further discussion.

Auteurs

Mr B.P. Aalberts

Babette Aalberts is sinds 1998 als toegevoegd onderzoeker verbonden aan het Centrum voor Recht, Bestuur en Informatisering aan de Katholieke Universiteit Brabant. Zij houdt zich bezig met onderzoek op verschillende terreinen die samenhangen met informatie(technologie) en recht, waarbij zij zich met name concentreert op digitale handtekeningen en auteursrechtelijke aspecten. Momenteel werkt zij aan een onderzoek naar de juridische status van beelddatabanken.

Mr. J.P.J. Gelijne

Hans Geleijnse studeerde Nederlands Recht aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. In 1973 trad hij in dienst van de Katholieke Universiteit Brabant en was aanvankelijk werkzaam als griffier van de universiteitsraad, later als adjunct-bibliothecaris. Van 1985 tot 1988 was hij voorzitter van de universiteitsraad van de KUB. In 1989 volgde zijn benoeming tot bibliothecaris. Vanaf dat moment heeft hij leiding gegeven aan de ontwikkeling van de digitale bibliotheek van de KUB. Hij is op dit moment programma directeur van het Europese project Decomate II, waarin wordt samengewerkt met o.m. de London School of Economics en uitgevers zoals Elsevier Science en Kluwer Academic. Hij neemt deel aan het EC project T-ECUP, dat verschillende modellen van elektronische licenties in kaart brengt en evalueert. Geleijnse is plaatsvervangend voorzitter van de UKB, het samenwerkingsverband van Nederlandse universiteitsbibliotheken, de Koninklijke Bibliotheek en de bibliotheek van de KNAW en lid van de onderhandelingsdelegatie met wetenschappelijke uitgevers. Voorts is hij onder meer lid van de Stuugroep Ontwikkelingsprojecten van SURF en lid van de Bibliotheksausschuss der Deutschen Forschungsgemeinschaft.

<<http://cwis.kub.nl/~dbi/users/geleynse/>>.

Prof. mr. J.E.J. Prins

Corien Prins is sedert 1994 als hoogleraar recht en informatisering verbonden aan de Katholieke Universiteit Brabant. Zij geeft leiding aan de juridische sectie

Auteurs

van het Centrum voor recht, bestuur en informatisering. Eerder was zij werkzaam bij de afdeling Recht en Informatica van de Universiteit Leiden alsmede het Documentatiebureau voor Oosteuropes Recht. Prins studeerde in Leiden Rechtsgeleerdheid en Slavische Taal- en Letterkunde.

Mr. Ir. M.H.M. Schellekens

Maurice Schellekens is sedert 1 september 1999 post doc bij het Centrum voor recht, bestuur en informatisering. Daarvoor was hij aan dit Centrum als assistant in opleiding verbonden. Medio 2000 verschijnt zijn dissertatie over de aansprakelijkheidspositie van Internet-intermediairen in het strafrecht en het auteursrecht. In 1999 verscheen van zijn hand een ITeR-studie naar strafbare feiten op de elektronische snelweg. Maurice Schellekens studeerde Nederlands Recht aan de Rijksuniversiteit Maastricht en Technische Informatica aan de Technische Universiteit Eindhoven.

P.B.J.M. van Waelsden

Paul van Waelsden werkt sinds 1993 als informatiespecialist voor de collectie Rechtsgeleerdheid van de bibliotheek van de Katholieke Universiteit Brabant. In die functie is hij verantwoordelijk voor de collectievorming, de onderwerpsontsluiting en de contacten met de Faculteit der Rechtsgeleerdheid. Hiervoor was hij sinds 1981 werkzaam als documentalist bij de toenmalige juridische afdelingsbibliotheek. Hij studeerde rechten (propedeuse 1977), bibliotheek- en informatiewetenschap (1978-1981) en literatuuronderzoek (GO-C, 1985-86). Hij is betrokken geweest bij diverse innovatieve projecten van de universiteitsbibliotheek sinds 1990.

Onderzoeksrapporten die in de ITeR-reeks zijn verschenen:

- In het licht van de Wet Persoonsregistraties: Zon, maan of ster? (ITeR, nr. 1, 1995)
- Persoonsgegevens of niet: dat is de vraag (ITeR, nr. 2, 1996)
- De WPR als zon, maan of ster (ITeR, nr. 2, 1996)
- Auteursrechtvergoedingen in Europa en de VS (ITeR, nr. 2, 1996)
- Regulering van encryptie (ITeR, nr. 3, 1996)
- Smaad, laster, discriminatie en porno op het Internet (ITeR, nr. 3, 1996)
- De eeuwigdurende telecom-licentie (ITeR, nr. 4, 1996)
- Graafrechten voor telecommunicatievoorzieningen (ITeR, nr. 4, 1996)
- Veilen van frequenties (ITeR, nr. 4, 1996)
- Overheidsinformatie in de etalage (ITeR, nr. 5, 1997)
- Vastgoed persoonlijk benaderd (ITeR, nr. 5, 1997)
- Digitale manipulatie van beeldmateriaal: grenzen aan de grenzeloosheid (ITeR, nr. 6, 1997)
- Overheidstoezicht op bemiddelingsorganisaties in het auteursrecht (ITeR, nr. 6, 1997)
- De juridische status van de digitale handtekening (ITeR, nr. 7, 1997)
- Geschriften en handtekeningen: een achterhaald concept? (ITeR, nr. 7, 1997)
- Betrouwbaarheid van elektronische berichten in het betalingsverkeer (ITeR, nr. 7, 1997)
- De digitale handtekening. Juridische en organisatorische aspecten (ITeR, nr. 7, 1997)
- Het lichaam als sleutel. Juridische beschouwingen over biometrie (ITeR, nr. 8, 1997)
- Wiring government. Integrated public service delivery through ICT (ITeR, nr. 8, 1997)
- Interconnection disputes. Sweden, Great Britain and the United States (ITeR, nr. 8, 1997)
- Regulering van het Internet (ITeR, nr. 9, 1997)
- Naar een multimedia-bestendig auteursrecht (ITeR, nr. 10, 1998)
- Multimedialicenties. Enkele juridische en praktische knelpunten (ITeR, nr. 10, 1998)
- Exploitatie en clearance van i.e. rechten in een digitale omgeving (ITeR, nr. 10, 1998)
- Met recht een TTP! (ITeR, nr. 11, 1998)
- Electronic Commerce. Een privaatrechtelijk kader voor multilaterale EDI (ITeR, nr. 12, 1998)
- A formal analysis of Incoterms for electronic commerce (ITeR, nr. 12, 1998)
- Verschuivend vertrouwen. Methoden voor het waarborgen van betrouwbaarheid in het elektronisch rechtsverkeer (ITeR, nr. 12, 1998)
- Strafbare feiten op de elektronische snelweg (ITeR, nr. 13, 1998)
- Vertrouwelijkheid van e-mail (ITeR, nr. 13, 1998)
- Netwerkzoeking in theorie en praktijk (ITeR, nr. 13, 1998)
- Prijsbepaling voor elektronische overheidsinformatie (ITeR, nr. 14, 1998)
- Het adres in cyberspace heeft geen plaats (ITeR, nr. 15, 1998)
- Mechanismen voor de verdeling van telecommunicatienummers (ITeR, nr. 15, 1998)
- Toekenning van servicenummers met alfanumerieke betekenis (ITeR, nr. 15, 1998)
- Regulering van informatienummers (ITeR, nr. 15, 1998)
- De merken- en handelsnaamrechtelijke aspecten van het Domain Name System (ITeR, nr. 15, 1998)

- Wetgeving voor de Elektronische Snelweg (ITeR, nr. 16, 1999)
- Aansprakelijkheid voor schade aan apparatuur door mobiele telefoons (ITeR, nr. 17, 1999)
- Verhandelbaarheid van vergunningen in de telecomsector (ITeR, nr. 17, 1999)
- Regulatory review through new media in Sweden, the UK, and the USA: convergence or divergence of regulation? (ITeR, nr. 17, 1999)
- De juridische status van telefoonnummers. Opmerkingen over de plaats van het regio-telefoonnummer in het Nederlandse vermogensrecht (ITeR, nr. 17, 1999)
- Vertrouwelijk gegeven: Juridische beschouwingen over de verstrekking en het beheer van bedrijfsgegevens aan de overheid en het beheer daarvan door de overheid (ITeR, nr. 18, 1999)
- Politie en Intranet. Normering van netwerkkoppeling en grensoverschrijdend gebruik van multimediale databases op een internationaal politieel intranet (ITeR, nr. 19, 1999)
- Aansprakelijkheid, intermediairs en Electronic Data Interchange (ITeR, nr. 20, 1999)
- Aansprakelijkheid van de softwareleverancier voor de Millenniumbug (ITeR, nr. 20, 1999)
- Contracten van internetproviders: een adequate basis voor zelfregulering? (ITeR, nr. 21, 1999)
- ICT en straffoemeting: de conferentie van 23 april 1998 (ITeR, nr. 22, 1999)
- ICT en rechtvaardige strafoplegging bij zeden- en opiumzaken (ITeR, nr. 22, 1999)
- Electronic Highway of Electronic Subway? Verborgene merkinformatie op het Internet in Amerikaans perspectief (ITeR, nr. 23, 1999)
- Toepassing van privacyregels op elektronische berichten. Privacyregels voor Internetberichten (ITeR, nr. 24, 1999)
- Toepassing van privacyregels op elektronische berichten. Privacyregels voor EDI-berichten (ITeR, nr. 24, 1999)
- Knowing the law. Legal information systems as a source of knowledge (ITeR nr. 25, 1999)
- Constitutionele convergentie van pers, omroep en telecommunicatie (ITeR nr. 26, 2000)
- Verdeling van het spectrum (ITeR nr. 27, 2000)

Deel 28 van de ITeR-reeks is gewijd aan de positie van universiteitsbibliotheken in het databankenrecht. Het rapport is geschreven in het kader van het Nationaal Programma voor Informatietechnologie en Recht (ITeR). Binnen dit onderzoeksprogramma worden actuele juridische vraagstukken op het gebied van de informatietechnologie onderzocht.

Universiteitsbibliotheken hebben van ouds te maken gehad met auteursrechten die rusten op de werken in hun collecties. Sinds 1999 kent het Nederlandse recht naast het auteursrecht het zogenaamde databankenrecht. Het databankenrecht beschermt de investeringen die producenten van databanken hebben gepleegd. Daartoe verschaft het databankenrecht de producenten – kort gezegd – een exclusief recht om hun databanken te exploiteren. Het databankenrecht (en het auteursrecht) raken het functioneren van bibliotheken in tweeërlei opzicht. Met de opkomst van gedigitaliseerde informatie is de bibliotheek enerzijds als afneemster van databanken in een afhankelijker positie komen te verkeren. Anderzijds bestaat de toegevoegde waarde die bibliotheken realiseren voor een deel uit de voortbrenging van databanken, zoals bijvoorbeeld catalogi. Deze databanken zijn – met name als ze in digitale vorm verkeren – technisch gemakkelijk te exploiteren. Deze studie onderzoekt of het vanuit een juridisch perspectief noodzakelijk dan wel wenselijk is dat bibliotheken zich meer gaan profileren als producenten van informatie.

ISBN 90-268-3645-7

9 789026 836459

NUGI 697/706